HIGH SCHOOL

PERSIAN COURSE

FOR 1937-38.

PUBLISHED BY
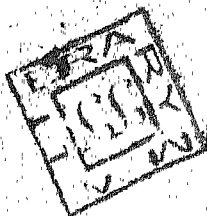
KIRAT CHAND,

Bookseller and Publisher,

SAHARANPUR.

Price 1/4/-

Title only Printed in Minto Printing Works, Chaori Bazar, Delhi.

ہائی اسکول

پرشین کورس

۱۹۳۶ء

کرت چند پبلشر سہارنپور

بار دوم

عہ/

فہرست مضامین

بسم اللہ الرحمن الرحیم

انتخاب گلستانِ سعدیؒ

در سبب تالیف کتاب گوید

یک شب تامل ایام گذشتہ می کردم و بر عمر تلف کردہ تاسّف می خوردم و سنگلاخہ دل را بالماس آب دیدہ می سفتم و این ابیات مناسب حال خود می گفتم۔

مثنوی

هر دم از عمر می رود نفسے — چوں نگہ می کنم نماند بسے

اے کہ پنجاہ رفت و در خوابی — مگر ایں پنج روزہ دریابی

خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت — کوس رحلت زدند و بار نساخت

خواب نوشین بامداد رحیل — باز دارد پیادہ را ز سبیل

ہر کہ آمد عمارتے نو ساخت — رفت و منزل بدیگرے پرداخت

وان دگر پخت همچنین هوسی　　وین عمارت بسر نبرد کسی

یار ناپایدار دوست مدار　　دوستی را نشاید این غدار

تا به عیش آدمی شکم است　　تا بتدریج می رود چه غم است

گر به بندد چنانکه نکشاید　　گو دل از عمر برکند شاید

ور گشاید چنانکه نتوان بست　　گو بشو از حیات دنیا دست

چار طبع مخالف و سرکش　　چند روزی بوند باہم خوش

گر یکی زین چہار شد غالب　　جان شیرین برآید از قالب

لاجرم مرد عارف کامل　　ننہد بر حیاتِ دنیا دل

نیک و بد چون ہمی بباید مرد　　خنک آنکس کہ گوی نیکی برد

برگ عیشی بگور خویش فرست　　کس نیارد ز پس تو پیش فرست

عمر برف است و آفتاب تموز　　اندکی ماند و خواجہ غرہ ہنوز؟

ای تہیدست رفتہ در بازار　　ترسمت باز ناوری دستار

ہر کہ مزروع خود بخورد بخوید　　وقت خرمنش خوشہ باید چید

پند سعدی بگوش دل بشنو　　رہ چنین ست مرد باش برو

بعد از تأمل این معنی مصلحت چنان دیدم کہ در نشیمن عزلت نشینم و دامن از صحبت فراہم چینم۔ و دفتر از گفتارہای پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم۔ بیت

زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم ... به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم

تا یکی از دوستان که در کجاوه همنشین من بودی و در حجره هم جلیس برسم قدیم از در در آمد چندانکه نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترد جوابش نگفتم و سر از زانوی تعبد بر نگرفتم رنجیده بمن نگه کرد و گفت قطعه

کنونت که امکان گفتار هست ... بگو ای برادر بلطف و خوشی

که فردا چو پیک اجل در رسد ... بحکم ضرورت زبان درکشی

یکی از متعلقان منش بر حسب این واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده است و نیت جزم آورده که بقیت عمر در دنیا معتکف نشیند و خاموشی گزیند تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و راه مجانبت در پیش آر گفتا بعزت عظیم و صحبت قدیم که دم بر نیارم و قدم بر ندارم مگر آنگه که سخن گفته شود بعادت مألوف و طریق معروف که آزردن دل دوستان جهل است و کفارت یمین سهل و خلاف راه صوابست و عکس رای اولی الالباب که ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام

قطعات

زبان در دهان خردمند چیست (۱) کلید در گنج صاحب هنر

چو در بسته باشد چه داند کسی ... که جوهر فروش است یا شیشه گر

اگر چه پیش خردمند خامشی ادبست (۲) بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی

دو چیز طیرهٔ عقل است دم فرو بستن ... بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

فی الجملہ زبان از مکالمۂ او درکشیدن قوت نداشتم۔ و روے از محاورۂ
او گردانیدن مروّت ندانستم۔ کہ یار موافق بود و محبّ صادق بیت

چو جنگ آوری با کسے در ستیز | کہ از وے گزیرت بود یا گریز

بحکم ضرورت سخن گفتیم و تفرّج کناں بیروں رفتیم در فصل ربیع کہ آثار
صولت برد آرمیدہ بود۔ و اوان دولت ورد رسیدہ **قطعہ**

اول اردی بہشت ماہ جلالی | بلبل گویندہ بر منابر قضباں
بر گل سرخ از نم افتادہ لآلی | ہمچو عرق بر عذار شاہد غضباں

شب را بہ بوستاں با یکے از دوستاں اتفاق مبیت افتاد۔ موضعے خوش
و خرم و درختاں دلکش و دریم گفتی خردۂ مینا بر خاکش ریختہ است۔ و عقد
ثریا از تاکش در آویختہ۔ **قطعہ**

آں پر از لالہ ہائے رنگارنگ | ویں پر از میوہ ہائے گوناگوں
باد در سایۂ درختانش | گسترانیدہ فرش بوقلموں

بامداداں کہ خاطر باز آمدن بر رائے نشستن غالب آمد۔ دیدمش دامنے
پر از گل و ریحاں و سنبل و ضیمراں فراہم آوردہ۔ و آہنگ رجوع کردہ
گفتم گل بوستاں را چنانکہ دانی بقائے و عہد گلستاں را وفائے
نباشد و حکما گفتہ اند۔ ہرچہ نپاید دلبستگی را نشاید۔ گفتا۔ طریق چیست
گفتم برائے نزہت ناظراں و فسحت حاضراں کتاب گلستاں تصنیف توانم

کردن کہ با دختران را بر اوراق او دست تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش بطیش خریف مبدل نہ کند **مثنوی**۔

بچہ کار آیدت ز گل طبقے ؟ از گلستان من ببر ورقے

گل ہمیں پنج روز شش باشد وین گلستان ہمیشہ خوش باشد

حالے کہ من این حکایت بگفتم۔ دامن گل بریخت و در دامنم آویخت کہ اَلکَرِیمُ اِذَا وَعَدَ وَفَا۔ **فصلے** در ہمان روز اتفاق بیاض افتاد و حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسے کہ متکلمان را بکار آید و مترسلان را بلاغت بیفزاید۔ فی الجملہ ہنوز از گلستان بقیتے ماندہ بود کہ کتاب گلستان تمام شد۔ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

باب اوّل در سیرت بادشاہاں

حکایت ۱۔ بادشاہے را شنیدم کہ بکشتن اسیرے اشارت کرد بیچارہ در حالت نومیدی بزبانے کہ داشت ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن کہ گفتہ اند۔ ہر کہ دست از جان بشوید ہر چہ در دل دارد بگوید بیت

وقت ضرورت چو نماند گریز دست بگیرد سر شمشیر تیز

ملک پرسید کہ چہ میگوید؟ یکے از وزرائے نیک محضر گفت اے خداوند میگوید۔ وَالْکَاظِمِیْنَ الْغَیْظَ وَالْعَافِیْنَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰہُ یُحِبُّ الْمُحْسِنِیْنَ ط

ملک را بروے رحمت آمد و از سر خون او در گزشت۔ وزیر دیگر کہ ضد او بود

گفت ابنائے جنس ما را نشاید در حضرت پادشاہاں جز براستی سخن گفتن ایں ملک را دشنام داد و ناسزا گفت ملک روئے ازیں سخن درہم کشید و گفت آں دروغ کہ وے گفت پسندیدہ تر آمد مرا ازیں راست کہ تو گفتی کہ آنرا روئے در مصلحت بود۔ وایں را بنا بر خبث و خیانت و خردمنداں گفتہ اند دروغ مصلحت آمیز بہ از راستی فتنہ انگیز بیت

هر کہ شاہ آں کند کہ او گوید ۔۔۔ حیف باشد کہ جز نکو گوید

ایں لطیفہ بر طاق ایوان فریدوں نوشتہ بود مثنوی

جہاں اے برادر نماند بکس ۔۔۔ دل اندر جہاں آفریں بند و بس

مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت ۔۔۔ کہ بسیار کس چوں تو پرورد و کشت

چوں آہنگ رفتن کند جان پاک ۔۔۔ چہ بر تخت مردن چہ بر روئے خاک

حکایت ۳ یکے از ملوک خراساں سلطان محمود سبکتگین را بخواب دید بعد از وفات او بصد سال کہ جملہ وجود او ریختہ بود و خاک شدہ مگر چشمانش کہ ہمچناں در چشمخانہ ہمی گردید ند و نظر می کردند۔ سائر حکما از تاویل آں خواب عاجز ماندند مگر درویشے کہ بجا آورد و گفت ہنوز چشمش نگراں ست کہ ملکش با دگران است

نظم

بس نامور بزیر زمیں دفن کردہ اند ۔۔۔ کز ہستیش بروئے زمیں بر نشاں نماند

آں پیر لاشہ را کہ سپردند زیر خاک ۔۔۔ خاکش چناں بخورد کزو استخواں نماند

زنده است نام فرخ نوشیروان بعدل — گرچه بسی گذشت که نوشیروان نماند

خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر — زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماند

حکایت ۳ - ملک زاده را شنیدم که کوتاه بود و حقیر و دیگر برادرانش بلند و بالا و خوبرو. باری ملک بکراهت و استحقار در وی نظر کرد. پسر بفراست و استبصار دریافت و گفت ای پدر کوتاه خردمند به که نادان بلند. هر چه بقامت کهتر بقیمت بهتر. اَلشَّاةُ نَظِیفَةٌ وَالْفِیلُ جِیفَةٌ

آن شنیدی که لاغری دانا — گفت باری به ابلهی فربه

اسپ تازی اگر ضعیف بود — همچنان از طویله خر به

پدر بخندید و ارکان دولت بپسندیدند و برادران بجان برنجیدند. قطعه

تا مرد سخن نگفته باشد — عیب و هنرش نهفته باشد

هر بیشه گمان مبر که خالیست — شاید که پلنگ خفته باشد

شنیدم که ملک را در آن مدت دشمنی صعب روی نمود. چون لشکر از هر دو طرف روی در هم آوردند و قصد مبارزت کردند، اول کسی که اسپ در میدان جهانید آن پسر بود، می گفت. نظم

آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من — آن منم کاندر میان خاک و خون بینی سری

آنکه جنگ آرد بخون خویش بازی میکند — روز میدان وانکه بگریزد بخون لشکری

این بگفت و بر سپاه دشمن زد و تنی چند از مردان کاری بینداخت. چون

پس پدر را زمین خدمت بوسید و گفت۔ قطعہ

اے کہ شخص منت حقیر نمود　　تا درشتی ہنر نہ پنداری

اسپ لاغر میاں بکار آید　　روز میداں نہ گاو پرواری

آوردہ اند کہ سپاہ دشمن بے قیاس بود۔ و اینان اندک و جماعتے آہنگ
گریز کردند۔ پسر نعرہ بزد و گفت۔ اے مرداں بکوشید تا جامہ زناں نپوشید۔
سواراں را بگفتن او تہور زیادہ گشت و بیکبار حملہ کردند شنیدم کہ ہمدراں روز
بر دشمن ظفر یافتند۔ ملک سر و چشمش بوسید و در کنار گرفت۔ و ہر روز نظر
بیش می کرد تا ولی عہد خویش گردانید برادرانش حسد بردند۔ و زہر در
طعامش کردند۔ خواہرش از غرفہ بدید و دریچہ برہم زد۔ پسر بفراست دریافت
و دست از طعام باز کشید و گفت محال ست کہ ہنرمنداں بمیرند و بے ہنراں
جاے ایشاں گیرند۔ بیت

کس نیاید بزیر سایہ بوم　　ور ہما از جہاں شود معدوم

پدر را ازیں حال آگاہی دادند برادرانش را بخواند۔ و گوشمال بواجب داد
پس ہر یکے را از اطراف بلاد حصہ معین کرد تا فتنہ بنشست و نزاع برخاست
کہ گفتہ اند دہ درویش در گلیمے بخسپند۔ و دو پادشاہ در اقلیمے نگنجند۔ قطعہ

نیم نانے گر خورد مرد خدا　　بذل درویشاں کند نیمے دگر

ہفت اقلیم ار بگیرد پادشاہ　　ہمچناں در بند اقلیمے دگر

حکایت ۴ - طائفهٔ دزدان عرب بر سر کوهے نشسته بودند و منفذ کاروان بسته رعیت بلدان از مکائد ایشان مرعوب و لشکر سلطان مغلوب بحکم آنکه ملاذی منیع از قلهٔ کوہے گرفته بودند و ملجا و ماوائے خود کرده مدبّران ممالک آں طرف در دفع مضرت ایشان مشورت کردند که اگر ایں طائفه ہم بریں نسق روزگارے مداومت نمایند مقاومت ممتنع گردد - **مثنوی** -

درختے که اکنوں گرفتست پائے ۔۔۔ به نیروے شخصے برآید زجائے

وگر ہمچناں روزگارے ہلی ۔۔۔ بگردونش از بیخ برنگسلی

سر چشمه شاید گرفتن به بیل ۔۔۔ چو پر شد نشاید گذشتن به پیل

سخن بریں مقرر شد که یکے را بتجسس ایشاں برگماشتند و فرصت نگاه میداشتند تا وقتیکه بر سر قومے رانده بودند و مقام خالی مانده تنے چند از مردان واقعه دیده و جنگ آزموده را بفرستادند تا در شعب جبل پنہاں شدند شبانگاہے که دزداں باز آمدند سفر کرده و غنیمت آورده سلاح از تن بکشادند و رخت غنیمت بنہادند نخستیں دشمنے که بر سر ایشاں تاخت آورد خواب بود چنداں که پاسے از شب بگذشت - **بیت** -

قرص خورشید در سیاہی شد ۔۔۔ یونس اندر دہان ماہی شد

مرداں دلاور از کمیں گاه بدر جستند و دست یگان یگان بر کتف بستند و بامداداں ہمه را بدرگاه ملک حاضر آوردند - ملک ہمگنانرا اشارت بکشتن فرمود

اتفاقاً دراں میان جوان بود کہ میوۂ عنفوان شبابش نو رسیدہ۔ وسبزۂ گلستان عذارش نو دمیدہ۔ یکے از وزرا ر پایۂ تخت ملک را بوسہ داد۔ و روی شفاعت بر زمین نہاد۔ وگفت این پسر ہنوز از باغ زندگانی برنخوردہ است و از ریعانِ جوانی تمتع نیافتہ۔ توقع بکرم و اخلاق خداوندی آنست کہ بہ بخشیدنِ خونِ او بر بندہ منت نہند۔ ملک روے ازین سخن درہم کشید و موافق رائے بلندش نیامد و گفت۔ بیت۔

پرتوِ نیکاں نگیرد ہر کہ بنیادش بدست
تربیت نا اہل را چوں گردگاں برگنبدست

نسل فساد اینان منقطع کردن اولیٰ ترست و بیخ تبار ایشاں برآوردن عین مصلحت کہ آتش نشاندن و اخگر گذاشتن۔ و افعی کشتن و بچہ اش نگاہ داشتن کار خردمنداں نیست۔ قطعہ

ابر گر آب زندگی بارد ہرگز از شاخ بید بر نخوری
با فرومایہ روزگار مبر کز نئے بوریا شکر نخوری

وزیر این سخن بشنید طوعاً و کرہاً بپسندید و بر حسن رائے ملک آفرین کرد وگفت انچہ خداوند۔ دام ملکہا فرمود عین صواب ست و مسئلہ بے ترا سہ ولیکن حقیقت آن است کہ اگر در سلک بداں تربیت یافتے طینت ایشاں گرفتے و یکے از ایشاں شدے۔ امّا بندہ امیدوار ست کہ بصحبت صالحان تربیت

پذیرد۔ خوئے خردمنداں گیرد کہ ہنوز طفل ست و سیرت بغی و عناد آں گروہ در نہاد او متمکن نہ شدہ در حدیث است مَا مِنْ مَوْلُوْدٍ اِلَّا وَقَدْ یُوْلَدُ عَلَی الْفِطْرَۃِ فَاَبَوَاہُ یُھَوِّدَانِہٖ وَیُنَصِّرَانِہٖ وَیُمَجِّسَانِہٖ۔

قطعہ

پسر نوح با بداں بنشست ۔۔۔ خانداں نبوتش گم شد
سگ اصحاب کہف روزے چند ۔۔۔ پئے نیکاں گرفت مردم شد

ایں بگفت و طائفہ از ندمائے ملک با وے بشفاعت یار شدند تا ملک از سر خون او در گذشت و گفت بخشیدم۔ اگرچہ مصلحت ندیدم۔ رباعی

دانی چہ گفت زال با رستم گرد ۔۔۔ دشمن نتواں حقیر و بیچارہ شمرد
دیدیم بسے آب ز سر چشمہ خرد ۔۔۔ چوں بیشتر آمد شتر و بار ببرد

فی الجملہ پسر را بناز و نعمت بپروردند۔ و استاد ادیب را بتربیت او نصب کردند تا حسن خطاب و رد جواب و سائر آداب خدمت ملوکش درآموختند و در نظر ہمگناں پسندیدہ آمد روزے وزیر از شمائل او در حضرت ملک شمّہ میگفت کہ تربیت عاقلاں درو اثر کردہ و جہل قدیم از جبلت او بدر رفتہ و خوئے خردمنداں گرفتہ ملک ازیں سخن تبسم کرد و گفت بیت۔

عاقبت گرگ زادہ گرگ شود ۔۔۔ گرچہ با آدمی بزرگ شود

سالے دو برین آمد طائفہ اوباش محلت درو پیوستند و عقد موافقت

بستند تا بوقت فرصت وزیر را باہر دو پسرش بکشت . و نعمت بیقیاس برداشت و در مغارۂ دزدان بجائے پدر بنشست و عاصی شد ملک دست تحیّر بدندان گرفت و گفت ۔ **قطعہ**

شمشیر نیک ز آہن بد چون کند کسے ۔۔۔ ناکس بتربیت نشود اے حکیم کس
باران کہ در لطافت طبعش خلاف نیست ۔۔۔ در باغ لالہ روید و در شورہ بوم خس

ایضًا

زمین شور سنبل بر نیارد ۔۔۔ درو تخم عمل ضائع مگردان
نکوئی با بدان کردن چنانست ۔۔۔ کہ بد کردن بجائے نیکمردان

حکایت ۵ ۔ سرہنگ زادہ را بر در سرائے اغلمش دیدم کہ عقل و کیاستے و فہم و فراستے زائد الوصف داشت ہم از عہد خردی آثار بزرگی در ناصیۂ او پیدا و لمعان انوار زیرکی در جبینش ہویدا ۔ **بیت**

بالائے سرش ز ہوشمندی ۔۔۔ می تافت ستارہ بلندی

فی الجملہ مقبول نظر سلطان آمد ۔ کہ جمال صورت و کمال معنی داشت و حکما گفتہ اند توانگری بدل ست نہ بمال و بزرگی بعقل ست نہ بسال ۔ **بیت**

کودکے کو بعقل پیر بود ۔۔۔ نزد اہل خرد کبیر بود

ابنائے جنس بر منصب او حسد بردند و بخیانتے متہمش کردند و در کشتن او سعی بیفائدہ نمودند ۔

مصرعہ

دشمن چہ کند چو مہرباں باشد دوست

ملک پرسید کہ موجب خصمی اینان در حق تو چیست؟ گفت در سایۂ دولت خداوندی دام ملکہٗ ۔ ہمگنان را راضی کردم ۔ مگر حسود کہ راضی نمی شود ۔ الا بزوال نعمت من و اقبال و دولت خداوندی باقی باد!

قطعات

توانم آنکہ نیازارم اندرون کسے (۱) حسود را چہ کنم کو زخود برنج درست
بمیر تا برہی اے حسود کیں رنجیست کہ از مشقت او جز بمرگ نتواں رست
شوربختاں بآرزو خواہند (۲) مقبلاں را زوال نعمت و جاہ
گر نبیند بروز شپرہ چشم چشمۂ آفتاب را چہ گناہ
راست خواہی ہزار چشم چناں کور بہتر کہ آفتاب سیاہ

حکایت ۶ ۔ یکے را از ملوک عجم حکایت کنند کہ دست تطاول بمال رعیت دراز کردہ بود و جور و اذیت آغاز نا بجدے کہ خلق از مکائد ظلمش بجاں آمدہ بودند و از کربت جورش راہ غربت گرفتند چوں رعیت کم شد و ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت خزینہ تہی ماند ۔ و دشمناں از ہر طرف زور آوردند ۔

قطعہ

ہر کہ فریادرس روز مصیبت خواہد گو در ایام سلامت بجوانمردی کوش

بندۂ حلقہ بگوش ار ننوازی برود　　لطف کن لطف کہ بیگانہ شود حلقہ بگوش

بارے در مجلس او کتاب شاہنامہ ہمی خواندند۔ در زوال مملکت ضحاک و عہد فریدوں وزیر ملک را پرسید کہ فریدوں گنج و حشم نداشت ملک چگونہ برو مقرر شد؟ گفت چنانکہ شنیدی خلقے بتعصب برو گرد آمدند و تقویت کردند۔ بادشاہے یافت۔ وزیر گفت اے ملک! چوں گرد آمدن خلقے موجب بادشاہی است۔ تو خلق را چرا پریشان میکنی؟ مگر سر بادشاہی نداری

بیت

ہماں بہ کہ لشکر بجاں پروری　　کہ سلطاں بہ لشکر کند سروری

ملک گفت موجب گرد آمدن سپاہ و رعیت چیست؟ گفت بادشاہ را کرم باید تا برو گرد آیند و رحمت تا در سایۂ دولتش ایمن نشینند و ترا ازیں ہر دو یکے نیست۔

مثنوی

نکند جور پیشہ سلطانی　　کہ نباید ز گرگ چوپانی

بادشاہے کہ طرح ظلم افگند　　پاے دیوار ملک خویش بکند

ملک را پند وزیر ناصح موافق طبع نیامد و روے ازیں سخن در ہم کشید و بزندانش فرستاد۔ بسے برنیامد کہ بنی عم سلطان بہ منازعت برخاستند و ملک پدر خواستند۔ قومے کہ از دست تطاول او بجاں آمدہ بودند و پریشان شدہ برایشاں گرد آمدند و تقویت کردند تا ملک از تصرف او بدر رفت و برایشاں

مقرر شد. قطعہ

بادشاہے کور و ادار دستم بر زیر دست | دوستدارش روز سختی دشمن زورآور است
با رعیت صلح کن وز جنگ خصم ایمن نشیں | زانکہ شاہنشاہ عادل را رعیت لشکر است

فرد

غم زیر دستاں بخور زینہار | بترس از زبردستی روزگار

حکایت ۷۔ پادشاہے با غلامے عجمی در کشتی نشستہ بود۔ و غلام ہرگز دریا ندیدہ۔ و محنت کشتی نیازمودہ۔ گریہ وزاری آغاز نہاد۔ و لرزہ براندامش افتاد چندانکہ ملاطفت کردند۔ آرام نگرفت۔ ملک را عیش ازو منغص شد چارہ نداشت۔ حکیمے دراں کشتی بود۔ ملک را گفت اگر فرمائی من اورا بطریقے خاموش گردانم۔ گفت لطف و کرم باشد۔ بفرمود تا غلام را بدریا انداختند بارے چند غوطہ خورد۔ ازاں پس مویش بگرفتند و سوئے کشتی آوردند بہردو دست در سکان کشتی درآویخت چوں ساعتے برآمد بگوشہ بنشست و قرار گرفت۔ ملک را پسندیدہ آمد۔ و گفت اندریں چہ حکمت بود۔ گفت اوّل محنت غرق شدن نیازمودہ بود و قدر سلامت کشتی نمی دانست ہمچنیں قدر عافیت کسے داند کہ بمصیبتے گرفتار آید قطعہ

اے سیر ترا نان جویں خوش ننماید | مطلوب من است آنکہ بنزدیک تو زشت است
حوران بہشتی را دوزخ بود اعراف | از دوزخیاں پرس کہ اعراف بہشت است

حکایت ۸ - یکے از ملوک عجم رنجور بود در حالت پیری و امید زندگانی قطع کردہ ناگاہ سوارے از در درآمد۔ وگفت۔ بشارت باد مرترا کہ فلاں قلعہ را بدولت خداوندی کشادیم ودشمناں را اسیر کردیم و سپاہ و رعیت آں طرف بجملگی مطیع فرمان شدند ملک نفسے سرد برآورد و گفت ایں مژدہ مرانیست و شمنانم راست یعنی وارثان ملک را۔ **قطعات**

دریں امید بسر شد۔ دریغ عمر عزیز | کہ آنچہ در دلم ست از درم فراز آید
امید بستہ برآمد ولے چہ فائدہ زانکہ | امید نیست کہ عمر گذشتہ باز آید

کوس رحلت بکوفت دست اجل | اے دو چشم وداع سر بکنید
اے کف دست و ساعد و بازو! | ہمہ تودیع یک دگر بکنید
برمن اوفتادہ دشمن کام | آخرا اے دوستاں گذر بکنید
روزگارم بشد بنادانی | من نکردم شما حذر بکنید

حکایت ۹ - ہرمز را گفتند کہ از وزیراں پدر چہ خطا دیدی۔ کہ بند فرمودی گفت خطائے معلوم نکردم۔ ولیکن دیدم کہ مہابت من در دل ایشاں بیکراں ست۔ و بر عہد من اعتماد کلی ندارند ترسیدم کہ از بیم گزند خویش آہنگ ہلاک من کنند۔ پس قول حکما را کار بستم کہ گفتہ اند۔ **قطعہ**

ازاں کز تو ترسد بترس اے حکیم! | وگر با چو او صد برآئی بجنگ
نہ بینی کہ چوں گربہ عاجز شود | برآرد بچنگال چشم پلنگ

حکایت ۱۰ - بر بالین تربت یحیی پیغمبر (علیه السلام) معتکف بودم در جامع دمشق یکی از ملوک عرب که به بی انصافی معروف بود به زیارت آمد - و نماز گذارد - و حاجت خواست. **بیت**

درویش و غنی بندهٔ این خاک درند	وآنانکه غنی ترند محتاج ترند

آنگاه روی به من کرد و گفت - از آنجا که همت درویشان است و صدق معامله ایشان توجه خاطر همراه من کنید - که از دشمنی صعب اندیشناکم. گفتمش بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نبینی. **قطعه**

به بازوان توانا و قوت سردست	خطاست پنجهٔ مسکین ناتوان بشکست
نترسد آنکه بر افتادگان نبخشاید	که گر ز پای در آید کسش نگیرد دست
هر آنکه تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت	دماغ بیهوده پخت و خیال باطل بست
ز گوش پنبه برون آر و داد خلق بده	وگر تو می ندهی داد روز دادی هست

مثنوی

بنی آدم اعضای یکدیگرند	که در آفرینش ز یک جوهرند
چو عضوے بدرد آورد روزگار	دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بی غمی	نشاید که نامت نهند آدمی

حکایت ۱۱ - درویشے مستجاب الدعوات در بغداد پدید آمد - حجاج بن یوسف را خبر کردند - بخواندش و گفت مرا دعائے خیر کن. گفت خدایا جانش

بستان گفت از بہر خدا ایں چہ دعا است؟ گفت ایں دعائے خیر است ترا و جملہ مسلمانان را گفت چگونہ۔ گفت اگر بمیری خلق از عذاب برہند و تو از گناہان۔ **مثنوی**

اے زبردست زیر دست آزار　　گرم تا کے بماند ایں بازار؟

بچہ کار آیدت جہانداری　　مردنت بہ کہ مردم آزاری

حکایت ۱۳۔ یکے از ملوک بے انصاف پارسائے را پرسید۔ از عبادتہا کدام فاضل تر است؟ گفت ترا خواب نیمروز تا دراں یک نفس خلق را نیازاری۔ **قطعہ**

ظالمے را خفتہ دیدم نیمروز　　گفتم ایں فتنہ ست خوابش بردہ بہ

آنکہ خوابش بہتر از بیداری است　　آں چناں بد زندگانی مردہ بہ

حکایت ۱۴۔ یکے را از ملوک شنیدم کہ شبے در عشرت روز کردہ بود و در پایان مستی میگفت۔ **بیت**

مارا بجہاں خوشتر ازیں یکدم نیست　　کز نیک و بد اندیشہ و از کس غم نیست

درویشے برہنہ بسرما خفتہ بود بشنید و گفت۔ **بیت**

اے آنکہ باقبال تو در عالم نیست　　گیرم کہ غمت نیست غم ما ہم نیست

ملک را خوش آمد صرّہ ہزار دینار از روزن بیرون کرد و گفت اے درویش دامن بدار۔ درویش گفت۔ دامن از کجا آرم؟ کہ جامہ ندارم

ملک را بر ضعف حال او رحمت زیادہ گشت خلعتے بر آں مزید کردہ
پیش فرستاد درویش آں نقد وجنس را باندک روزگارے بخورد و پریشان
کرد و باز آمد بیت

قرار در کف آزادگاں نگیرد مال — نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال

در حالتیکہ ملک را پروائے او نبود۔ حالش بگفتند۔ ملک بہم برآمد و روئے
درہم کشید و ازینجا ست کہ گفتہ اند۔ اصحاب فطنت و خبرت کہ از حدت
و صولت طبع بادشاہاں بر حذر باید بود کہ غالب ہمت ایشاں بمعظمات
امور مملکت متعلق باشد و تحمل اژدحام عوام نکنند۔ گاہے بسلامے برنجند
و وقتے بدشنامے خلعت دہند۔ مثنوی

حرامش بود نعمت بادشاہ — کہ ہنگام فرصت ندارد نگاہ

مجال سخن تا نہ بینی ز پیش — بہ بیہودہ گفتن مبر قدر خویش

ملک گفت ایں گدائے شوخ چشم مبذر را کہ چندیں نعمت باندک مدت
بر انداخت براندید کہ خزینۂ بیت المال لقمۂ مساکین است نہ طعمۂ
اخوان الشیاطین۔ بیت

ابلہے کو روز روشن شمع کافوری نہد
زود بینی کش بشب روغن نباشد در چراغ

یکے از وزرائے ناصح گفت اے خداوند روئے زمین مصلحت آں می بینم

که چنین کسان را وجه کفاف بتفاریق مجری باید داشت تا در نفقه
اسراف نکنند اما آنچه فرمودی از زجر و منع مناسب سیرت ارباب
همت نیست یکی را بلطف امیدوار کردن و باز بنومیدی خسته خاطر گردانیدن

بیت

بروے خود در طماع باز نتوان کرد ‌‌ ‌ چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد

بیت

مرغ جائے پرد که چینه بود ‌ ‌ نه بجائے رود که هیچ نبود

قطعه

کس نه بیند که تشنگان حجاز ‌ ‌ برلب آب شور گرد آیند
هرکجا چشمه بود شیرین ‌ ‌ مردم و مرغ و مور گرد آیند -

حکایت ۱۴ - یکے از پادشاهان پیشین در رعایت مملکت سستی کردے
ولشکر بسختی داشتے - لاجرم دشمنے صعب روئے نمود - همه پشت دادند
و روئے بگریز نهادند مثنوی

چو دارند گنج از سپاهی دریغ ‌ ‌ دریغ آیدش دست بردن بتیغ
چه مردی کند در صف کارزار ‌ ‌ که دستش تهی باشد و کار زار

یکے را از آنانکه غدر کردند با من دوستی داشت ملامتش کردم و گفتم
دون است و ناسپاس و سفله ناحق شناس که باندک تغیر حال از مخدوم

قدیم برگردد۔ و حقوق نعمت سالها در نوردد و گفت اگر بکرم معذور
داری شاید که اسپ بے جو بود۔ و کمزین بگرد۔ سلطان که بزر با سپاهی
بخیلی کند با او بجان جوانمردی نتوان کرد۔ بیت

زر بده مرد سپاهی را تا سر بدهد ‌‌ ‌ وگرش زر ندهی سر بنهد در عالم

حکایت ۱۵ یکے از وزرائے معزول شده بحلقهٔ درویشان در آمد
و برکت صحبت ایشاں در وے سرایت کرد۔ جمعیت خاطرش دست
داد ملک بار دگر با وے دل خوش کرد۔ و عملش فرمود۔ قبول نکرد۔ و گفت
معزولی به که مشغولی۔ رباعی

آنانکه بکنج عافیت بنشستند ‌ ‌ دندان سگ و دہان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند ‌ ‌ وز دست و زبان حرف گیران رستند

ملک گفت هر آئینه ما را خردمندے کافی باید که تدبیر مملکت را بشاید گفت
نشان خردمندی کافی آنست که بچنیں کارہا تن در ندهد۔ فرد

ہمائے بر ہمہ مرغاں ازاں شرف دارد ‌ ‌ که استخواں خورد و طائرے نیازارد

مثل۔ سیاه گوش را گفتند۔ ترا ملازمت شیر بچه سبب اختیار افتاد؟ گفت
تا فضلهٔ صیدش می خورم۔ از شر دشمناں در پناه صولتش زندگانی
می کنم۔ گفتند۔ اکنوں که بظل حمایتش در آمدی و بشکر نعمتش اعتراف نمودی
چرا نزدیک تر نیائی؟ تا در حلقهٔ خاصانت در آورد و از بندگان مخلصانت

شمارد۔ گفت ہمچناں از لطفش وے ایمن نیستم۔ فرد

اگر صد سال گبر آتش فروزد   چو یکدم اندراں افتد بسوزد

گاہ افتد کہ ندیم حضرت سلطان زر بیابد گاہ گاہ باشد کہ سرش برود حکما گفتہ اند کہ از تلون طبع بادشاہاں برحذر باید بود۔ کہ وقتے بسلامے برنجند وگاہے بدشنامے خلعت دہند۔ وگفتہ اند کہ ظرافت بسیار ہنر ندیماں است وعیب حکیماں۔ فرد

تو بر سر قدر خویش می باش و وقار   بازی وظرافت بہ ندیماں بگذار

حکایت ۱۶ — یکے از رفیقاں شکایت روزگار نامساعد بنزدیک من آورد وگفت۔ کفاف اندک دارم وعیال بسیار وطاقت بار فاقہ نمی آرم وبارہا در دلم آمد کہ باقلیمے دیگر نقل کنم تا بہر صفت زندگانی کردہ آید وکسے را برنیک وبد اطلاع نباشد۔ بیت

بس گرسنہ خفت وکس ندانست کہ کیست

بس جان بلب آمد کہ بروکس نگریست

باز از شماتت اعدا می اندیشم کہ بطعنہ در قفائے من بخندند وسعی مرا درحق عیال بر عدم مروت حمل کنند وگویند۔ قطعہ

ببیں آں بے حمیت راکہ ہرگز   نخواہد دید روئے نیکبختی

تن آسانی گزیند خویشتن را   زن وفرزند بگذارد بسختی

و در علم محاسبه چنانکه معلوم است چیزے دانم اگر بموجب شما جہتے معین
شود که موجب جمعیت خاطر باشد بقیه عمر از عهده شکر آن بیرون نتوانم آمد
گفت اے برادر اعمل بادشاهان دو طرف دارد۔ امید نان و بیم جان و خلاف
رائے خردمندان است بامید نان در بیم جان افتادن۔ قطعه

کس نیاید بخانه درویش　　که خراج زمین و باغ بده
یا به تشویش و غصه راضی شو　　یا جگر بند پیش زاغ بنه

گفت این سخن موافق حال من نگفتی و جواب سوال من نیاوردی۔ نشنیدهٔ
که گفته اند هر که خیانت ورزد دستش از حسابت بلرزد۔ فرد

راستی موجب رضائے خداست　　کس ندیدم که گم شد از ره راست

حکما گفته اند که چهار کس از چهار کس بجان آیند۔ خراجی از سلطان۔ دزد
از پاسبان و فاسق از غماز و روسپی از محتسب آنرا که حساب پاک است
از محاسبه چه باک ؛ قطعه

مکن فراخ روی در عمل اگر خواهی　　که وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ
تو پاک باش برادر مدار از کس باک　　زنند جامهٔ ناپاک گازران بر سنگ

گفتم حکایت آن روباه مناسب حال تست که دیدندش گریزان و افتان
و خیزان می رفت کسے گفتش چه آفتست که موجب چندین مخافت است
گفت شنیده ام که شتران بسخره می گیرند۔ گفتند اے سفیه اشتر را با تو

چہ مناسبت است؟ و ترا با او چہ مشابہت؟ گفت خاموش اگر حسودان بغرض گویند کہ ایں ہم شتر بچہ است و گرفتار آیم کرا غم تخلیص من باشد و تا تریاق از عراق آوردہ شود۔ مار گزیدہ مردہ بود۔ ترا ہمچناں فضلیت و دیانت و تقوی و امانت ولیکن متعنداں در کمیں اند و مدعیاں گوشہ نشیں اگر آنچہ حسن سیرت تست بخلاف آں تقریر کنند۔ و در معترض خطاب بادشاہ افتی در آں حالت کرا مجال مقال باشد؟ پس مصلحت آں می بینم کہ ملک قناعت را حراست کنی۔ و ترک ریاست گوئی کہ عاقلاں گفتہ اند۔

بیت

بدریا در منافع بے شمار ست　　اگر خواہی سلامت برکنار ست

رفیق چوں ایں سخن بشنید بہم برآمد۔ و روئے درہم کشید۔ و سخناں رنجش آمیز گفتن گرفت ایں چہ عقل ست و کفایت و فہم و درایت؟ و قول حکما درست آمد گفتہ اند دوستاں در زنداں بکار آیند۔ کہ بر سفرہ ہمہ دشمناں دوست نمایند۔

قطعہ

دوست مشمار آنکہ در نعمت زند　　لاف یاری و برادر خواندگی

دوست آں باشد کہ گیرد دست دوست　　در پریشاں حالی و در ماندگی

دیدم کہ متغیر می شود و نصیحت من بغرض می شنود۔ بنزدیک صاحب دیوان رفتم۔ بسابقۂ معرفتے کہ درمیان ما بود صورت حالش بگفتم۔ و اہلیت و استحقاقش بیان کردم تا بکارے مختصرش نصب کردند۔ روزے چند برین برآمد۔ لطف طبعش را بدیدند۔ و حسن تدبیرش را بپسندیدند کارش ازان درگذشت و بمرتبۂ بالاتر ازان متمکن گشت ہمچنین نجم سعادتش در ترقی بود تا باوج ارادت رسید۔ و مقرب حضرت سلطان گشت۔ و مشار الیہ و معتمد علیہ شد۔ بسلامت حالش شادمانی کردم و گفتم۔ فرد

زکار بستہ میندیش و دل شکستہ مدار	کہ آب چشمۂ حیوان درون تاریکی ست

دیگر

منشین ترش از گردش ایام کہ صبر	گرچہ تلخ ست ولیکن بر شیرین دارد

دران مدت مرا با طائفۂ یاران اتفاق سفر حجاز افتاد چون از زیارت مکہ باز آمدم۔ دو منزلم استقبال کرد۔ ظاہر حالش را دیدم پریشان و برہیات درویشان گفتم کہ حال چیست ؟ گفت چنانکہ تو گفتی۔ طائفہ حسد بردند و بخیانتم منسوب کردند و ملک دام ملکہ در کشف حقیقت آن استقصا، نہ فرمود و یاران قدیم و دوستان صمیم از کلمہ حق خاموش گردیدند۔ و صحبت دیرینہ فراموش کردند۔ قطعہ

نہ بینی کہ پیش خداوند جاہ	ستائش کنان دست بر بر نہند

وگر روزگارش درآرد زپای   ہمہ عالمش پائے بر سر نہند

فی الجملہ بانواع عقوبت گرفتار بودم تا دریں ہفتہ کہ مژدہ سلامت حجاج برسید
کہ از بند گرانم خلاص کردند و ملک موروثم خاص گفتم۔ موعظت من
قبول نہ کردی کہ گفتہ اند عمل پادشاہاں چوں سفر دریاست سودمند و خطرناک
یا گنج برگیری یا در طلاطم امواج بمیری بیت

یا ذر بہر دو دست کند خواجہ در کنار   یا موج روزے افگندش مردہ بر کنار

مصلحت ندیدم ازیں بیش ریش درونش را بہ نیش ملامت خراشیدن و نمک
پاشیدن بدیں دو بیت اختصار کردم قطعہ

ندانستی کہ بینی بند بر پائے   چو در گوشت نیاید پند مردم
دگر رہ گر نداری طاقت نیش   مکن انگشت در سوراخ کژدم

حکایت ۱۷۔ تنے چند از روندگان در صحبت من بودند ظاہر ایشاں
بصلاح آراستہ و یکے را از بزرگاں در حق ایں طائفہ حسن ظنّے بلیغ بود
و ادرارے معین کردہ تا یکے از ایشاں حرکتے کرد نہ مناسب حال
درویشاں بود و ظن آں شخص فاسد شد و بازار ایناں کاسد۔ خواستم کہ بطریقے
کفاف یاراں مستخلص کنم۔ آہنگ خدمتش کردم و دربانم رہا نکرد۔ و جفا گفت
معذورش داشتم کہ لطیفاں گفتہ اند قطعہ

در میر و وزیر و سلطاں را   بے وسیلت مگرد پیرامن

سگ و دربان چو یافتند غریب   این گریبان گرفت آن دامن

چندانکه مقربان حضرت آن بزرگ بر حال من وقوف یافتند۔ باکرام درآوردند
و برتر مقامے معین کردند امّا بتواضع فروتر نشستم و گفتم۔ فرد

بگذار کہ بندۂ کمینم   تا در صف بندگاں نشینم

گفت اللہ اللہ چہ جائے چو این سخن ست۔ بیت

گر بر سر و چشم من نشینی   نازت بکشم کہ نازنینی

فی الجملہ بنشستم واز ہر درے سخن درپیوستم تا حدیث زلت یاران درمیان
آمد و گفتم۔ قطعہ

چہ جرم دید خداوند سابق الانعام   کہ بندہ در نظر خویش خوار میدارد؟
خدائے راست مسلّم بزرگواری و حلم   کہ جرم بیند و نان برقرار میدارد

حاکم این سخن را پسندید و اسباب معاش یاران فرمود تا باز بر قاعدۂ
ماضی مہیّا دارند و مؤنت ایام تعطیل را وفا کنند۔ شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت
ببوسیدم و عذر جسارت خواستم و در حال بیرون آمدم و گفتم۔ قطعہ

چو کعبہ قبلۂ حاجت شد از دیار بعید   روند خلق بدیدارش از بسے فرسنگ
ترا تحمل امثال ما بباید کرد   کہ ہیچکس نزند بر درخت بی بر سنگ

حکایت ۸ ۱ ۔ ملک زادۂ گنج فراوان از پدر میراث یافت و دست
کرم برکشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بے دریغ بر سپاہ و رعیت بریخت

قطعہ

نیاساید مشام از طبلۂ عود | بر آتش نہ کہ چون عنبر ببوید
بزرگی بایدش بخشندگی کن | کہ دانا تا نیفشانی نروید

یکے از جلساے بے تدبیر نصیحتش آغاز کرد کہ ملوک پیشین مر این نعمت را بسعی اندوختہ اند و برائے مصلحتے نہادہ۔ دست ازین حرکت کوتاہ کن کہ واقعہا در پیش است و دشمنان در پس نباید کہ بوقت حاجت در مانی

قطعہ

اگر گنجے کنی بر عامیان بخش | رسد مر ہر گداے را برنجے
چرا نستانی از ہر یک جوی سیم | کہ گرد آید ترا ہر روز گنجے

ملک زادہ روے ازین سخن درہم کشید و موافق طبع بلندش نیامد و مر او را زجر فرمود و گفت مرا خداوند تعالیٰ مالک این ممالک گردانیدہ است تا بخورم و بخشم نہ پاسبانم کہ نگہدارم۔ بیت

قارون ہلاک شد کہ چہل خانہ گنج داشت
نوشیرواں نمرد کہ نام نکو گذاشت

omitted.

حکایت ۱۹۔ آوردہ اند کہ نوشیرواں عادل را در شکارگاہے صیدے کباب می کردند۔ نمک نبود غلامے را بروستا دوانیدن تا نمک آرد۔ نوشیروان گفت نمک بقیمت بستاں تا رسمے نشود و دہ خراب نگردد گفتند

ازیں قدر چہ خلل زاید ؟ گفت بنیاد ظلم اوّل در جہاں اندک بودہ است
ہر کہ آمد برآں مزید کرد تا بدیں غایت رسید۔ قطعہ

اگر ز باغ رعیّت ملک خورد سیبے   برآورند غلامان او درخت از بیخ
بہ نیم بیضہ کہ سلطان ستم روا دارد   زنند لشکریانش ہزار مرغ بسیخ

حکایت ۲۰۔ عاملے را دیدم کہ خانہ رعیّت خراب کردے تا خزانہ سلطان آباداں کند بے خبر از قول حکما۔ کہ گفتہ اند۔ ہر کہ خلق را بیازارد تا دلِ سلطان بدست آرد خدائے تعالیٰ ہماں خلق را برو گمارد تا دمار از نہاد او برآرد۔

بیت

آتش سوزاں نکند با سپند   آنچہ کند دودِ دل دردمند

گویند۔ سر جملہ حیوانات شیر است۔ و کمترین جانوراں خر و باتفاق خردمندان خر باربر بہ از شیر مردم در۔ مثنوی

مسکین خر اگرچہ بے تمیز است   چوں بار ہمی برد عزیز است
گاوان و خران باربردار   بہ ز آدمیان مردم آزار

باز آمدیم بحکایت وزیر غافل گویند۔ ملک را طرفے از ذمائم اخلاقش بقرائن معلوم شد۔ در شکنجہ کشید۔ و بانواع عقوبتش بکشت

قطعہ

حاصل نشود رضائی سلطان   تا خاطر بندگان نجوئی
خواہی کہ خدا اے بر تو بخشد   با خلق خدائے کن نکوئی

آوردہ اند کہ یکے از ستم دیدگان بر سر او بگذشت و در حال تباہ او تامل کرد و گفت۔ **قطعہ**

نہ ہر کہ قوت بازوے منصبے دارد   بہ سلطنت بخورد مال مردماں بگزاف
تواں بحلق فرو بردن استخواں درشت   ولے شکم بدرد چوں بگیرد اندر ناف

بیت

نماند ستمگار بد روزگار   بماند برو لعنت پائدار

حکایت ۲۱۔ مردم آزارے را حکایت کنند کہ سنگے بر سر صالحے زد۔ درویش را مجال انتقام نبود۔ سنگ را باخود ہمی داشت تا وقتیکہ ملک را برآں لشکری خشم آمد و در چاہ زندانش کرد۔ درویش بیامد و سنگ بر سرش کوفت۔ گفتا تو کیست؟ و این سنگ بر من چرا زدی؟ گفت من فلانم و ایں سنگ ہماں ست کہ در فلاں تاریخ بر سر من زدی؟ گفت چندیں روزگار کجا بودی؟ گفت از جاہت اندیشہ می کردم۔ اکنوں کہ در چاہت دیدم فرصت را غنیمت شمردم کہ زیرکاں گفتہ اند

مثنوی

تا سزائے را چو بینی بختیار — عاقلاں تسلیم کردند اختیار
چوں نداری ناخن درندہ تیز — با بداں آں بہ کہ کم گیری ستیز
ہر کہ با فولاد بازو پنجہ کرد — ساعد سیمین خود را رنجہ کرد
باش تا دستش بہ بندد روزگار — پس بکام دوستاں مغزش برآر

حکایت ۲۳ – یکے را از ملوک مرضے حائل بود کہ اعادۂ ذکر آں ناکردن اولیٰ تر ست۔ طائفہ از حکمائے یونان متفق شدند کہ مرایں رنج را دوائے نیست مگر زہرہ آدمی کہ بچندیں صفت موصوف باشد۔ ملک فرمود۔ تا طلب کردند۔ دہقان پسرے یافتند بداں صفت کہ حکما گفتہ بودند۔ پدر و مادرش را بخواندند و بہ نعمت بیکراں خوشنود گردانیدند۔ قاضی فتوائے داد کہ خون یکے از رعیت ریختن برائے سلامت نفس پادشاہ روا باشد۔ جلاد قصد او کرد۔ پسر بسوئے آسمان کرد و بخندید۔ ملک پرسید دریں حالت چہ جائے خندیدن است؟ گفت ناز فرزنداں بر پدر و مادر باشد۔ و دعویٰ پیش قاضی برند و داد از پادشاہ خواہند۔ اکنوں پدر و مادر بعلت حطام دنیوی مرا بخون در سپردند۔ قاضی بکشتنم فتویٰ داد۔ و سلطان مصالح خویش در ہلاک من می بیند۔ بجز خدائے عزّ وجل پناہے نمی بینم۔

بیت

پیش کہ برآورم ز دستت فریاد — ہم پیش تو از دستت می خواہم داد

سلطان را ازیں سخن دل بہم برآمد و آب در دیدہ بگردانید و گفت ہلاک من اولی تر کہ خون چنیں بے گناہے ریختن۔ سر و چشمش بوسید۔ و در کنار گرفت و نعمت بے اندازہ بخشید و آزاد کرد۔ گویند کہ ہم در آں ہفتہ ملک شفا یافت۔ قطعہ

ہمچناں در فکر آں بیتم کہ گفت | پیلبانے بر لب دریائے نیل
زیر پایت گر بدانی حال مور | ہمچو حال تست زیر پائے پیل

حکایت ۲۳ - یکے از بندگان عمرولیث گریختہ بود۔ کسان در عقبش رفتند و باز آوردند۔ وزیر را باوے غرضے بود و اشارت بکشتن کرد تا دیگر بندگان چنیں حرکت نکنند۔ بندہ پیش عمرو لیث سر بر زمین نہاد و گفت

بیت

ہرچہ رود بر سرم۔ چوں تو پسندی رواست
بندہ چہ دعوی کند حکم خداوند راست

اما بموجب آں کہ پروردۂ نعمت ایں خاندانم۔ نخواہم کہ در قیامت بخون من گرفتار آئی۔ اگر بے گناہ بندہ را خواہی کشت بارے بتاویل شرعی بکش تا بقیامت ماخوذ نباشی گفت تاویل چہ گونہ کنم؟ گفت اجازت دہ تا من وزیر را بکشم۔ آنگہ بقصاص او کشتن بفرما تا بحق کشتہ باشی ملک بخندید وزیر را گفت چہ مصلحت می بینی؟ گفت اے خداوند ایں شوخ دیدہ را

بصدقہ گور پدرت آزاد کن تا مرا ہم در بلا پیش فلفد گناہ از من است کہ
قول حکما را معتبر نداشتم کہ گفتہ اند قطعہ

چو کردی با کلوخ انداز پیکار سر خود را بنادانی شکستی
چو تیر انداختی بر روئے دشمن حذر کن کاندر آماجش نشستی

حکایت ۳۴۔ ملک زوزن را خواجہ بود کریم النفس و نیک محضر کہ ہمگنان را در مواجہ حرمت داشتے و در غیبت نیکو گفتے۔ اتفاقاً از وحرکتے صادر شد کہ در نظر سلطان ناپسندیدہ آمد۔ مصادرہ فرمود عقوبت کرد سرہنگان پادشاہ بسوابق انعام معترف بودند و بشکر آں مرتہن در مدت توکیل او رفق و ملاطفت کردندے و زجر و معاقبت روا نداشتندے

قطعہ

صلح با دشمن خود کن وگرت قصد وے او در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن
سخن آخر بدہان میگذرد موذی را سخنش تلخ نخواہی دہنش شیریں کن

تا آنچہ مضمون خطاب ملک بود از عہدہ بعضے از آں بیروں آمد و بقیت در زندان بماند یکے از ملوک نواحی در خفیہ پیامش فرستاد کہ ملوک آں طرف قدر چناں بزرگوار ندانستند و بے عزتی کردند۔ اگر خاطر عزیز فلاں احسن اللہ خلاصہ بجانب ما التفاتے کند در رعایت خاطرش ہرچہ تمامتر سعی کردہ شود کہ اعیان ایں مملکت بدیدار وے مفتقر اند۔ و بجواب ایں حروف منتظر

خواجہ بریں وقوف یافت از خطر اندیشید۔ درحال جوابے مختصر کہ اگر بیلا افتد فتنہ نباشد بر قفائے ورق بنوشت ورواں کرد۔ یکے از متعلقاں کہ بریں واقف بود۔ ملک را اعلام کرد۔ کہ فلاں را کہ حبس فرمودہ با ملوک نواحی مراسلت دارد۔ ملک بہم برآمد۔ کشف ایں خبر فرمود۔ قاصد را بگرفتند و رسالہ را بخواندند۔ نوشتہ بود کہ حسن ظن بزرگان در حق بندہ بیش از فضیلت بندہ است و تشریف قبولے کہ فرمودہ اند بندہ را امکان اجابت آں نیست بحکم آنکہ پروردہ نعمت ایں خاندانم و بانداک مایہ تغیر خاطر با ولی نعمت قدیم بیوفائی نتواں کرد۔ چنانکہ گفتہ اند۔

بیت

آنرا کہ بجائے تست ہر دم کرمے عذرش بنہ۔ ارکند بعمرے ستمے

ملک را سیرت حق شناسی او پسندیدہ آمد و خلعت و نعمت بخشید و عذر خواست کہ خطا کردم کہ ترا بیگناہ آزردم گفت اے خداوند! بندہ دریں حال مر خداوند را خطائے نمی بیند بلکہ تقدیر خداوند حقیقی چنیں بود کہ مر ایں بندہ را مکروہے برسد پس بدست تو اولیٰ ترکہ حقوق سوابق نعمت وایادی منت بریں بندہ واری کہ حکما گفتہ اند۔

مثنوی

گر گزندت رسد ز خلق مرنج کہ نہ راحت رسد ز خلق نہ رنج

از خداوان خلاف دشمن و دوست | که دل ہر دو در تصرف اوست
گرچہ تیر از کمان ہمی گذرد | از کماندار بیند اہل خرد

حکایت ۲۵ یکے از ملوک عرب را شنیدم کہ با متعلقان دیوان فرمود کہ مرسوم فلان را چندانکہ ہست مضاعف کنید کہ ملازم درگاہ است و مترصد فرمان و سائر خدمتگاران بلہو و لعب مشغول اند و در اداے خدمت متہاون۔ صاحبدلے بشنید فریاد و خروش از نہادش بر آمد۔ پرسیدندش کہ چہ دیدی؟ گفت علو درجات بندگان بدرگاہ حق جل و علا ہمیں مثال دارد۔

نظم

دو بامداد گر آید کسے بخدمت شاہ | سوم ہر آئینہ دروے کند بلطف نگاہ
امید ہست پرستندگان مخلص را | کہ نا امید نگردند ز آستان الہ

مثنوی

مہتری در قبول فرمان ہست | ترک فرمان دلیل حرمان ہست
ہر کہ سیمائے راستان دارد | سر خدمت بر آستان دارد

حکایت ۲۶ ظالمے را حکایت کنند کہ ہیزم درویشان خریدے بحیف و توانگران را دادی بطرح صاحبدلے برو گذر کرد و گفت

بیت

ماری تو کہ ہر کہ را ببینی بزنی یا بوم کہ ہر کجا نشینی بکنی؟

قطعہ

زورت ار پیش میرود با ما با خداوند غیب دان نرود

زورمندی مکن بر اہل زمین تا دعائے بر آسمان نرود

ظالم ازین سخن برنجید و روے از نصیحت او درہم کشید۔ و بروے التفات نکرد۔ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ۔ تا شبے آتش مطبخ در انبار ہیزمش افتاد و سائر املاکش بسوخت و از بستر نرمش بر خاکستر گرمش نشاند۔ اتفاقاً ہمان شخص بر وے بگذشت و دیدش کہ با یاران ہمی گفت ندانم کہ این آتش از کجا در سرائے من افتاد۔ گفت از دود دل درویشان

قطعہ

حذر کن ز دود درونہای ریش کہ ریش درون عاقبت سر کند

بہم بر مکن تا توانی دلے کہ آہے جہانے بہم بر کند

این لطیفہ بر تاج خسرو نوشتہ بود۔ قطعہ

چہ سالہائے فراوان و عمرہائے دراز کہ خلق بر سر ما بر زمین بخواہد رفت

چنانکہ دست بدست آمدست ملک بما بدستہائے دگر ہمچنین بخواہد رفت

حکایت ۲۷۔ یکے در صنعت کشتی گرفتن بسر آمدہ بود کہ سی صد

وشصت بند فاخر درین علم دانستی۔ و ہر روز بنوعی کشتی گرفتی مگر گوشۂ
خاطرش با جمال یکے از شاگردان میلے داشت۔ سی صد و پنجاہ و نہ بندش در آموخت
مگر یک بند کہ در تعلیم آن دفع انداختے۔ و تاخیر کردے۔ فی الجملہ پسر در قوت
و صنعت سرآمد و کسے را با او امکان مقاومت نماند تا حدیکہ روزے پیش
ملک آن روزگار گفت کہ استاد را فضیلتے کہ برمن است از روے بزرگی
است و حق تربیت وگرنہ بقوت از وے کمتر نیستم و بصنعت با وے برابرم ملک را
این سخن دشوار آمد۔ بفرمود تا مصارعت کنند۔ مقامے متسع ترتیب کردند
و ارکان دولت و اعیان حضرت و زورآوران اقالیم حاضر شدند۔ پسر
چون پیل مست درآمد بصدمتے کہ اگر کوہ آہنی بودے از جا برکندے
استاد دانست کہ جوان بقوت از وے برترست و بصنعت برابر۔ بدان بند
غریب کہ از وے پنہان داشتہ بود۔ درآویخت۔ پسر دفع آن ندانست
استاد او را بدو دست از زمین برداشت و بالاے سر بگردانید و بر زمین
زد۔ غریو از خلق برآمد ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت دادند پسر را
زجر و ملامت کرد کہ با پرورندۂ خویش دعوی مقاومت کردے و بسر نبردے
پسر گفت اے خداوند! استاد بزورآوری بر من دست نیافت۔ بلکہ مرا
در علم کشتی دقیقۂ ماندہ بود کہ از من دریغ ہمی داشت۔ امروز بدان دقیقہ
بر من دست یافت۔ استاد گفت از بہر چنین روزگار نگاہ میداشتم کہ حکما

گفتہ اند۔ دوست راچنداں قوت مدہ کہ اگر دشمنی کند بتو اند۔ نشنیدہ کہ چہ گفت۔ آنکہ از پروردۂ خود جفا دید **قطعہ**

باوفا خود نبود در عالم ۴ یا مگر کس دریں زمانہ نکرد
کس نیاموخت علم تیر ازمن کہ مرا عاقبت نشانہ نکرد

حکایت ۳۸ ۔ درویشے مجرّد بگوشۂ صحرا نشستہ بود۔ بادشاہے بر و بگذشت۔ درویش ازانجا کہ ملک قناعت است سر برنیاورد۔ والتفات نکرد بادشاہ ازانجا کہ شوکت سلطنت است بہم برآمد۔ وگفت ایں طائفہ خرقہ پوشاں برمثال حیوان اند۔ اہلیت و آدمیت ندارند۔ وزیر نزدیکش آمد وگفت اے درویش! سلطان روئے زمین برتو گذر کرد چرا خدمت نکردی وشرط ادب بجا نیاوردی؟ گفت سلطاں را بگوی توقع خدمت از کسے دارد کہ توقع نعمت از تو دارد و دیگر آنکہ ملوک از بہر پاس رعیت اند نہ رعیت از بہر طاعت ملوک **قطعات**

بادشہ پاسبان درویش ہست (۱) گرچہ رامش بفرّ دولت وست
گوسپند از برائے چوپاں نیست بلکہ چوپاں برائے خدمت اوست
گر یکے را تو کامراں بینی (۲) دیگرے را دل از مجاہدہ ریش
روزکے چند باش تا بخورد خاک مغز سر خیال اندیش
فرق شاہی و بندگی برخاست (۳) چوں قضائے نبشتہ آید پیش
گر کسے خاک مردہ باز کند نشناسد توانگر از درویش

ملک را گفتار درویش استوار آمد۔ گفت از من چیزے بخواہ گفت آن میخواہم کہ دیگر بار زحمتم ندہی۔ گفت مارا پندے دہ۔ گفت

بیت

دریاب کنوں کہ نعمتت ہست بدست ۔ کہ دولت و ملک میرود دست بدست

حکایت ۲۹۔ یکے از وزرا پیش ذوالنون مصری رفت و ہمت خواست کہ روز و شب بخدمت سلطان مشغولم و بخیرش امیدوار و از عقوبتش ترسان۔ ذوالنون بگریست و گفت اگر من خدا را چنیں ترسیدے کہ تو سلطان را۔ از جملۂ صدیقان بودے۔ قطعہ

گر نبودے امید راحت و رنج ۔ پائے درویش بر فلک بودے

گر وزیر از خدا بترسیدے ۔ ہمچناں کز ملک ملک بودے

حکایت ۳۰۔ پادشاہے بکشتن بیگناہے اشارت کرد گفت اے ملک! بموجب خشمے کہ ترا بر من است۔ آزار خود مجوئی گفت چہ گونہ؟ گفت این عقوبت بر من بیک نفس بسر آید۔ و بزۂ آں بر تو جاوید بماند۔

رباعی

دوران بقا چو باد صحرا بگذشت ۔ تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت

پنداشت ستمگر کہ جفا بر ما کرد ۔ بر گردن او بماند و بر ما بگذشت

ملک را نصیحت او سودمند آمد و از سر خون او برخاست۔

حکایت ۳۱۔ وزرائے نوشیرواں در مہمے از مصالح مملکت اندیشہ
ہمی کردند۔ و ہر یک بروفق دانش خود رائے میزد۔ ملک ہمچنیں تدبیرے اندیشہ
کرد بزرجمہر را رائے ملک اختیار آمد وزیراں دیگر در نہانش گفتند کہ رائے
ملک را چہ مزیت دیدی بر فکر چندیں حکیم؟ گفت بموجب آنکہ انجام کار معلوم
نیست و رائے ہمگناں در مشیت است کہ صواب آید یا خطا پس موافقت
رائے ملک اولیٰ ترست تا اگر خلاف صواب آید بعلت متابعت او از
معاتبت ایمن باشم کہ گفتہ اند۔

مثنوی

خلاف رائے سلطاں رائے جستن | بخون خویش باید دست شستن
اگر شہ روز را گوید شب است ایں | بباید گفت اینک ماہ پروین

حکایت ۳۲۔ شیادے گیسواں بتافت کہ من علویم و با قافلہ حجاز
بشہرے درآمد کہ از حج می آید و قصیدہ نیکو پیش ملک برد کہ من گفتہ ام یکے
از ندمائے ملک دراں سال از سفر دریا آمدہ بود گفت من او را در عید اضحیٰ
بہ بصرہ دیدہ ام حاجی چگونہ باشد؟ دیگرے گفت من او را می شناسم
پدرش نصرانی بود در ملاطیہ علوی چہ گونہ باشد۔ شعرش در دیوان انوری
یافتند ملک فرمود تا بزنندش و نفی کنند تا چندیں دروغ چرا گفت
بگفت اے خداوند روے زمیں سخنے دیگر دارم۔ اگر راست

نہ باشد ہر عقوبت کہ فرمائی سزاوارم۔ گفت آں چیست گفت۔

قطعہ

غریبے گرت ماست پیش آورد

دو پیمانہ آب است و یک چمچہ دوغ

گر از بندہ لغوے شنیدی مرنج

جہاندیدہ بسیار گوید دروغ

ملک بخندید و گفت ازیں راست تر سخنے نگفتنی۔ بفرمود تا آنچہ مامول بود مہیا داشتند۔ و بدل خوشی اور اسبیل کنند۔

حکایت ۳۳۔ یکے از پسران ہارون الرشید پیش پدر آمد خشم آلودہ گفت فلاں سرہنگ زادہ مرا دشنام مادر داد۔ ہارون الرشید ارکان دولت را گفت۔ جزائے چنیں کس چہ باشد۔ یکے اشارت بکشتن کرد۔ و دیگرے بزبان بریدن و دیگرے بمصادرہ۔ ہارون الرشید گفت اے پسر! کرم آنست کہ عفو کنی۔ و اگر نتوانی تو نیز شش دشنام مادرش دہ۔ نہ چندانکہ انتقام از حد بگذرد۔ آنگاہ ظلم از طرف تو باشد و دعوے از قبل خصم۔
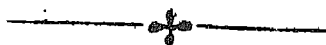
مثنوی

نہ مردست آں بنزدیک خردمند | کہ با پیل دماں پیکار جوید
بلے مرد آں کس است از روئے تحقیق | کہ چوں خشم آیدش باطل نگوید

حکایت ۳۴ - با طائفۂ بزرگان در کشتی نشستہ بودم زورقے در پے ما غرق شد۔ دو برادر در گردابے افتادند یکے از بزرگان ملاح را گفت کہ بگیر ایں ہر دو غریق را کہ بنجاہ دینارت بہر یک میدہم۔ ملاح یکے را برہانید و آں دیگرے جاں بحق تسلیم کرد۔ گفتم بقیت عمرش نماندہ بود ازاں در گرفتن تقصیر کردی۔ ملاح بخندید و گفت آنچہ تو گفتی یقین است و دیگر میل خاطر من بہ رہانیدن ایں بیشتر بود بہ سبب آنکہ وقتے در راہے ماندہ بودم ایں مرا بر شتر خود نشاندہ و از دست آں دیگر تازیانہ خوردہ بودم گفتم۔ صدق اللہ العظیم مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِہٖ وَمَنْ اَسَآءَ فَعَلَیْھَا۔

قطعہ

تا توانی درون کس مخراش | کاندریں راہ خارہا باشد
کار درویش مستمند برآر | کہ ترا نیز کارہا باشد

حکایت ۳۵ - دو برادر بودند یکے خدمت سلطان کردی و دیگری

بسعی بازو نان خورے۔ بارے آں تونگر درویش را گفت کہ چرا خدمت نکنی؟ تا از مشقت کار کردن برہی؟ گفت تو چرا کار نہ کنی تا از مذلت خدمت رستگاری یابی؟ کہ خردمنداں گفتہ اند۔ نان جو خوردن۔ و بر زمین نشستن بہ از کمر زرین بستن و بخدمت استادن۔ بیت

بدست آہکِ تفتہ کردن خمیر ۔۔۔ بہ از دست بر سینہ پیش امیر

قطعہ

عمر گرانمایہ دریں صرف شد ۔۔۔ تا چہ خورم صیف و چہ پوشم شتا

اے شکم خیرہ بنانے بساز ۔۔۔ تا نہ کنی پشت بخدمت دوتا

حکایت ۳۱۔ کسے مژدہ پیش نوشیرواں عادل برد و گفت کہ فلاں دشمن ترا خدائے عزّ و جل برداشت۔ گفت ہیچ شنیدی کہ مرا بگذاشت؟

فرد

مرا بمرگ عدو جائے شادمانی نیست ۔۔۔ کہ زندگانیِ ما نیز جاودانی نیست

حکایت ۳۲۔ گروہے حکماء در بارگاہ کسریٰ بمصلحتے سخن ہمی گفتند بزرجمہر خاموش بود۔ گفتند چرا دریں بحث با ما سخن نگوئی؟ گفت وزرا بر مثال اطبا اند و طبیب دارو ندہد مگر بسقیم پس چوں بینم کہ رائے شما بر صواب است مرا دراں سخن گفتن حکمت نباشد۔ قطعہ

چو کارے بے فضولے من برآید ۔۔۔ مرا در وے سخن گفتن نشاید

وگر بینم کہ نابینا و چاہست | اگر خاموش بنشینم گناہ است

حکایت ۸۳۔ اسکندر رومی را پرسیدند کہ دیار مشرق و مغرب را بچہ گرفتی کہ ملوک پیشین را خزائن و عمر و لشکر بیش از تو بود۔ و چنیں فتحے میسّر نہ شد گفت بعون اللہ تعالیٰ ہر مملکت را کہ گرفتم رعیتش را نیازردم و نام پادشاہان پیشیں جز بہ نکوئی نہ بردم۔ بیت

بزرگش نخوانند اہل خرد | کہ نام بزرگاں بزشتی برد

قطعہ

ایں ہمہ ہیچ است چوں می بگذرد | بخت و تخت و امر و نہی و گیر و دار
نام نیک رفتگاں ضائع مکن | تا بماند نام نیکت پائدار

باب چہارم در فوائد خاموشی

omit حکایت ۱۔ یکے را از دوستاں گفتم کہ امتناع سخن گفتنم بعلت آں اختیار آمدہ است کہ غالب اوقات در سخن نیک و بد اتفاق می افتد و دیدہ جز بر بدی نمی افتد۔ گفت دشمن آں بہ کہ نیکی نہ بیند۔

بیت

ہنر بچشم عداوت بزرگتر عیبست | گل است سعدی و در چشم دشمناں خاراست

بیت

نور گیتی فروز چشمهٔ هور — زشت باشد بچشم موشک کور

حکایت ۲ - بازرگانے را هزار دینار خسارت افتاد و پسر را گفت نباید که باکسے این سخن درمیان نهی۔ گفت۔ اے پدر! فرمان تراست نگویم ولیکن باید که مرا بر فائدهٔ این مطلع گردانی که مصلحت در نهان داشتن چیست؟ گفت تا مصیبت دو نشود یکے نقصان مایه و دوم شماتت همسایه

بیت

مگو انده خویش با دشمنان — که لاحول گویند شادی کنان

حکایت ۳ - جوانے خردمند از فنون فضائل حظّے وافر داشت وطبعے نافر چندانکه در محافل دانشمندان نشستے زبان از گفتن به بستے بارے پدرش گفت اے پسر! تو نیز از آنچه دانی چرا نگوئی؟ گفت ترسم که از آنچه ندانم بپرسند و شرمسار گردم۔

قطعه

آن شنیدی که صوفئی میکوفت — زیر نعلین خویش میخے چند
آستینش گرفت سرهنگے — که بیا نعل بر ستورم بند

فرد

نگفته ندارد کسے با تو کار — ولیکن چو گفتی دلیلش بیار

حکایت ۴ - جالینوس حکیم ابلهے را دید دست در گریبان دانشمندے

زدہ بود بے حرمتی بیکرد و گفت اگر ایں دانا بودے کار او با ناداں بدینجا نرسیدے کہ گفتہ اند مثنوی

دو عاقل را نباشد کین و پیکار | نہ دانائے ستیزد با سبکسار
اگر نادان بوحشت سخت گوید | خردمندش بنرمی دل بجوید
دو صاحبدل نگہدارند موئے | ہمیدوں سرکش و آزرم جوئے
وگر از ہر دو جانب جاہلانند | اگر زنجیر باشد بگسلانند
یکے را زشت روئے داد دشنام | تحمل کرد و گفت اے نیک فرجام
بتر زانم کہ خواہی گفت آنی | کہ دانم عیب من چوں من ندانی

حکایت ۵ - سحبان وائل را در فصاحت بینظیر نہادہ اند بحکم آنکہ بر سر جمع سالے سخن گفتے ولفظے مکرر نکردے واگر ہماں سخن اتفاق افتادے بعبارتے دیگر بگفتے واز جملہ آداب ندمائے حضرت پادشاہان یکے این ست مثنوی

سخن گرچہ دلبند شیریں بود | سزاوار تصدیق وتحسیں بود
چو یارے بگفتی مگو باز پس | کہ حلوا چو یکبار خوردند وبس

حکایت ۶ - یکے را از حکما شنیدم کہ میگفت ہرگز کسے بجہل خویش اقرار نکردہ است مگر آں کس کہ چوں دیگرے در سخن باشد ہمچناں ناتمام ناگفتہ سخن آغاز کند مثنوی -

سخن را سرست اے خردمند بن | میاور سخن در میان سخن

خداوند تدبیر فرہنگ و ہوش   نگوید سخن تا نہ بیند خموش

حکایت ۷ - تنے چند از نزدیکان سلطان محمود حسن میمندی را گفتند که سلطان امروز چہ گفت ترا در فلاں مصلحت؟ گفت بر شما ہم پوشیدہ نماند گفتند آنچہ با تو گوید ظہیر سریر سلطنتی و مشیر تدبیر مملکت با ما گفتن روا ندارد! گفت باعتماد آں کہ داند کہ با کسے نگویم پس چرا ہمی پرسید۔ **بیت**

نہ ہر سخن کہ بر آید بگوید اہل شناخت   بسر شاہ سر خویش در نشاید باخت

حکایت ۸ - در عقد بیع سرائے متردد بودم جہودے گفت بخر کہ من از کد خدایان قدیم ایں محلتم وصف ایں خانہ چنانکہ ہست از من بپرس کہ ہیچ عیبے ندارد گفتم بجز ایں کہ تو ہمسایہ من باشی۔ **قطعہ**

خانہ را کہ چوں تو ہمسایہ است   دہ درم سیم کم عیار ارزد
لیک امیدوار باید بود   کہ پس از مرگ تو ہزار ارزد

حکایت ۹ - یکے از شعرا پیش امیر دزداں رفت و ثنا گفت۔ فرمود تا جامہ او و بدر کردند سگاں در قفا افتادند۔ خواست تا سنگے بردارد زمین یخ گرفتہ بود عاجز شد گفت ایں چہ مردمانند اگر سگ را کشادہ و سنگ را بستہ امیر از غرفہ می دید بشنید بخندید و گفت اے حکیم چیزے بخواہ گفت جامہ خود می خواہم۔ اگر انعام فرمائی۔ **بیت**

امیدوار بود آدمی بخیر کساں   مرا بخیر تو امید نیست بد مرساں

سالار دزدان را بر او رحمت آمد جامہ او را باز فرمود و قبا پوستینے بران مزید کرد و درمے چند۔

حکایت ۱ ۔ خطیبے کریہ الصوت خود را خوش آواز پنداشتے و فریاد بیفائدہ بر داشتے گفتے نعیب غراب البین در پردۂ الحان اوست یا آیہ اِنَّ اَنْکَرَ الْاَصْوَاتِ در شان اوست **شعر**

اِذَا نَهَقَ الْخَطِیْبُ اَبُو الْفَوَارِس — لَہٗ صَوْتٌ یَهُدُّ اِصْطَخْرَ فَارِس

مردم قریہ بعلت جاہے کہ داشت بلیتش را می کشیدند و اذیتش را مصلحت نمی دیدند تا یکے از خطباے آں اقلیم کہ با او عداوتے نہانی داشت بارے بپرسیدن او آمدہ بود گفت ترا خوابے دیدہ ام خیر باد۔ گفت چہ دیدی گفت چناں دیدم کہ ترا آواز خوش ست و مردمان از انفاس تو در راحت خطیب اندریں لحظہ بیندیشید و گفت جزاک اللہ ایں چہ مبارک خوابیست کہ دیدی کہ مرا بر عیب خود واقف گردانیدی معلوم شد کہ آواز ناخوش دارم و خلق از بلند خواندن من در رنج اند عہد کردم ازیں پس خطبہ نگویم مگر بآہستگی **قطعہ**

از صحبت دوستی برنجم — کاخلاق بدم حسن نماید
عیبم ہنر و کمال بیند — خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم بیباک — تا عیب مرا بمن نماید

فرد

ہر آنکس کہ عیبش نگویند پیش — ہنر داند از جاہلی عیب خویش

سفرنامۂ شاہِ ایران

روز دوشنبه دوم ذیقعده

ساعت ہفت از نصف شب گذشته از خواب برخاستم۔ الحمد للہ
احوالم بہتر بود معلوم شد این جا که دیشب کشتی لنگر انداخته۔ وسط
دریاست پیچ و خمے بمقابل رودخانه طمیس ندارد۔ و از سه ساعت
ونیم از نصف شب گذشته الی حال این جا لنگر انداخته و از حالا
تا دو ساعت دیگر ہم ہمیں جا خواہد ماند و جہت توقف درین جا
این است که چون نواب ولی عہد انگلیس باید در ساعت معین۔
باستقبال ما بیاید چند کشتی جنگی انگلیش نیز برائے تشریفات ما جلو آمده
سلام نظامی داده شلیک توپ کنند۔ اگر شب می رسیدیم این تشریفات
بعمل نمی آمد۔ یک جہت عمده دیگر ہم این است که اینجا با غالبا مہ غلیظ میگیرد
و اغلب در ہوائے مه دو کشتی باہم تصادف می کنند و کشتی ہائے بزرگ
و کوچک زیاده ہم متصل درین دریا در حرکت می باشند

با بودن مہ خیلے با علم و استادی باید حرکت کنندہ والا اسباب خطر و ترا
خیلے مشکل ست اما الحمد للہ امروز ہوا درنہایت خوبی و صاف
و بے مہ بود و دریا مثل حوض بے موج و آرام خیلے شکر خداوند را بجا
آوردیم خلاصہ صبح برخاستہ رخت پوشیدیم و قدرے در کشتی گردش
کردیم۔ ابتدا از یک دالان باریک طولانی گذشتہ رفتیم بآں طرف
کشتی کہ جائے فرنگیہا و بعضے از کمترین خودمان ست و در حقیقت
یک دستگاہ دیگر نیست یک دو اطاق را تماشا کردہ بعد از پلہ بالا
رفتہ بعرشہ کشتی رفتیم و در اطاقہائے عرشہ کہ جائے کاپیتنہای کشتی
است قدرے نشستہ با کاپیتنہای صحبت فرمایش کردیم و دوربین
باطراف انداختہ بعضے کشتیہائے بزرگ و کوچک کہ از دور و نزد
پیدا بود تماشا نمودیم بعد از عرشہ پائیں آمدیم یک پلہ چرخے بود کہ
ہمہ اسباب و ماشین حرکت کشتی از آں پلہ پائیں رفتہ آمدیم سہ چرخہا
تحیار گردی بود۔ یک دستگاہ ماشین ہم برائے روشنی چراغ
الکتریستیہ ایں کشتی در انجا دیدم۔ تمام قوت چراغہا
برق کشتی از ہمیں یک ماشین دادہ می شود و برائے دانستن
اندازہ و حد قوہ برقیہ یک آہن ربائے دارند۔ یک پارچہ آہن
کہ مثل یک کارد نبود دست گرفتیم بفاصلہ دو وجب ماندہ با

ریا قوۃ جاذبہ مقناطیسی آہن را از دست من کشیدہ و بماشین چسپیدہ بطوریکہ بانہایت زور آہن ربا را کندنمی شد۔ خیلے آہن ربائے غریبے بود بعد از آنجا بالا آمدہ قدرے در سطح کشتی گردش کردہ آمدیم پایئیں در ساعت نہ و نیم بعد از نصف شب کہ دو ساعت و نیم بظہر ماندہ بود لنگر کشتی را کشیدہ بطرف انگلیس حرکت کردیم طول و عرض ایں کشتی ازیں قرار است یک صد و شصت قدم طول دارد ہشتدہ قدم عرض۔ آلات و اشیاء غریبہ عجیب دریں کشتی دیدہ شد در حقیقت ایں کشتی عمارت بحری اعلیٰ حضرت پادشاہ انگلیس است کہ ہمانطور کہ در خشکی عمارت دارند توے دریا ہم یک دست عمارت دارد کہ دارائے ہمہ چیز از اسباب و محلجات حکیم و نوکرہا و خدمہ متعدد داشتند و اینہا ہمیشہ دریں کشتی منزل دارند صاحب منصب و امیران ایں کشتی ہم معتبر تر از دیگران ہستند خطر بزرگ عمدہ کہ دریں دریائے شمالی ور دوخانہائے اینجا است ایں است کہ ایں جاہا مہ زیاد می گیرد و حرکت کشتیہائے کوچک و بزرگ از بسکہ زیاد است و مثل بازار متصل در آمد و رفت ہستند ہمیں کہ ہوا را مہ گرفت و دیگر چشم چشم را نمی بیند و بسا می شود کہ دو کشتی بہم خوردہ غرق می شود برائے رفع ایں خطرہ تازہ اختراعے

در تمام کشتی ہائے کہ دہ اند کہ دریں کشتی ہم است یک شیپوری است
کہ صدائے بسیار مہیب غریبے دارد و وقتے این شیپور را محض
اخبار متصل می زنند کہ دو کشتی ہم بخورد خواستیم صدائے این شیپور
را بشنویم ابتدا بجائے بلولہ ہائے شیپور دادہ بعد برحسب قاعدہ
و رسمی کہ دارند در لولہ را باز کردند یک صدائے غریبے عجیبے بیرون آمد
کہ بگوش خیلے زحمت پیدا می داد و نتوانستیم در آنجا بایستیم این
شیپور را در وقت مہ متصل می زنند و معلوم نیست کہ اہل سفائن
بیچارہا چہ حالت از شنیدن این صدا بہم می رسانند
الحمد للہ کہ دریں دور ہیچ ہوا مہ نبود و ما این صدا را نشنیدیم بیاد
چیز غریب دیگر ہم این است کہ عملہ جات این کشتی با کشتیہا
دیگر بادست و دو بیرق و علامات متصل بطور تلگراف کہ مرسوم
مکالمات مفصل طولانی می نمایند کہ ہمہ چیز بخوبی معلوم مفہوم
می شود دست خود شان را ازیں طرف بآں طرف بطور بسیار
غریب حرکت و تکان می دہند چنانکہ از کشتی سواری ما با کشتی از پہلو
کہ بعضے از ملتزمین ما سوار بودند بخوبی حرف می زدند خلاصہ
تفصیل این کشتی زیاد است کہ اگر بخواہیم ہمہ بنویسیم مفصل میشود
ہمیں طور گاہے دریا لاگاہے دریائیں کشتی گردش می کردیم

وکشتیہاے کوچک وبزرگ بخاری وبادبانی کہ دراطراف این کشتی
از دور ونزدیک زیادہ بود تماشا می کردیم کشتی ہم خوب میرفت
دریا در نہایت آرامے وملائمت بود چنانکہ خود کاپتان ہم
اقرار داشت کہ سی سال است دریا را باین آرامے وملائمت
ندیدہ ایم ہمین طور کہ رفتیم رسیدیم بوسط دریا کہ درآنجا کہ دو کشتی
خیلے بزرگ در دست راست وچپ راکشتی ما یکے در دو سال
قبل ویکے دیگر سہ سال پیش ازین غرق شدہ بودند سوا ے
دگلہا وریسمان ہاے آنہا چیزے دیگر از آب پیدا نبود۔ الحمدللہ
از انجا بسلامت گذشتیم۔ دی شب کہ دریا را تماشا میکردیم
بعضے ماہیہاے ریزہ دیدیم مثل حیوانات کوچک فسفردار
کہ در ماژندران ایران بسیار است ودر شب ادم شان برق
میزنند۔ این ماہیہا ہم توے دریا از زیر موج وکف آب
کہ از زیر چرخ کشتی بیرون می آید زیر بالا می شدند ومثل
الکتریسیتہ در تاریکی شب برق می دادند خیلے تماشا داشت خلاصہ
راندیم ہنوز نرسیدہ بمقابل رودخانہ طمس کشتی جنگی زرہ پوش
انگلیس باستقبال ما آمدہ بنا کردند بشلیک توپ نمودند وسلام
دادن کشتیہاے بخاری وبادبانی زیادہم کہ ہمہ پُر از جمعیت مرد وزن

از انگلیس به تماشاے نا آمده بودند متصل هورا می کشیدند و دست
مال تکان می دادند بقدر جمعیت توے کشتیها زیاده بود که کم مانده بود
بعضے از کشتیها غرق شود و از سوراخهاے زیر کشتی مردم دستشان را
بیرون آورده دستمال تکان می دادند هنگامے غریبے بود که کم کم از طرفین
سواحل پیدا شد تا رسیدیم به (گسروزند) که رودخانه اطمس
ست اینجا قلعه جات نظامی متعدد هم براے حفظ واستحکام رود اینجا
حاضر ساخته اند و متصل از قلعه جات شلیک توپ می کردند اطراف
این رودخانه تمام کارخانه جات و عمارات و آبادیست و کشتیهاے
بادی و بخاری و قایقهاے کوچک است که مثل کرم از دو طرف آب
ریخته بود و همه از مرد و زن خوش شکل پر بود و موج آب اسباب
خطر قایقهاے کوچک بود که کم مانده بود غرق شوند - اما بحمدلله
آسیبے بکسے نرسید - از کشتیها و قایقها گل بکشتی ما مے انداختند
چون کشتی ما تند آمد بساعتے که براے ورود ولی عهد کرده بودیم نیم
ساعت مانده بود کشتی ما در (گسروزند) توقف کرد تا قواب ولی عهد
بیاید یک نفر روزنامه نویس نقاش هم که انگلیسی است از سه اسپا
همراه ما است و متصل صورت ما و همراهان را بطور مختلف می کشید
در یکے از اطاقهاے بالاے کشتی که نشسته بودیم محض گذراندن وقت

فرمودیم نقاش قلم وکاغذش آورد گرفتیم ودریک دقیقه صورت نیم رخ
اورا کشیدیم بقدر شبیه بود که اسباب تعجب خود او وتمام فرنگیها شد
وہمہ تعریف کردند که باین زودی وخوبی ما صورت اورا کشیدیم خلاصه
بقدر نیم ساعت که معطل شدیم نواب ولی عهد انگلیس دیپرنس وگال)
با کشتی او بنزیع که باسم برادر نواب ولی عہد موسوم است آمدند
کشتی مزبور را بکشتی ما متصل کردند نواب ولی عہد آمدند۔ توے
کشتی ما۔ با ایشان دست داده تعارف کردیم ولیعہد ہماں صورت
وحالتے ہستند که درشانزده سال پیش ایشان را دیده بودیم قدرے
فربه تر شده۔ دو پسر ہاے ولی عہد ہم که اسامی آں ہا را بعد خواہم نوشت
ہمراه ایشان بودند صاحب منصب وا خوادان زیادی ہم با ایشان
آمده بودند۔ ولی عہد ہمراہان خودشان را معرفی کردند با آنہا
تعارف کردیم ما ہم ملتزمین خودماں را معرفی نمودیم۔ بعد با نواب
ولی عہد وسائر ہمراہان رفتیم بکشتی ولی عہد۔ کشتی بسیار مقبولی
است۔ سالن طولانی باریکے دارد۔ تمام ایں سالن را با گل
وپارچہ ہاے نفیس زینت داده ومیزے چیده بودند که روے
آن انواع خوراکے بود۔ یک بالاخانه خوبی ہم داشت که بآنجا نشستیم
کشتی را راندند براے لندن ہرچه می رفتیم رودخانه تنگ تر می شد

تا باندارہ طبیعی خودش رسید درحقیقت (اگروسنت) جزو شہر لندن
است از محاذی (دک) متعدد گذشتیم۔ دک حوضے است کہ دست
درکنار دریا در رودخانہ برائے خانہ تعمیر کشتی ہا بزرگ ساختہ اند تا حاصل
دک پیدا نمود۔ وگلہائے کشتی را از میان آن می دیدم۔ ساعت
بساعت دقیقہ بدقیقہ جمعیت زیادہ تر می شد ہر جا کہ ممکن بود آدم بایستند
یا بنشیند از پشت بامہا تا پائین مردم ایستادہ واز ہر روزن ودریچہ
کہ بود سرہا ودست ہا بیرون آوردہ۔ دستمال تکان می دادند و
ہورا ہا می کشیدند وشاباش می گفتند۔ ہمیں طور راندیم تا از یک پل
بزرگے گذشتہ رسیدیم بہ کہ (کہ) معنی است کہ یک سمت ایں
رودخانہ را دیوار بلندے از سنگ کشیدہ اند کہ خیلے محکم ومعتبر ست
مبالغ گرانی ہم خرچ کردہ تا باین طور رودخانہ را منتظم نمودہ اند ودر
حقیقت شہر حسابی لندن از کہ بآن طرف است ایں جا دیگر جمعیت زیادہ
تر شد از پلہ ہائے آہنی بسیار بزرگ دو مرتبہ ویک مرتبہ پلہ ہائے
آجری متعدد گذشتیم۔ روئے ایں پلہ ہا ہم از جمعیت مردم سیاہ
بود ومعلوم بود کہ ایں ہا از اعاظم ومتخزین وہمہ ہورا کشیدہ شادی
می کردند یک کشتی تزییل ہمراہ ما بود دستگے ہم ہمال طور از طرف
لندن آمد۔ اینہا ہمیں کہ بہم نزدیک شدند بیک دیگر خوردہ

کم مانده بود ہر دو مغرق شدہ حادثۂ عجیبے روئے دہد الحمد للہ
عیبے نکردہ سالم از ہمدیگر گذشتند۔ از دکرہ (پنج) ہم کہ موزہ و مدرسۂ
بحری این جاست گذشتیم از قلعۂ کہنہ کہ تاج و جواہرات سلاطین قدیم
انگلیس درانجا است واز کلیسائے (سن پل) نیز عبور کردیم عمارت
پارلیمنٹ لندن و برج ساعت و بنائے عالے آن ہم از دور
پیدا شدہ رسیدہ بمحاذی پارلیمنٹ کشتی ایستاد از کشتی بیرون
آمدیم (دوک) دو کامبرج عموی اعلے حضرت بادشاہ انگلستان
و سپہ سالار کل قشون انگلیس و پرنس باتن برگ و باردا ما داعلیحضرت
بادشاہ انگلستان کہ شہزادہ خوش روئے دلربا است و داما دیگر اعلی
حضرت معظمہ کہ اشمس (مارکی دولران) است و پیر مردے است
وامیر آخور اعلی حضرت معظمہ کہ جوان خوش روئے است باجمعے
دیگر از معتبرین انگلیس استقبال آمدہ بودند۔ با ہمہ تعارف
کردیم و از دالان مصنوعی کہ از گل وغیرہ ساختہ بودند گذشتہ سوار
کالسکہائے سلطنتے شدیم۔ رسیدہ بکالسکہائے زنہائے معتبر
ومحترم زیادی توے دالان ایستادہ بودند ہمہ تعارف کردیم
کالسکہا تمام کالسکہ درباری وسلطنتے است وہمہ با اسبہائے
مجلّل و کالسکہچیہائے بالباس ہائے مزیّن ہستند من با نواب

ولی عہد توی یک کالسکہ نشستیم بسائرین ہم در کالسکہہای دیگر
نشستہ راندیم۔ سوارہ گارد مخصوص اعلی حضرت پادشاہ انگلستان
با لباسہای ممتاز و سربازہای مخصوص پادشاہ با لباسہای گلی و سوارہای
دیگر و افواج دیگر از دو طرف کوچہ صف کشیدہ و ایلچیان آقاشی باشی ہا و
جلوداران از جلو ما می رفتند و ما از میان صفوف سرباز و سوار آہستہ آہستہ
می رفتیم۔ طرفین کوچہ و بالا و پائین عمارتہا نیز تماماً مملو از جمعیت مرد و زن
بود و متصل ہورا می کشیدند۔ و تعارف می کردند۔ الحق ملتہای پذیرائی
و احترام را بہ عمل می آوردند۔ کہ بالاتر و بہتر از آن نمی شود۔ و این
پذیرائی از روی آزادی و اختیار و بر حسب میل خاطر خود علت
بود۔ چنانکہ نواب ولی عہد ہم می گفتند کہ ما نمی توانیم مردم را این
طور برای پذیرائی مجبور کنیم۔ خودشان بہ میل خود کردہ اند۔
خلاصہ از جلوی صفوف گذشتہ از دروازہ (بوکینگام) داخل محوطہ
عمارت بوکینگام شدیم آنجا ہم جمعیت زیادی بود۔ پای پلہ عمارت
کہ سرباز و سوار زیادی در اینجا نیز استادہ بودند پیادہ شدہ داخل
عمارت شدیم نواب ولی عہد و دخترہای ایشان تا درب پلہ باستقبال
آمدہ بودند۔ باہم دست دادہ تعارف کردیم و آمدیم توی اطاق
خیلی صحبت داشتیم یکی از دخترہای نواب ولی عہد را کہ اسمش

(پرنس لوبر) است و بیست و دو سال دارد و برائے دکلیت دو قیف) که از اهالی اکس انگلیس است نامزد کرده اند. این وخنز هم دریں جا حاضر بود و با و نیز دست داده تعارف کردیم. بعد نواب ولی عهد و زوجه ایشاں آمده اطاقها و منازل ما را نشان داده رفتند. ایں عمارت هماں عمارتے است که شانزده سال قبل هم منزل کرده بودیم یک گل خانه بسیار خوبی سقف و دیوارش تمام از شیشه است از پهلوے اطاق ماست انواع و اقسام گلها دریں جا موجود است و راحت گاه خوبی است بعد بلا فاصله رفتیم بباغے که جلو عمارت واقع است باغ و چمن بسیار خوب با صفائی است. عزیز السلطان هم همراه ما آمد. آمدیم تا کنار دریا چه ایں باغ که دریا چه بسیار بزرگے است و فواره بسیار بزرگی هم دارد ناؤ هائے باریک دراز روئے دریا چه بود. مجد والدوله و عزیز السلطان و سائرین توے ناؤ ها نشستیم. پاروزنها هم حاضر بودند. قدرے پارو زدند توے دریا چه گردش کرده آمدیم بیروں. باز قدرے توے باغ و گلکاری هائے قشنگ گردش کرده آمدیم باطاق خود ماں شب را شام خورده خوابیدیم. اسم پسر بزرگ نواب ولی عهد (پرنس اودارد) است

روز سه شنبه سوم

امروز باید برویم به دیدن و دیدن اعلی حضرت پادشاه انگلستان و امپراطریس هندوستان یک ساعت قبل از ظهر باید برویم و نهار را هم درآنجا باید بخوریم صبح قبل از حرکت هم باید وزرائے مختار بحضور ما ایشیک آقاشی باشی و ایشیک آقاشی ہائے اعلی حضرت پادشاہ انگلستان وغیرہ جلو ما افتادہ ما را بردند بطبقہ بالائے عمارت در تالارے کہ ہمیشہ اعلی حضرت معظمہ سفرا را می پذیرند و وزرا را ہم درآنجا نشستیم تالارے خیلے عالی است و مجسمہ ہائے مرمر اعلی و زینتہائے زیاد دارد۔ سفرا در تالار بطور دائرہ ایستادہ بودند۔ اوّل (مسیو وادنیلتن) سفیر کبیر فرانسہ معرفی شد، مرد معروفی است و سالہا است در لندن بسفارت اقامت دارد۔ میرزا ملکم خان ناظم الدولہ وزیر مختار ما ہمراہ ما بود و مترجمی میکرد بعد (بارون سال) سفیر کبیر روس معرفی شد کہ مرد معتبر است و مدتہا ست در لندن اقامت دارد بعد از آنکہ سفرا یک یک معرفی شدند خود آنہا ہم اجزائے خودشان را معرفی کردند۔ از جملہ سفرائے بزرگ رستم پاشا سفیر کبیر عثمانی کہ مرد با ہیکل کوچک اندامے است و

موہائے سفید دارد وارمنی است سابقاً حاکم لبنان وشامات بوده ودرانجا خدمات کرده ومعروف شده است یکے از اجزائے رستم باشا ہم پیر خیر اللہ آفندی سابقاً سفیر کبیر بود در طہران ودرہمہ جا ہم فوت شد. باہمہ سفرا صحبت واظہار التفات شد. از جملہ سفرا سفیر چین بود کہ غیر از زبان چینی ہیچ زبانے نمی دارند. یکے از انگلیسیہا زبان چینی میداند نشست سفیر چین بزبان حرف میزد وآں انگلیسی بانگلیسی ترجمہ میکرد وناظم الدولہ برائے ما ترجمہ میکرد. سفیر ژاپون بود. اسامی سفرا را بعد خواہم نوشت بعد از رفتن سفرا بفاصلہ پنج دقیقہ (لرد سالسبوری) با دستہ وزرائے خوش کہ کنسروا تو ہستند بحضور آمدند لرد سالسبوری مرد تنومند بیست وزرا را ہمہ معرفی کرد وہمہ صحبت وفرمائش کردیم. بعد مرخص شدہ رفتند. اسامی وزرا ہم بعد نوشتہ خواہد شد. بعد کالسکہ حاضر شد ما ونواب پرنس ویکتور البرت کہ او دارد وہم میگویند پسر بزرگ نواب ولی عہد دریک کالسکہ راندیم برائے گاردین زور از (ہائڈ پارک) عبور کردیم. بقدر جمعیت بود کہ حساب نداشت دما ہم متصل با دست مردم تعارف می کردیم رسیدیم. یگانہ واگنہائے راہ آہن خیلے کوچک بود کہ گو یا داگن بزرگ ازایں خط عبور نمیکند. از ترا مو وہ قدرے بزرگ تر بود. سوار واگن شدہ راندیم در واگن باہمان

ترا ہیوے ۔

شاهزاده پسر نواب ولی عهد و لارنسوان و ابن السلطان و ناظم الدوله
نشسته بودند کالسکه خیلی تند میرفت - بقدر نیم ساعت یا بیشتر ک
رانده تا رسیدیم به وینڈزور قلعه وینڈزور همان است که در روزنامه
سابق نوشته شده است دیگر لازم نیست بنویسیم - وینڈزور شهری
است از قدیم ترین شهرهای انگلیس و تقریباً هفت صد هشت صد سال
است که این شهر بنا شده است سربازهای گارد اعلیٰ حضرت بادشاه
انگلستان با سوارها و افواج طرفین راه کشیده بودند اعلیٰ حضرت
بادشاه و دختر های ایشان و دام و لورها مقصود از دام و لورها
زنهای معتبر مملکت انگلستان هستند که محض افتخار خدمت اعلیٰ
حضرت بادشاه انگلستان را می کنند و ندیم ایشان هستند - همه
در پای پایه عمارت وینڈزور ایستاده بودند - اعلیٰ حضرت معظمه
لباس سیاسی پوشیده و عصای سیاهی در دست گرفته مختصری جواهر
هم بخود زده بودند - پیاده شده با ایشان دست داده تعارف کردیم
بعد اعلیٰ حضرت بادشاه انگلستان دست ما را گرفته از پله های بالا رفتیم
از گالری نگارخانه و دالان بزرگی که پرده های نقاشی خوب در آنجا
بود گذشته باطاقی که شانزده سال قبل هم آنجا رفتیم وارد شدیم
و با اعلیٰ حضرت بادشاه در روی نیم تختی نشسته قدری صحبت

کردیم بعد اعلیحضرت معظمه چند نفر از اعیان را معرفی کردند. ما هم ابن
السلطان و بعضی دیگر از وزرا و همراهان خود مان که در آنجا حاضر بودند
معرفی کردیم. نهار در همان اطاق که سفر سابق نهار خوردیم. نهار حاضر
کرده بودند رفتیم سر میز نشستیم. دست چپ ما اعلیحضرت پادشاه انگلستان
نشستند. و طرف دست راست ما (پرنس کریستیان) و دیگر
دختر اعلیحضرت پادشاه انگلستان (پرنس بیاطریس) و شوهرش
پرنس باتن برگ، و پرنس کریستیان) و دختر او و پسر نواب ولیعهد
(لرد سالزبوری) و زوجه لرد سالزبوری وغیره و از ملتزمین ما ابن
السلطان و بعضی دیگر در سر میز ما نهار خوردند. با اعلیحضرت پادشاه
انگلستان خیلی صحبت کردیم. پادشاه دو سه نفر نوکر هندی دارند که
با لباس هندی هستند و فارسی می دانستند. مسلمان بودند. پادشاه
انگلستان می گفتند معلم آورده ام زبان اردو می آموزم. بعد از نهار
اعلیحضرت پادشاه انگلستان دسته گلی بما دادند و از آنجا برخاسته
آمدیم. با طاق دیگر قدری باز نشسته صحبت کردیم. بعد برخاسته
دست با اعلیحضرت پادشاه داده مراجعت نمودیم. اعلیحضرت معظمه
تا دم پله مشایعت کرده آنجا باهم وداع نمودیم. سوار کالسکه شده رفتیم
برای مقبره مرحوم (پرنس البرت) شوهر اعلیحضرت پادشاه

انگلستان (پرنس کریستن) پسر نواب ولیعهد و امین السلطان هم با ما
در کالسکه بودند پارک دیندز و رخیلی بزرگ ست از پارک گذشتیم
سوار ها جلو و عقب ما بودند. رسیدیم به مقبره بسیار عالی است با سنگ
سماق و سنگ هائے دیگر ساخته اند خروج بنائے این مقبره را اعلیٰحضرت
پادشاه انگلستان از خزانه شخصے خود داده. دخیلے بلد و لنت پارلیمنٹ
ندارد. دختر پادشاه انگلستان (پرنس الیس) و دختر ہیں
دختر که نوهٔ اعلیٰحضرت معظمه باشد نیز در آن جا مدفون اند. نوهٔ پادشاه
سال قبل بنا خوشی گلو در (دیفتریت) مبتلا شده مادرش بے تابی میکرد
و نزدیک او میرفت. هر چه منع کردند ممنوع نه شد. چون دختر را
خیلے دوست میداشت شخصًا پرستاری او را می کرد. بعد از مردن
دختر خودش مبتلا بدیفتریت شده مُرد مرد ورا درین مقبره دفن کرده اند
مجسمه هر دو را هم از مرمر ساخته اند دختر کوچک پهلوئے مادرش حالت
حزن انگیزی داشت یکدسته گلے بسر قبر مرحوم پرنس البرٹ گذاشتیم
چون وقت حرکت راه آهن رسیده بود آمدیم بگار سوار ترن شده آمدیم
تا گار شهر از ترن بکالسکه نشسته راندیم بعمارت (بوکینگهام) در ساعت
هشت و نیم. بعد از شهر ظهر هم باید به تیاتر برویم که این تیاتر موسوم به
روایال و در (کنت گاردن) است سوار کالسکه شد به تیاتر رفتیم جمعیت زیاد

در معابر خیابانها را چراغان و زینت کرده بودند و مردم هورا میکشیدند
از جلو کلوب (کنسرواتیو) و (لیبرال) گذشتیم که یکی برای دستوری
یکی برای دیگر است هر دو دسته درین جا جمع می شوند و هر دسته
در کلوب خود شان مثل دستور شان شام و چای و قهوه وارد دیگر
را می بینند و صحبت می کنند با گفتگوی پلیتیکی می نمایند - دیگر از میدان
ترافالگار گذشتیم که میدان وسیعی ست مجسمه نلسون درین میدان در
روی پایه مرتفعی نصب است - چون او در جنگ ترافالگار کشته
شده و فاتح آن جنگ بوده مجسمه او را ساخته و میدان را هم باسم
آن جنگ موسوم کرده اند از انجا گذشته وارد تیاتر شدیم در لژ بزرگ
قرینی نشستیم - نواب ولیعهد و زوجه ایشان و دختر ها و پسرهای
ایشان و جمعی از شاهزادگان دیگر هم آنجا بودند تیاتر بسیار عالی مرتفعی
است پنج طبقه است مطلّا کاری زیاد دارد - امشب تمام بزرگان
انجا و اعیان انگلیس اینجا هستند - زنها با لباسهای سینه باز فاخر
با انواع زینت و جواهر و مردها با لباس رسمی در تمام این طبقات
نشسته بودند - مجلس با شکوهی بود - گل زیاد که البته قیمتاً بقدر بیست
هست هزار تومان گل می شد در لژها بود تمام اهل تماشا خانه از معتبرین
بودند آدم غیر معتبر نبود در لژها جای که مثلاً آدم سابق یک

لیره می دادند و می نشستند. امشب بده لیره رسیده بود تمام تماشه خانه
با الکتریسیته روشن بود بسیار مجلس عالی با شکوهی بود عطر گلها تمام خانه
را پر کرده بود تمام زنها و مردها که نشسته بودند در حقیقت غرق گل بودند
جلو لژها و دست اندازها مملو از گل بود و هر طرفی هم یکدسته گل بزرگ
درست داشت که البته کمتر از دو تومان قیمت نداشت. تمام خانه
اپرا بود ساز و آواز خیلی مطبوع خوب بود خوانندها خیلی خوب خواندند
یکی از خوانندهای خوب (مادام البانی) بود که از اهل امریک است
سفر سابق هم که بانگلیس آمده بودیم همین جا آواز خواند. حالا هم همان طور میخواند
دیگر (مادام مارینزر) بود که خیلی خوب خواند گویا هیچ خاطرم می آید که همین
مارینزر باشد که چهار سال قبل شوهرش در بالون نشسته بهوا رفت. و دیگر
اثری از او ندیدند یا مرد یا مفقود گردید. خوانندهای دیگر هم از قبیل
(ببین الاوسل) و (مادام نوردیکا) وغیره وغیره بودند. تمام
حرکات رقص با ساز موافق بود در آخر هم اجماعاً رقص خوبی کردند از آن
جا مراجعت بمنزل کرده خوابیدیم.

روز چهارشنبه چهارم

امروز باید برحسب دعوت (لرد مر) بنگلهٔ بیگی شهر لیسته شهر
لندن رفته و در آنجا نهار بخوریم در ساعت دوازده که وقت ظهر بود نواب
ولیعهد بمنزل ما آمده ما را برداشته با هم سوار کالسکه شده با کمال توقیر و احترام
باین تفصیل روانه شدیم اولاً از در عمارت ما تا خانهٔ بنگله بیگی که قریب
بیک فرسنگ راه است دو طرف را سرباز و سوار زیاد. با کمال
نظم بجهة احترام ایستاده بودند. و در پشت سر آنها جمعیت زیادی
از اهالی شهر از تماشائی و غیره بودند از در و پنجره کوچها و هر جا که ممکن بود
آدم بایستد و تماشا کند آدم ایستاده بود که البته بقدر دویست سی صد
هزار نفر حاضر بودند و تمام دکاکین اطراف در یا را باز کرده در عوض
متاع و اسباب فروش آدم ایستاده و بیرقهای زیاد با انواع گلها
در پشت دکاکین و اطاقها و کوچها نصب کرده در کمال زینت و قشنگی
همه جا را آراسته بود طنابهای زیاد از کوچها آویخته و گل بسیار با آنها
بسته بودند که خیلی تماشائی بود و اسم ما را در اغلب بیرقها با لفظ
مبارکباد نوشته بودند باین ترتیب و تفصیل وارد عمارت بنگله بیگی شدیم

لرد مربا نواب و شرفا انگلیس مخصوصا اینها را شریف میگویند (نه آنکه ما فارسی کرده باشیم) و فقها و اعیان سینه با لباسهای قدیم نجبا و خرقهای قاقم و زلفهای عاریتی که سفید است و در روزهای مخصوصی که لباس رسمی می پوشند این زلفها را بسر می گذارند. همه جلوها افتاده ما را بعمارت و تالار بزرگی بردند و خود لرد مر خرقه قاقم بلندی پوشیده بود که دو سه ذرع طول داشت و از عقب و کشیده می شد و سائر نواب و قضاة و غیره با تبرزین و عصاهای طلا در کمال شکوه جلو ما می رفتند تا وارد یکی محوطه کوچکی قدیم که جلو آنرا قالیچه کشیده بودند شد و چه لرد مر که زن کامله است با زوجه نواب ولیعهد و سائر نسوان معروف شهر و شاهزاده خانمهای محترم در آنجا حاضر بودند وضع و قانون اینجا طوری است که در این مواقع زوجه لرد مر مقدم بر زوجه نواب ولیعهد است چنانکه ما هم در وقت رفتن از آنجا به تالار بزرگ با زن لرد مر دست داده از جلو می رفتیم و زوجه ولیعهد با نواب ولیعهد سائر زنها و شاهزاده خانمها از عقب می آمدند و باین تفصیل وارد تالار شدیم و در بالای تالار چهار پله بالا می رفت و یک جائی بود که مشرف با تالار بود آنجا یک صندلی برای من گذاشته بودند و چندین صندلی و نیمکتهای دیگر هم بود که سائرین نشستند. بعد از نشستن با شرفا و قضاة و نواب روی صندلیهای دیگر نشسته شروع به نوشتن کاغذها نمودند

لرد مر خطبهٔ روی کاغذ نوشته بود از روی صندلی برخاسته ایستاده
قرائت کرد خطبه بسیار مفصل فصیح عنوان تهنیت ورود ما بود و طول کشید
تا قرائت شد وقت خواندن خطبه تمامی اهالی مجلس دست می زدند و تخته ها و
میزها یا می کوفتند بطوری که صدای رعد می کرد خطبه که تمام شد
لارنسون که سابق در طهران وزیر مختار بود و حالا پیر شده است خطبه
لرد مر را ترجمه کرد بعد ما هم جوابی در مقابل خطبهٔ لرد مر تقریر کردیم که باز
لارنسون برخاسته جواب ما را ترجمه کرد در بین جواب ما هم باز اهل
مجلس دست میزدند و پا با تخته ها و میزها زدند خطبه ها که تمام شد برخاسته
بهمان ترتیب و تشریفات که آمده بودیم رفتیم برای اطاق نهار این
تالار تالاری بزرگ و خیلی کهنه و قدیم است باید قریب هزار سال
باشد که این جا را ساخته اند پنجره های تالار و نقاشی کرده به کلیسا شبیه
تر است تا بتالار بعضی مجسمه های مرمر هم در تالار بود رفتیم سر میز نهار
جای مخصوص خودمان نشستیم دست راست و زوجه لرد مر دست چپ
ما خود لرد مر نشسته بودند هشت صد نفر مدعوین نهار از زن و مرد در سر
میزها نشسته بودند یک میز نبود چندین میز پهلوی هم گذارده و در سر
هر میزی چهل پنجاه نفر نشسته بودند سی صد نفر پیش خدمت مشغول خدمت
بودند که هر وقت راه میرفتند صدای پاهای آنها مثل صدای

بعد بود دیگر جائی خالی درین تالار نبود یک بالاخانه بود مشرف بر این تالار
که موزیک را در آنجا می زدند خلاصه قدری که غذا خورده شد چارچی
که پشت سر لرد مر بود فریاد کرد که مردم ساکت شوند که لرد مر می خواهد
خطبه بخواند دو نفر شیپورچی از طرف ما و دو نفر هم از آن طرف برای
سکوت مردم شیپور کشیدند مردمی که بودند تمام دست زده کارد
و چنگالها که در دست داشتند در روی میزها زده بعد همه ساکت
شدند و لرد مر برخاسته خطبه مفصل مشروحی در توصیف ما و اعلیحضرت
پادشاه انگلستان و نواب ولیعهد و بیان دوستی مابین دولتین انگلیس و
ایران قرائت کرده و مردم همه دست زدند۔ ما هم برخاسته با تمام
مردم بسلامت اعلی حضرت پادشاه انگلستان جام شربتی خوردیم
و نشستیم قدری گذشت دوباره شیپورچی ها شیپور زدند و چارچی
جار زد و مردم دست زده ساکت شدند۔ دوباره لرد مر برخاست و
مجدداً خطبه مفصلی مخصوصاً در تهنیت ورود ما خواند و باز همه اهل مجلس
دست زدند۔ و با همه برخاستیم و بسلامت ما لغت کردند و نشستیم
قدری که گذشت ما خواستیم برخیزیم و بسلامت لرد مر و سینه وا اهالی
لندن شربتی بنوشیم شیپورچی شیپور زد و چارچی جار کشید با برفا
نطق مختصری کردیم و ناظم الدوله ترجمه کرد باز همه دست زدند و پاپی

تختہا کوفتند ونشستیم۔ دوباره جارجی جارزد وشیپورچی ہا شیپور کشیدند نواب ولیعہد برخاستہ خطبۂ فصیح مفصل مشروحے در تہنیت وتمجید ما خواندند و مردم دست زدند وہمہ بسلامت ما نوشیدند و ما ہم جام شربتے بسلامتی ایشاں خوردیم۔ بار دیگر جارجی جارزد وشیپورچی شیپور کشید گفتند لارڈ سالیزبوری صدراعظم می خواہد خطبہ بخواند ہمہ ساکت شدند لارڈ سالیزبوری برخواست و از حفظ خطبۂ غرا مفصل مشروحے در پلیٹکس مووثات آمیز انگلیس بادول خارجہ بیان کرد و در خطبہا خیلے مردم شادی کردند وہمہ بغرے برخواست بعد از تمام خطبہ ہا قدرےکہ گذشتہ برخاستیم با ہماں ترتیب اوّل باز وست رو جولرو ہر دو دست با بودوستاں از عقب از تالار بیروں آمدیم و باز ہماں تشریفات و تعظمات و اشراف در جلوما بودند بعلاوہ چہار شیپورچیہم از جلو ما میرفتند آمدیم بہ اطاق اوّلے قدرے راہ رفتہ قہوہ خوردیم وسیگار کشیدیم با نواب ولیعہد آمدیم بیروں توے کالسکہ نشستہ راندیم۔ برائے منزل۔ راہے کہ امروز رفتیم و مراجعت نمودیم از ایں قرار است۔ از عمارت بوکینگام بہ پارک سنت جیمس وکوچۂ ایل مل کہ محل جمیع کلوبہائے مشہور لندن است و از آنجا بہ میدان ترا فالگار وکوچہ استرند تا لبستیہ وکیلڈ ہال رسیدیم و در مراجعت از کیلڈ ہال بہ آں تیکنت کہ لب رودخانہ است وکوچہ ناٹیمز لیند کہ محل مہماں خانہائے

بزرگ است و از آنجا به سنت جیمس پارک و از انجا بو کنیگام پاس آمدیم اسم بزرگ که متصل به هائڈ پارک است (کینصک طین پارک) است باز در مراجعت همان طور جمعیت مثل اوّل ایستاده بودند و وقت رفتن بیجبه از پهلوئے کلیساہائے سنت پل گذشتیم این کلیسا بقدرے بزرگ است که به بزرگی و ارتفاع کوه وشان بنه طهران بلکه قطرش از کوه وشان بنه بیشتر بنظر می آید۔ خلاصه رسیدیم بمنزل با نواب ولیعهد وست واده خداحافظ کردیم۔ ایشان رفتند۔ و ما آمدیم باطاق خود ما قدرے استراحت کرده بعد با امین السلطان و ناظم الدوله توے کالسکه نشسته راندیم برائے سفارت خانهٔ ایران که منزل ناظم الدوله است از هائڈ پارک (کینصک طین پارک) گذشتیم و از خیابان آخر محلات شهر رفته رسیدیم بخانهٔ میرزا ملکم خان ناظم الدوله منزل او در محله آخر شهر است اما محله پرگلے است تمام خانه ها جلوس باغچه پر از گل دارد و محله باصفائی است خانه ناظم الدوله هم خانهٔ خوبی است باغچه پر گل و اطاقهائے خوب و اسبابهائے ممتاز دارد و عصرانه و میوه جات حاضر کرده بود قدرے میوه خوردیم۔ زن و دختر هایش را بحضور آورد مسترئی کمرد سه دختر دارد۔ دختر کوچکش که شش ساله است خیلے خوش صحبت و بامزه است۔ قدرے نشسته بعد مراجعت بمنزل کردیم قدرے

راحت کردہ بعد با ابن السلطان و سر ورمند ولف بکالسکہ نشستہ
رفتیم بمنزل (لرڈ وکڈوکان) مہردار اعلیٰ حضرت بادشاہ انگلستان کہ
درانجا بصرف شام مہمان بودیم ـ بعضے دیگر از ملتزمین ما ہم ہمراہ بودند
رسیدیم بمنزل کردہ پیادہ شدیم لرڈ و بازوجہاش تا وسط دربار باستقبال
آمدہ بودند دست دادہ رفتیم بالا داخل عمارت شدیم تمام این عمارت از دیوارہا
دیلہ ہا از سنگ مرمر ایطالیائی ست کہ سفید ست و رگ سیاہی دارد
اطاقہائے بسیار خوب تو در توئے عالی با سبلہائے بسیار خوب داشت
نواب ولیعہد ہم آنجا بود دست بروست دادہ تعارف کردیم ـ لرڈ سالیزبوری
وبعضے از اعاظم شہر ہم با زنہائے شان حضور داشتند ـ قدرے
توئے اطاقہا راہ رفتہ و صحبت کردہ بعد آمدیم سر شام ـ تمام این عمارت پُر
از گل است ـ اطاق شام ہم میز بسیار خوبے چیدہ و بہ گلہائے زیاد زینت
دادہ بودند ـ تقریبی نفر سر میز بودند ـ ہر یک در جائے خود نشستیم دست
راست من زوجۂ لرڈ سالیزبوری و دست چپ زوجۂ لرڈ وکڈوکان نشستہ
بودند زوجۂ لرڈ سالیزبوری زنے کوتاہ قد و بسیار محترم و پلیٹیک دان
و عاقل و زیرک است ـ خلاصہ شام خوردہ بعد آمدیم با طاق دیگر قہوہ خوردیم
و سیگار کشیدیم و با بیگانگان صحبت داشتیم ـ بعد پائین آمدہ سوار کالسکہ
شدہ آمدیم ـ منزل امشب درین عمارت کہ منزل ماست بقدر ہزار و پانصد

نفر زن و مرد از عازم و محترمین و وزراء و سفراء خارجه ببال و رقص مہمان
ہستند کہ باید ما ہم بآن مجلس برویم قدرے کہ راحت شدیم وزیر دربار
والیشیک آقا شی باشی آمدہ عرض کردند کہ مہمانہا حاضرند۔ ہمان طور
با عصا ہا جلو ہا افتادہ ما ہم لباس تمام رسمی پوشیدہ لقدر پانزدہ نفر ہم از
ہمراہان مالباس رسمی پوشیدہ از پلہ ہا بالا رفتیم۔ تمام اطاقہا و تالارہا
بچراغہاے برقی روشن و بہ سیلہاے ممتاز آراستہ و مزین بود۔ نواب
ولی عہد جلو آمدہ با ہم دیگر دست دادیم بعد رفتیم توے اطاق دیگرے
کہ زوجۂ نواب ولیعہد ہم آنجا بودند با زوجۂ ولی عہد تعارف کردہ بعد
دست بدست ایشان دادہ الیشیک آقا شی باشی ہا از جلو ما و نواب ولیعہد
و سائر شاہزادہ ہا شاہزادہ خانمہا از عقب ما حرکت کردند اطاق
با طاق و تالار با تالار از کوچہ دو صف زن و مرد گذشتہ تا رسیدیم
بتالار بزرگ رقص این تالار بزرگ و سائر این تالارہا و اطاقہا مملو از
زن و مرد بود و این تالار رقص خیلے بزرگ است چراغہاے برقی زیاد
دارد و یک بالکنی ہم دارد کہ آنجا موزیک می زدند یک ارگ خیلے بزرگے ہم
در ہمین بالکن است کہ می گفتند پرنس البرت شوہر اعلیٰ حضرت پادشاہ
انگلستان در حیات خود درست کردہ است و از وقتیکہ او فوت شدہ
دیگر کسے این ارگ را نزدہ است خیلے ارگ بزرگے اما موزیک میزدند

اگر بخواہیم اسامی این اشخاص کہ دریں تالار حاضر شدہ اند بنویسیم یک کتاب مخصوصے می شود بہی قدر می نویسیم کہ تمام اعاظم و معتبرین رجال دولت انگلیس و وزرائے محترم منسوب و معزول از مرد و زن حاضر بودند۔ تمام زنہا سینہ ہائے شان تحت مکشوف بود۔ ہمہ خود را بالباس برلیان و جواہر ہائے نفیس زینت کردہ بودند کہ تمام اطاق و تالار را برلیان پر کردہ بود بالائے این تالار یک نشیمنے است دو سہ پلّہ مسجورد در آنجا چند صندلی برائے ما گذاردہ بودند۔ رفتیم نشستیم۔ نواب ولی عہد و زوجہ ولی عہد و شاہزادہ یاہم آمدہ نشستند جلو ما ہم بیک اندازہ تالار برائے رقص باز بود قدرے کہ نشستند نواب ولیعہد و زوجہ و پسر ہا و دختر ہائے ایشان و سائر شاہزادہ خانمہا برخاستند برائے رقص قدرے کہ رقص کردند آمدند نشستند خستگے گرفتہ۔ دوبار برخاستہ مشغول رقص شدند باز نشستہ قدرے خستگے گرفتہ باز برخاستہ رقصیدند خلاصہ بقدر دہ دوازدہ مرتبہ ہمیں طور رقص کردند و نشستند۔ ہوائے اطاق گرم بود و این تالار بزرگ ہم از بوئے عطر تیرہ شدہ بود این رقصہای کہ امشب کردند۔ والس دیلگاہ و مزورکا و کادریل بود بعد از دہ دوازدہ مجلس تمام شد۔ برخاستہ آمدیم با طاق دیگر کہ میزے برائے سوپہ در آنجا چیدہ بودند تمام مردم ہم آنجا جمع شدند ہمیں طور ایستادہ قدرے چیز

خوردیم وصحبت کردیم امشب سوای دوک وکامبریج وخواهر ایشان
دوشش د دتک که مادرشان مرده است ودرین مجلس حاضر نه بودند۔ دیگر
همه شاهزادگان واعاظم رجال دولت انگلیس از زن ومرد حاضر
بودند۔ خلاصه من خسته بودم۔ با زوجه نواب ولی عهد دست داده خود
نواب ولی عهد هم تا درب پله بمشایعت ما آمده از آنجا ایشان تعارف
کرده وبمنزل خود آمدیم وخوابیدیم واما نواب ولی عهد وسائرین در بار
برگشتند بهمان تالار بال که برقصند وتا دو ساعت دیگر مشغول خواهند
بود وبسیاری از مهمانها هم هنوز تازه می آمدند تا هوا روشن بود و
اینها می رقصیدند۔

——— ※ ———

رای اعظم والتسلیم با بید پای حکیم فرمود که مضمون وصیت اول آن بود که چون کسی بتشریف تقرب سلاطین معزز گردد هر آئینه محسود اقران خواهد شد و حسودان در نقض قاعدهٔ حرمتش کوشیده سخنان مکرآمیز مزاج سلطان را بر وی متغیر خواهند ساخت پس پادشاه را باید که در قول صاحب غرض نیکو تأمل فرماید و چون معلوم شود که خالی از آمیزش آلایش نیست آن را بسرحد قبول نرساند۔

مثنوی

بده راه صاحب غرض پیش خویش	که آمیخت باید گر نوش و نیش
بصورت دهد نوش یاری کند	بمعنی زند نیش و خواری کند

ومن از برہمن التماس دارم که مناسب این حال داستانی بیان فرماید و قصهٔ کسیکه نزد پادشاہے مقرب بوده باشد و بسخن غرض آمیز حسود بنائے مرتبهٔ او خلل یافته و دوستی بدشمنی و موافقت بمخالفت انجامیده بتفصیل بازنماید برہمن فرمود که مدار اساس سلطنت بر دو چیز است

واگر پادشاہ اہل غرض را از افساد و اضرار منع نہ فرماید بنیاد ارکان
دولت را منکوب و منہدم سازد و خللے کلی از آں ہم بہ ملک راہ یابد
و ہم بملک سرایت کند و چوں مفسدے شر بر میان دوستاں مجال دخل یافت
ہر آئینہ سرانجام کار ایشاں بوحشت و ملامت خواہد کشید چنانچہ میان
شیر و گاؤ بود رائے پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت برہمن گفت آوردہ اند کہ بازرگانے بود مسافر بر و بحر
پیمودہ و اقالیم شرق و غرب را طے کردہ و سرد و گرم روزگار دیدہ و
تلخ و شیریں ایام بسیار چشیدہ۔

بیت

خردمندے اپنے کار والے — زروئے تجربہ بسیار دانے

چوں مقدمۂ سپاہ مرگ کہ عبارت از ضعف پیری باشد بر مملکت نہادش
تاختن آورد و طلایہ لشکر اجل کہ اشارت بموئے سفید است حوالی
حصار وجودش فرو گرفت۔

مثنوی

نوبت پیری چو زند کوس درد — دل شود از خوش دلی و عیش سرد
موئے سفید از اجل آرد پیام — پشت خم از مرگ رساند سلام

خواجہ دانست کہ رسید ہم کوس رحیل فرو خواہند کوفت و سرمایہ حیات

که متاعی است در خانه ابدان ودیعت نهاده باز خواهند طلبید فرزندان
خود را جمع کرد وایشان سه جوان رشید فرزانه بودند اما بغرور ثروت ونخوت
شباب از طریق اعتدال تجاوز نموده دست اسراف بمال پدر دراز کرده
واز کسب وحرفت اعراض کرده اوقات عزیز به بطالت وکسالت گذرانیدندی
پدر مهربان از فرط شفقت ومرحمت که لازم حال ابویت باشد فرزندان را
پند دادن آغاز نهاد وابواب نصائح بی غرض مشتمل بر جوامع بیم وامید
بر ایشان بکشاد وفرمود که ای جوانان اگر قدر مالی که در حصول آن
رنجها برسیده نمی شناسید بمذهب خرد معذورید اما میباید دانست
که مال سرمایه سعادت دنیا و آخرت تواند شد وهرچه جوینده از مراتب
دوجهانی بوسیله مال بدست توان آورد واهل عالم جویای یکی
از سه مرتبه باشند اول فراخی معیشت وسهولت اسباب آن واین
مطلوب جمعی باشد که همت ایشان بر نوشیدن وپوشیدن واستیفای
لذت نفس کوشیدن مقصور است دوم رفعت منزلت وترقی در مرتبت
وطائفه که مقصد ایشان این بود ایشان اهل جاه ومنصب باشند وبدین دو
مرتبه توان رسید الا بمال سوم یافتن ثواب آخرت ورسیدن به منازل
کرامت وگروهی که نظر برین معنی دارند اهل نجات ودرجات اند وحصول
این مرتبه نیز بمال حلال می تواند بود ونعم المال الصالح چنانچه

پیر معنوی در کتاب مثنوی فرموده

بیت

نعم مال صالح گفتش رسول
بہر مال را گر بہر دین باشی حمول

پس معلوم شد کہ ببرکت مال اکثر مطالب بدست آید و بدست آمدن
مال بے کسب و طلب محال می نماید و اگر کسے نادراً مال بے مشقت یابد
چوں در تحصیل آں محنتے نکشیدہ باشد ہر آئینہ قدر و قیمت آں نداند
زود از دست بدہد پس روئے از کاہلی برتافتہ بجانب اکتساب میل
نماید و ہمیں حرفت تجارت کہ مدتہا از من مشاہدہ کردہ آید مشغول شوید
پسر مہتر گفت اے پدر تو مارا بکسب می فرمائی و ایں منافی توکل است
و من بیقین می دانم کہ انچہ از روئے مقدر شدہ ہر چند در طلب آں
جد و جہد نکنم بمن خواہد رسید و انچہ روزی من نیست چندان کہ
در جستجوی آں سعی نمایم فائدہ نخواہد داد۔

مثنوی

انچہ نبا شد نرسد بے گمان
ہر چہ کہ روزی ست رسد در زمان

رنجش بیہودہ چہ باید کشید
پس ز پے انچہ نخواہد رسید

و من شنیدہ ام کہ بزرگے گفتہ است انچہ روزی من بود ہر چند
از وے گریختم در من آویخت و انچہ نصیب من نبود چندانکہ

در روے آو یختم از من گر بخیت پس اگر کسب کنیم واگر نہ کنیم ہیچ وجہ

مصرع

نصیبۂ ازل از خود نمی تواں انداخت ۳

چنانچہ داستاں آں دو پسر بادشاہ شاہد حال است کہ یکی را بے رنج گنج بدست افتاد و دیگرے با سید آں خزانہ ملک و پادشاہی از دست برادر پدر رسید کہ چگونہ بودہ است آں حکایت پسر گفت در ولایت حلب پادشاہے بود کامگار و فرمانفرمائی عالی مقدار بسے انقلابات روزگار دیدہ و بسیار تغیرات لیل و نہار مشاہدہ کردہ او را دو پسر بود در غرقاب غرہ جوانی افتادہ و از نشاء شراب کامرانی سرخوش گشتہ پیوستہ بہ لہو و لعب مائل و بطرب و نشاط مشغول بودندے و نغمۂ ایں ترانہ از زبان چنگ و چغانہ استماع نمودندے۔ فرد۔

بہ عیش کوش کہ تا چشم میزنی برہم	خزاں ہمی رسد و نوبہار میگذرد ۴

بادشاہ مرد عاقل و صاحب تجربہ بود و جواہر وافر و نقود نامحدود داشت بعد از مشاہدۂ اطوار فرزنداں نترسید کہ پس از روے آں اندوختہ ہا را در معرض تلف اندازند بے وجہ احتیاج بلکہ بتاراج برد ہند و در حوالی آں شہر زاہدے بود دل پشت بر اسباب دنیا کردہ و رخت بہ تہیہ زاد آخرت آوردہ۔

بیت

سوختۂ تاب تجلّی شدہ   شیفتۂ حضرت مولیٰ شدہ

بادشاہ را با وے اُلفتے و بہ نسبت وے زیادت عقیدتے بود
تمام اموال را جمع فرمودہ بود و جائیکہ کسے بر آں اطلاع نیافت در صومعہ
وے دفن کرد و زاہد را وصیّت فرمود کہ چوں دولت بیوفا و جاہ بے
بقا روئے از فرزندان من بر تابد و ہمہ چشمۂ اقبال کہ چوں سراب نمایشے
بیش ندارد بخاک او بار انباشتہ شود و فرزندان من کم بضاعت و محتاج گردند
ایشاں را ازاں گنج خبر دہید شاید کہ بعد از دیدن نکبت و کشیدن محنت
تنبیہی یافتہ آنرا بر وجہ مصلحت صرف نمایند و اسراف و اتلاف انحراف ورزیدہ
جانب اعتدال مرعی دارند زاہد وصیّت شاہ قبول کرد و شاہ از برائے
صلاح حال درون قصری کہ داشت چاہے کہ ترتیب کردہ چنان فرا نمود
کہ خزانۂ آنجا مدفون می سازد و فرزنداں را بہمان صاحب وقوف
گردانید کہ چوں صورت احتیاجے روئے نماید اینجا ذخیرۂ کلی کہ مدفون
تواند بود مخزون است و بعد ازیں حال باندک زمانے شاہ و زاہد ہر دو اجابت
دعوت حق نمودہ از جام كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ بیہوش افتادند

ہمکو
بغا برصات میں
میانہ روی
بتصور

فرد

ہر آنکہ زاد بناچار بایدش نوشید   ز جام دہر مئی كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

وآں گنج کہ در صومعہ زاہد مدفون بود دستور و مخفی ماندہ و ہیچکس را بمآل حال وقوف نیفتاد برادران بعد از وفات پدر بجہت مقاسمت ملک و مال بجنگ و جدال افتادند و برادر مہتر از سر قوت و شوکت غلبہ کردہ تمامی جہات بتصرف خویش گرفت و برادر خرد را مغموم و محروم بگذاشت بیچارہ از منصب سلطنت بے نصیب و از مال موروث بے بہرہ ماندہ با خود اندیشید کہ چوں آفتاب نعمت و حشمت روے بمغرب زوال نہاد و چرخ جفا پیشہ بشیوۂ بیوفائی و بدمہری آشکارا کرد و بار دیگر روے بطلب دنیا آوردن و آزمودہ را باز آزمودن چہ نتیجہ دہد

مثنوی

جملۂ دنیا ز کہن تا بنو | چوں گذران است نیرزد بجو
مملکتے بہتر ازیں ساز کن | خوشتر ازیں حجرہ درے باز کن

ہیچ بہ از آں نیست کہ چوں گریبان دولت از قبضۂ اختیار بیروں شد دامن توکل و قناعت بچنگ آرم و نیز درد لیشی را کہ سلطنت بے زوال است از دست ندہم۔ بیت

درویش را کہ گنج قناعت مسلم است | درویش نام دارد و سلطان عالم است

پس بدیں نیت از شہر بیروں آمد و با خود گفت فلاں زاہد دوست پدر من بود و صلاح و رآں نشست کہ روے بصومعۂ وے در آرم و بہ قدم وے

بطریق ریاضت راه عبادت بسپرم چون بصومعه زاهد رسید معلوم فرمود
که طوطی روح شریفش از قفس بدن بجانب ریاض فِی جَنَّةٍ عَالِیَةٍ طیران
نموده و صومعه از آن پیر روشن ضمیر خالی مانده ساعتے از آن حال اندوه
و ملال برو غالب شده عاقبت همان موضع را جهت اقامت قبول کرده
از سر ارادت دران بقعه مجاور گشت و در حوالی صومعه کاریزے بود که از
درون صومعه چاہے کنده بودند و بدان کاریز راہے کرده پیوسته آب از آن
کاریز بدان چاه آمدے و اهل صومعه آن را بکار بردندے و بدان غسل
و وضو ساختندے شاهزاده روزے دلو بچاه فرو گذاشت آواز آب بنیامد
نیک احتیاط کرد در تک چاه آب نبود متأمل شد که آیا چه حادث شده
که آب بدین چاه نمی آید و اگر خللے کلی بچاه و کاریز یافته باشد و بتمامے مدروس
شده دیگر درین بقعه بودن متعذر خواهد بود پس جهت تحقیق این حال
بچاه فرو شد و اطراف و جوانب چاه و آب و دره راه بنظر تدقیق مشاهده
می نمود ناگاه حفره بنظرش درآمد که از اتفاق درے خاک در راه آب
افتاده بود و مانع آمدن آب بچاه شده با خود گفت آیا این حفره بکجا
رود و این سوراخ از کجا سر بر کند پس آن سوراخ را گشاده تر گردانید
قدم درو نهادن همان بود و بر سر گنج بدر رسیدن همان شاهزاده
که آن مال بے حساب و نقود بیکران بدید خدای را سجده شکر کرد و گفتا

مال بسیار و جواہر بے شمار است اما از نہج توکل وجادۂ قناعت عدول نباید نمود و بقدر احتیاج صرف باید کرد۔ مصرع

تا ببینیم کہ از غیب چہ آید بظہور

از آنجا برادر مہتر در فرمانروائی متمکن شدہ پروائے رعیت و لشکر نداشتے و بامید گنج موہوم کہ در قصر پدر خیال می بست ہر چہ بدست آوردے تلف کردے از غایت نخوت و عظمت برادر خورد را نفقہ نمودے و از الفت او ننگ داشتے ناگاہ وے را دشمنے پدید آمد و با لشکر جرّار تیغ گذار قصد ولایت او کرد شاہزادہ خزانہ تہی و لشکر بے سامان و پریشان حال یافتہ بداں موضع آمد پدر نشان گنج دادہ تا بداں مال موفور سپاہ را معمور سازد و لَا مُلْکَ اِلَّا بِالرِّجَالِ وَلَا رِجَالَ اِلَّا بِالْمَالِ۔ چند انچہ سعی بیشتر کرد نشان گنج کمتر یافت و ہر چند جدّ و جہد زیادہ نمود از مقصود محروم تر بود۔ بیت

بشنو ایں نکتہ و خود را ز غم آزادہ کنی

خون خوری گر طلب روزی ننہادہ کنی

و چون بکلّی از یافتن گنج ناامید شد بانواع حیل تمسک نمودہ لشکرے ترتیب کردہ و روئے بدفع خصم آوردہ از شہر بیروں آمد بعد ازانکہ از جانبین صف جدال برآراستند و آتش قتال اشتعال از صف لشکر

یافت دشمن تیرے بہ مقتل شہزادہ رسید و برجائے سرد شد وازین جانب
نیز تیرے بلند اختند و بادشاہ بیگانہ نیز کشتہ گشت و ہر دو لشکر پریشان
و مہمل بماند نزدیک بود کہ آتش فتنہ افروختہ گیرد و بشعلہ ہرج و مرج اہالی
ہر دو مملکت بسوختہ شوند مگر الامر سرداران سپاہ جمع شدند و باستصواب
یکدیگر از خاندان بادشاہے دودمان فرمان دہی ملکے کہ بہ کریم طبع نیکوخصلت
جستند کہ شغل سلطنت و مہم مملکت بدو تفویض نمایند رائے مجموع بران
قرار گرفت کہ شہر یار کامگار کہ فرق دولت او سزاوار تاج سرفرازی
و شغف سعادت او شایستۂ خاتم جہانداری باشد ہمان شاہزادۂ متوکل ست
کاردانان ممالک بر در صومعۂ وے رفتند و ملک زادہ بتنظیم و اجلال
ہر چہ تمامتر از کنج خمول ببارگاہ قبول و از زاویۂ عزلت بصدر مسند دولت
ببردند و ہمیامن توکل گنج پدر بدو رسید و مہم مملکت پدر بدو قرار گرفت
و این مثل بدان آوردم تا محقق شود کہ با فتن نصیب بسعی و کسب تعلقے
ندارد و اعتماد بر توکل فرمودن بہ ازان باشد کہ تکیہ بر کسب کردن۔

مثنوی

نیست کسبے از توکل خوب تر	چیست از تفویض خود محبوب تر
ہین توکل کن ملرزان پا و دست	رزق تو بر تو ز تو عاشق تر است
گر ترا صبرے بدے رزق آمدی	خویش را چون عاشقان بر تو زدی

چون پسر این داستان باتمام رسانید پدر فرمود که آنچه گفتی محض صدق وثواب است اما این عالم عالم وسائط واسباب است وسنت الٰہی برین جاری شده که ظهور اکثر حالات این جہان بہ اسباب وابستہ باشد منفعت کسب از توکل زیاده است چه نفع توکل ہمیں بہ متوکل میرسد وبس نفع کسب از کاسب بدیگرے سرایت می کند و نفع رسانیدن دلیل خیریت است که خَیْرُ النَّاسِ مَنْ یَّنْفَعُ النَّاسَ۔ وکسیکه قادر باشد بر آنکه نفع بدیگرے رساند حیف باشد که کاہلی ورزد وار دیگرے نفع گیرد تو قصۂ آن مرد نشنیدۂ که بعد از مشاہدۂ حال باز وکلاغ سبب را برطرف نہاده بیدان سبب عتاب الٰہی بدو رسید پسر پرسید که چگونه بوده است آن۔ حکایت پدر گفت آورده اند که درویشے در بیشه می گذشت ودر آثار رحمت و اطوار قدرت اندیشه می فرمود ناگاه شہباز ے تیز پرید قدرے گوشت درچنگال گرفته گرد درختے پرواز می کرد و باہتزار تمام بر حوالی آں طواف می فرمود مرد ازیں معنے متعجب شده زمانے بنظاره بایستاد کلاغے بے بال وپر دید دراں آشیانه افتاده و آن باز پاره پاره گوشت جدا می کرد وبقدر حوصلہ کلاغ بے بال وپر در دہنش می نہاد و مرد گفت سبحان اللہ عنایت الٰہی ورحمت نامتناہی نگر که کلاغ بے پر و بال را که نه قوت طیران دارد ونه شوکت جولان در گوشه

این آشیانہ بے روزی نمی گذارد۔

مثنوی

ادیم زمین سفرہ عام اوست بریں خوان یغما چہ دشمن چہ دوست

چنان پہن خوانِ کرم گسترد کہ سیمرغ در قاف روزی خورد

پس من کہ پیوستہ در طلب روزی از پائے نمی نشینم و سر در بیابان حرص نہادہ بہر حیلہ نانے بدست می آرم ہر آئینہ از ضعف یقین و سستی اعتقاد خواہد بود۔

مثنوی

ضامن روزی شدہ روزی رسان چند بہر سوے دوم چون خسان

از دل خورسند بہ آرم نفس کانچہ رسد بہرہ ہمانست و بس

آں بہ کہ بعد ازیں سر بقراعت بزانوے عزلت نہم و خط بطالت بر صفحہ کسب و حرفت کشم۔ مصرع

اَلرِّزْقُ عَلَی اللّٰہِ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی

آنگہ دست از اسباب دنیوی شستہ در گوشہ نشست و دل بے شغل در عنایت بے غایت مسبب الاسباب بست۔ مصرع

دل در سبب مبند و مسبب رہا مکن

سہ شبانہ روز در زاویہ عزلت قرار گرفت و از ہیچ ممر فتوحے روئے نمود

وہر ساعتے نحیف تر وضعیف تر می شد عاقبت ضعف روئے بقوت نہاد و مرد زاہد قوی ضعیف شد و از اداے مراسم طاعت وعبادت باز ماند حق تعالیٰ پیغمبر آں زمان را نزدیک وے فرستاد و بعتابے تمام پیغام داد کہ اے بندہ من مدار ایں عالم بر اسباب و وسائط نہادہ ام اگرچہ قدرت من بے سبب مہم می تواند ساخت امّا حکمت من اقتضاے آں کردہ کہ اکثر مہمات بہ سببہا ساختہ و پرداختہ گردد و بدیں سبب قاعدہ افادہ و استفادہ تمہید باید پس اگر تو سبب فائدہ دیگرے توانی شد بہتر از ان باشد کہ بہ سبب دیگرے فائدہ باید گرفت۔

فرد

چو باز باش کہ صیدے کنی و لقمہ دہی　　طفیل خوارہ مشو چوں کلاغ بے پر و بال

و ایں مثل بداں آوردم تا بدانی کہ ہیچ کس را رفع حجب اسباب میسر نیست و توکل پسندیدہ آنست کہ با وجود مشاہدۂ اسباب در مقام توکل ثابت باشد تا از فیض الکاسب حبیب اللہ بہرہ مند بود و بزرگے فرمودہ است کہ کسبے می کن تا کاہل نشوی و روزی از خدا می داں تا کافر نشوی

مثنوی

از توکل در سبب کاہل مشو　　رمز الکاسب حبیب اللہ شنو
گر توکل می کنی در کار کن　　کسب کن پس تکیہ بر جبار کن

پسر دیگر سخن آغاز کرد کہ اے پدر مارا قوت توکل کلی نیست پس از کسبے
چارہ نباشد و چوں بکسب اشتغال کنیم خداوند تعالیٰ از خزانۂ غیب
مالے و منالے روزی ما گرداند با آں چہ باید کرد پدر گفت مال جمع
کردن آسان است و نگاہ داشتن و ازاں فائدہ گرفتن دشوار و چوں
کسے را مالے بدست آید دو صورت از لوازم باید شناخت یکے آنکہ محافظت
آں بروجہے باید نمود کہ از تلف و تاراج ایمن تواند بود دوست و زر در ابنان
و کیسہ برازاں کوتاہ ماند کہ زر را دوست بسیار است و زر دار را دشمن

بے شمار۔ بیت

چرخ نہ بر بیدرماں میزند قافلۂ محتشماں میزند

دوم آنکہ از مراع آں فائدہ باید گرفت و اصل المال را تلف نباید کرد
چہ اگر ہمہ سرمایہ بکار برند و لسبود آں قناعت نکنند اندک فرصتے
راہ گرد فنا ازاں برآید۔

مثنوی

ہر آں بحر کالے نیابد بوے باندک زمانے شود خشک پے
گر از کوہ گیری نہی بجاے سر انجام کوہ اندر آید زپاے

ہر کرا دخلے نباشد و دائم خرچ کند یا خرچش زیادہ از دخل باشد عاقبت الامر
در ورطۂ احتیاج افتد و یکن کہ کارش بہلاکت انجامد چنانچہ آں موش تلف کار کہ خود را

لاہ
ازغم ہلاک گردانید پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت۔ پدر گفت آوردہ اند کہ دہقانے جہت ذخیرہ مقدارے غلہ
بانبارے نہادہ بود و ابواب تصرف دراں مسدود گردانیدہ تا روزیکہ
احتیاج بغایت و ضرورت بنہایت رسد ازاں فائدہ تواں گرفت قضارا
موشے کہ ازغایت شرہ خواستے کہ دانہ از خرمن ماہ زدود و خوشۂ پروین از
مزرعۂ آسمان بچنگال حرص درربا ید در حوالی آں منزل خانہ و در جوار آں انبار
آشیانہ داشت پیوستہ در زیر زمین از ہر طرف نقبے زدے و بدندان غار انشگاف
از ہر جانبے حفرے بریدے تا گاہ سر حفرہ از میانۂ غلہ بیروں آمد و از سقف خانۂ غاش
دانہائے گندم چوں شہاب ثاقب از آسمان ریزاں گشت متوش دید کہ وعدۂ وفی
السماء رزقکم بوفا انجامید و نکتۂ التمسوا الرزق فی خبایا الارض روشن شدہ
بظہور ایں نعمت مواجب شکر بتقدیم رسانید و بحصول آں جواہر قیمتی ثروتے
تمام حاصل کردہ نخوت قارونی و رعونت فرعونی آغاز نہاد و بانگ فرحتے
موشاں محلہ از مضمون آں حال خبردار شدہ در ملازمت و کمر خدمتگاری بستند

بیت

ایں دغل دوستاں کہ می بینی مگسانند گرد شیرینی

دوستاں نوالہ و حریفاں پیالہ بروے جمع آمدند و چنانچہ عادت ایشان
باشد طریق تملق انگندہ سخن جز بمراد دل و ہوائے طبع او

نگفتندے وزبان جز بمدح وثنا و شکر و دعائے نکشا وندے واو نیز دیوانہ وار زبان بلاف وگزاف ودست باتلاف کشادہ بتصور آنکہ غلہ انحائے غایتے نخواہد داشت وپیوستہ گندم ازاں سوراخ ریزاں رواں خواہد بود ہرروز مقدارے کثیر ازاں بر مصاحبان صرف کردے وملاحظہ غایت نانمودہ از خیال امروز بفکر فردانہ پرداختے۔

مصرع

ساقیا امروز می نوشیم فردا راکہ دید

دراں اوقات کہ موشاں دراں گوشہ خلوت بعشرت مشغول بودندے وستبر وقحط وتنگ سالی خلق را از پائے درآوردہ بود وآتش گرسنگی در سینہ جگر سوختگاں بے مایہ برافروختہ درہر جانب جانے بنانے میداوند وکسے التفات نمی کرد ودرہر متاع خانہ بنانے می فروختند کسے نمی خرید

مثنوی

ہرکرا دیدار نان بودے ہوس — قرص مہ خور بر آسماں دیدی وبس

گشتہ زان تنگی جہانے تنگ دل — گرسنہ نالان وسیراں سنگدل

موش مغرور بساط ناز ونعمت گستردہ نہ از قحط سال خبر داشت ونہ بر تنگی سال مطلع بود وچوں روزے چند برآمد دہقان راکار بجان وکارد باستخواں رسید۔ در خانہ بکشاد۔ دید کہ نقصان تمام بدان غلہ راہ یافتہ آہ سرد

از دل گرم برکشید و بر فوات آن تاسف بسیار خورده با خود گفت که جزع کردن در قضیه که تدارک آن از حیز امکان خارج باشد طریق خردمند نیست حالا بقیه غله که درین خانه است جمع کردن و بموضع دیگر نقل فرمودن اصوب می نماید پس دهقان با خراج آن جز و یکه مانده بود اشتغال نمود در ان محل موشے که خود را صاحب آن خانه و مهتر آن کاشانه می پنداشت در خواب بود و موشان دیگر از غایت حرص و آز آواز پاے دهقان و صداے آمد و شد بر زبر سر ایشان نمی شنیدند در میانه موشے نیز هوش این صورت را فهم کرده جهت تحقیق آن بالاے برآمده از راه روزنه کیفیت واقع مشاهده نمود فی الحال بزیر آمد و مضمون قصه با یاران گفته خود را از ان سوراخ بیرون افگند و ایشان نیز هر یک بگوشه بیرون رفتند و لی نعمت را تنها گذاشتند۔

مثنوی

همه یار نواز بهر تو اشند | پے لقمه هوادار تو باشند
چو مالت کاهد از بهر تو کاهند | زیانت بهر سود خویش خواهند
ازین مشتے رفیقان ریائی | بپرهیزی بهتر است از آشنائی

روز دیگر که موش سر از بالین آسایش برداشت چندانکه چپ و راست احتیاط کرد از یاران کسے ندید و هرچند از پیش و پس بیشتر تفحص نمود

اثر مصاحبان کمتر یافت فغان در گرفت و گفت۔

بیت

یاران کہ بودہ اند ندانم کجا شدند   آیا چہ حال بود کہ از ما جدا شدند

پس بجہت تحقیق احوال ایشاں بعد از مدتے متمادی کہ عزلت اختیار کردہ بود واز گوشۂ کاشانہ بیروں آمد بہ بالائے منزلے کہ ازاں جا غلہ فرو می ریخت برآمد اثرے نیافت چوں بہ پریشانی وتنگی و گرانی اطلاع یافت باضطراب تمام سوئے خانہ رواں شد تا ذخیرہ کہ وارد در محافظت آں غایت سعی بجا آرد چوں بخانہ رسید نیز از غلہ اثرے ندید واز اں سوراخ با نبار خانہ در آمد آں مقدار خوردنی کہ قوت یک شب را شاید موجود نبود طاقتش طاق گشتہ بدست اضطراب گریبان چاک زدن گرفت وچنداں سر سودا را بر زمین زد کہ مغزش پریشان شد و بشومی تلف کاری در ورطۂ ہلاکت خاکساری افتاد واین مثل را فائدہ آنست کہ خرج آدمی باید کہ فراخور دخل باشد وسرمایہ کہ دارد از سود آں منتفع گردد بروجہیکہ نقصان براس المال نرسد
اصل مال
آنرا محافظت نماید۔

بیت

بدخل و خرج خود ہر دم نظر کن ❀ چو دخلت نیست خرج آہستہ تر کن

وچوں پدر را از اتمام این داستان پرداخت پسر خورد و تقریر خاست
و دیباچه سخن را بجواهر دعا و ثنائے پدر بیاراست و گفت اے پدر
بعد ازاں که کسے مال خود را محافظت بر قاعده نمود و ازاں سودے
تمام گرفت آں سود چگونه خرج کند پدر فرمود که طریق اعتدال در همه
چیز ستوده است خصوصاً در باب معاش پس خداوند مال را باید که بعد
از حصول فائده و قاعده دیگر رعایت کند یکے آنکه از اسراف و اخراجات
ناموجه اجتناب نماید تا پشیمانی بار نیاورد و مردم زبان طعن برو نگشایند
بسیار
و فی الحقیقت اتلاف مال و اسراف و رخرج از وسوسه شیطان است
إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

مثنوی

هست بر مردم عالی گهر — بخل ز اسراف پسندیده تر
گرچه عطا در همه جا دلکش است — هرچه به هنجار بود آن خوش است

دوم باید که از بدنامی بخل و عار امساک احتراز نماید که مرد بخیل در دین
بخل
و دنیا بدنام بود و دنیادار ممسک همه وقت مطعون و دشمن کام بود و مال
بخیل در عاقبت هدف تیر تاراج و تلف شود چنانچه مثلاً حوض بزرگ
که پیوسته از چند جوئے آب در وے آید و باندازه مدخل مخرجی
نداشته باشد هر آئینه از هر طرفے راه جوید و از هر گوشه بیرون بر آید

دیوار وے افتد و آخر الامر بداں رسد کہ بیکبارگی از خوض نابود و ویران شدہ آبہا در اطراف و جوانب پراگندہ گردد و لبشر مال البخیل بحادث او وارث انجامد. قطعہ

مال کز وے بخیل بہرہ نیافت وست ناراج داو بر باد تش
یا بوارث رسد و گاہے جز بنفرین نمی کند یادش

چوں پسراں نصائح پدر شنیدند و منافع سخنان او نیک بشناختند ہر یک حرفتے اختیار نمودہ دست بکارے زدند و برادر مہتر ایشاں رشتے بتجارت و سفر دور دست پیش گرفت یا وے دو گاو بارکش بودند کہ نور گردوں با قوت ایشاں طاقت و مقاومت نداشتے و شیر فلک از صولت و صلابت آنہا چوں گربہ ناخن ہیبت در پنجۂ اضطرار پنہاں کردے۔ بیت

بجثہ چو فیل و بہ حملہ چو شیر بدیدن دلاور برفتن دلیر

یکے را شتربہ نام و دیگرے را مندبہ و خواجہ تاجر پیوستہ ایشاں را تربیت کردے و بخود تعہد حال ایشاں نمودے امّا چوں مدّت سفر دیر کشید و راہہائے دور قطع کردند فتورے با حوال ایشاں راہ یافتہ و اثر ضعف بر ناصیۂ حال ایشاں ظاہر شد قضارا در اثنائے راہ خلائے پیش آمد و شنزبہ درآں بماند خواجہ لفرمود تا بحیلتے تمام خلائے عظیم

پیش آمد و شتر نیز دراں ماند خواجہ بقیہ همہ متاع بحیلہ تمام او را بیروں آورد
و چوں طاقت حرکت نداشت یکے را بمزد گرفتہ برائے تعہد او نامزد کرد
و مقرر شد کہ چوں قوتے گیرد او را بکارواں رساند مزدور یک دو روز
درمیان بیابان ماندہ از تنہائی ملول شد و شتر بہ را گذاشتہ خبر
فوت او بخواجہ رسانید و دراں منزل مند بہ از غایت کوفتگی و مفارقت
شتر بہ درگذشت اما شتر بہ را باندک مدتے قوت حرکت
پدید آمدہ در طلب چراخور بہر طرفے می پوئید تا بمرغزارے رسید
(بانواع ریاحین آراستہ و بگونہ گونہ رستنیہا پیراستہ رضوان از رشک
آں روضہ انگشت غیرت گزیدہ و آسمان بر نظارۂ آں دیدہ حیرت
کشادہ. فرد

از گل و سبزۂ تو خاستہ آب رواں چشم بد دور تو گوئی کہ بہشت دگر است

شتر آں منزل خوش آمد و رخت اقامت در ساحت آں
مرغزار فرو گرفت و چوں یک چندے بے بند تکلیف و قید تکلف در ساحت میداں
آں مرغزار بچرید و دراں ہوائے روح بخش دلکشا بہ مراد دل گذرانید
بغایت قوی جثہ و فربہ گشت لذت آسایش و ذوق آرامش او را
براں داشت کہ بنشاطے بیرایہ و خطے تمام تر بانگے بلند کرد و در حوالی
آں مرغزار شیرے بودے با صولت و ہزبرے در غایت شوکت

وحوش بسیار در خدمت وکمر بسته وسباع بی شمار سر متابعت بر خط
فرمان او نهاده وشیر از غرور جوانی و نخوت حکومت وکامرانی وکثرت خدم
وبسیاری حشم کسے را از خود بزرگ تر تصور نه کردی وبر تیز حمله وفیل
قوی جثه را در نظر نیاوردے وهرگز نه گاو دیده بود ونه آواز او شنیده
چون بانگ شنزبه باو رسید بغایت هراسان شد واز ترس آنکه سباع
ندانند که هراس بخاطره یافته بهیچ جانب حرکت نمی کرد وبر جائے ساکن می بود
در حشم او دو شغال محتال بودند یکے را کلیله نام ودیگرے را دمنه واین
هر دو بذهن وذکا شهرتے تمام داشتند اما دمنه بزرگ منش تر بود ودر
طلب جاه وناموس حریص تر ودمنه بفراست از شیر دریافت که خوفے بر وے
مستولی شده واز نامردی دل مشغول دارد وبا کلیله گفت در حال ملک
چه گوئی که تماشا حرکت چرا گذاشته است وبر یکجائے قرار گرفته۔

بیت

آثار ملالت از جبینش ۔۔۔ داده خبر از دل حزینش ۔

کلیله جواب داد که ترا این سوال چه کار وبا گفتن این سخن چه نسبت مرحع
تو از کجا سخن سر مملکت از کجا۔ وبر درگاه این ملک طعمه می یابیم ودر سایۂ
دولتش باسایش روزگار میگذاریم همین بسنده کن واز تفتیش اسرار
ملوک وتحقیق احوال ایشان درگذر چه ما از اهل طبقه نیستیم که

بخدمت سلاطین مشرف توانیم شد یا سخن ما را نزدیک پادشاہان محل استماع توانند بود و پس ذکر ایشان کردن تکلف باشد و ہر کہ بتکلف کارے کند کہ سزائے آں نباشد بدو آں رسد کہ بوزنہ رسید دمنہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں حکایت کلیلہ گفت آوردہ اند کہ بوزنہ درودگرے را دید بر چوبے نشستہ و آنرا می برید و دو میخ داشت یکے را بر شگاف چوب فرو کوفتے تا بریدن آں آسان گشتے و راہ آمد و شد برا ارّہ گشادہ شدے و چوں شگاف از حد معین درگذشتے دیگرے بکوفتے و میخ پیشینہ برآوردے و بریں منوال عمل می نمود و بوزنہ تفرّج می کرد ناگاہ درودگر در اثنائے کار بحاجتے برخاست بوزنہ چوں جائے خالی دید فی الحال بر چوب نشست و ازاں جانب کہ بریدہ بود پائے او بشگاف چوب فرو رفت بوزنہ آں میخ را کہ در پیش کار بود قبل ازاں کہ آں دیگری فرو کوبد از شگاف چوب برکشید و چوں میخ از شگاف کشیدہ شد فی الحال ہر دو شق چوب بہم پیوستہ شد دپاہائے بوزنہ درمیان چوب محکم بماند مسکین بوزنہ از درد رنجور شدہ می نالید و می گفت۔

بیت

آں بہ کہ ہر کسے بجہان کار خود کند وآں کس کہ کار خود نہ کند نیک بد کند

کار من میوہ چیدن است نہ ارّہ کشیدن و پیشہ من تماشائے بیشہ

است نہ زدن تبر و تیشہ ع آنرا کہ چناں کند چنیں آید پیش ؛ بوزنہ باخود دریں گفتگو بود کہ درود گر باز آمد و اورا وسنبردی بسزا نمود و کار بوزنہ بداں فضولے بہلاکت انجامید و ازینجا گفتہ اند۔ مصرع کار بوزینہ نیست نجاری ؛ و ایں مثل بداں آوردم تا بدانی کہ ہر کس را کار خود باید کرد و قدم از اندازۂ بیروں نباید نہاد۔ وَلِکُلٍّ عَمَلٍ رِجَالٌ ۔ وچہ زیبا گفتہ اند

بیت

مثلے یاد دارم از بارے ۔ کار ہر مرد و مرد ہر کارے

ایں کار کہ نہ کار تست فروگذار و اندک طعمۂ قوتے کہ می رسد غنیمت شمارد۔ دمنہ گفت ہر کہ بملوک تقرب جوید برائے طعمہ و قوت نباید چہ شکم بہر جائے و بہر چیزے پر شود بلکہ فائدہ ملازمت ملوک یافتن منصب عالی باشد تا دوراں حال دوستاں را تواند بہ لطف نواختن و بہم دشمناں را بقہر ساختن و ہر کہ ہمت او بطعمہ سر فرود آرد از شمار بہائم است چوں سگ گرسنہ کہ باستخوانے شاد شود دگر بہ خبیث طبع کہ بنان پارۂ خوشنود گردد و من دیدہ ام کہ شیر اگر خر گوشے شکار کند چوں گورے بیند دست از و باز داشتہ روے بصید گور آورد۔ فرد

ہمت بلند دار کہ نزدِ خدا و خلق ۔ باشد بقدر ہمت تو اعتبار تو

و ہر کہ درجۂ بلند یافت اگرچہ چوں گل کوتاہ زندگانی باشد خردمنداں

بسبب ذکر جمیل او را در از عمر شمرند و آنکه بد نات دو دو ن ہمتی سر فرو د
آرند و چوں برگ نار دگر چہ دیر بپاید نزدیک اہل فضل اعتبارے
نیابد و از و حسابے برنگیرند۔ فرد

سعدیا مرد نکو نام نمیرد ہرگز
مردہ آنست کہ نامش بہ نکوئی نبرند

کلیلہ گفت طلب مراتب و مناصب از جمعی نیکو آید کہ بشرف نسب و
فضیلت ادب و بزرگ زادگی استعداد و استحقاق آں داشتہ باشند
واما از ین طبقہ نیستیم کہ مرا تبہاے بزرگ را شایستہ باشیم و در طلب
آں قدم سعی توانیم زد۔ فرد

خیال حوصلۂ بحر می پزم ہیہات
چہاست در سر ایں قطرۂ محال اندیش

دمنہ گفت دست مایۂ بزرگی عقل و ادب است نہ اصل و نسب ہر کہ عقل
صافی و خرد کامل دارد خویشتن را از پایۂ خسیس بمرتبۂ شریف رساند و
ہر کرا راے ضعیف و عقل نحیف باشد خود را از درجۂ عالی بمرتبۂ ادنیٰ اندازد

قطعہ

بہ پیشکاری عقل شریف و راے درست
تواں کمند تصرف بر آسماں افگند

اگر نہ دیدۂ دل برکشا بداز ہمت
نظر بسوے معالی نمی تواں افگند

و بزرگاں گفتہ اند کہ ترقی بر درجات شرف بزحمت بسیار دست دہد
و تنزل از مرتبۂ عزت باندک کلفتے میسر گردد چنانکہ سنگ گراں بمشقت

بسیار از زمین بر دوش تواں کشد و باندک اشارتے بر زمین تواں انداخت و بواسطۂ این ست کہ جز مرد بلند ہمت کہ تحمل محنت داشتہ باشد کسے دیگر بکسب معالی رغبت نمی تواند نمود۔ فرد

تا نہی بر عشق و در زلفش نزیبد جا نمن ۔ شیر مرداں بلاکش یا در یں غوغا نہند

ہر کہ آسا لش اَلْخُمُولُ رَاحَۃٌ طلبد دست از آبروے شستہ دائم الوقت در زاویۂ خواری و ناکامی منزوی خواہد بود و آنکہ از خارستان اَلشَّہْرَۃُ آفَۃٌ اندیشد اندک فرصتے را گل مراد چیدہ در چمن عزت بر مسند عشرت خواہد نشست۔ قطعہ

تا غم نخورد و در د نبفزود قدر مرد ۔ تا لعل خوں نکرد جگر قیمتے نیافت

از نامہ سعادت خود مرد راہ رو ۔ بے داغ محنتے ورقے دولتے نیافت

مگر تو داستان آں دو رفیق نہ کے بواسطۂ تحمل رنج و عنا بدرو پادشاہی رسیدہ و دیگرے بسبب کاہلی و تن آسانی در حضیض احتیاج و پریشانی بماند کلیلہ گفت کہ چگونہ بودہ است آں حکایت۔ دمنہ گفت دو رفیق کہ یکے سالم نام داشت و دیگرے غانم در راہے همبر فتند و ہمراہ افتادہ یکدیگر منازل و مراحل قطع میکردند۔ گذر ایشاں بر دامن کوہے افتاد از قلہ اش با سبز خنگ فلک عناں در عناں داشتے و کمرش با سطح مستطبۃ البروج رکاب در رکاب بستے و در پاے آں کوہ چشمۂ آب بود بصفا

رخسارۂ تازہ رویان گلعذار و بہ حلاوت چوں سخن شکر لبان شیریں گفتار
دریں چشمہ حوضے بزرگ ساختہ و گرداگرد آں درختان سایہ دار سر در سر
آوردہ۔

نظم

زیکسو شاخ ریحاں بر دمیدہ ۔ ز دیگر سو درختاں سر کشیدہ
بپائے سرو سنبل در فتادہ ۔ بنفشہ پیش سوسن سر نہادہ

القصہ آں دو رفیق از بادیۂ ہولناک بداں سر منزل پاک رسیدند و
چوں جائے خوش و ماوائے دلکش دیدند ہمانجا برسم آسائش قرار گرفتند
و بعد از آسودگی بر اطراف و جوانب حوض و چشمہ گذرے میکردند و از ہر سو
نظرے می افگندند ناگاہ بر کنار حوض از آں سو کہ آب می آمد سنگے سفید
دیدند و بخط سبز کہ چنیں نقلم قدرت بر صفحۂ حکمت رقمے چناں نتواں کشید
بروئے نوشتہ کہ اے مسافر ایں منزل را بشرف نزول مشرف ساختی
بداں کہ ما نزل مہماں بہ بہترین وجہے ساختہ ایم و ما شدہ فائدہ بخوبترین
نوعے پرداختہ و لے شرط آنست کہ از سر گذشتہ پائے دریں چشمہ نہی
و از خطر گرداب و ہول غرقاب اندیشہ ننمودہ خود را بہر نوع کہ
توانی بکنارہ اندازی شیرے کہ از سنگ تراشیدہ در پایاں کوہ نہادہ اند
آنرا بدوش کشتی و بے تعلل بیک دو یدن خود را ببالائے کوہ رسانی و از
نہیب سباع جان شکار کہ پیش آید و شوکت خارہائے جگر دوز کہ دامنگیر شود نترسی

نمائی کہ چوں راہ بر آید و رخت مقصود بر آید۔ رباعی

تا زہ نہ رود کسے بمنزل نرسد　　تا جاں نکند بعالم دل نرسد
گر جملہ جہاں بگیرد انوار قبول　　یک شعشۂ نور بہ مرد کاہل نرسد

بعد از وقوف بر مضمون آں خط غانم روئے بسالم کرد و گفت اے برادر بیا تا بقدم مجاہدہ ایں میدان مخاطرہ بہ پیمایم و جہت وقوف بر کماہی ایں طلسم انچہ امکان سعی باشد نمایم۔ فرد

یا بامراد بر سر گردوں نہیم پائے　　یا مردوار در سر ہمت کنیم سر

سالم گفت اے یار عزیز بمجرد دیدن خطیکہ راقم آں معلوم و حقیقت آں مفہوم نباشد مرتکب خطر عظیم شدن و بتصور فائدہ وہمی منفعتے خیالی خود را در مہلکۂ بزرگ انداختن دلیل جہل ست ہیچ عاقل زہر بہ یقین و تریاک بگمان نخورد و ہیچ خردمند محنت نقد برائے راحت نسیہ قبول نکند

فرد

نیست برابر بہ نزد مردم دانا　　یک دمہ غم با ہزار سالہ تنعم

غانم فرمود کہ اے رفیق مشفق ہوس استراحت مقدمہ خست و دنائت است و ارتکاب مخاطرہ نشانۂ دولت و عزت۔ قطعہ

ہر کہ آسودگی و راحت جست　　دل خود را ز بخت شاد نکرد
وانکہ ترسید از جفائے خمار　　قدح بادۂ مراد نہ خورد

سر مردبلند ہمت بگوشہ وتوشہ فرونیاید وتا پایہ بلند بدست نیارد از پائے طلب نہ نشیند گل طرب بے خار تعب نتوان چید ودر گنج مراد جز بکلید رنج نتوان کشاد ومرا پائے ہمت عنان گرفتہ بسرکوہ خواہد کشید واز گرداب بلا وتحمل بار عنان نخواہم اندیشید۔

فرد

گر در طلبش مارا رنجے برسد شاید چوں عشق حرم باشد سہل است بیابانہا

سالم گفت بوئے بہار دولت با غوغہائے خزاں نکبت درنتوان ساخت فاما در راہے قدم زدن کہ پایاں ندارد ودر بحرے سیاحت نمودن ساحلش پدید نیست از طریق خردمندی دور می نماید وہرکہ درکارے شروع کند باید کہ چنانکہ مدخلش را دانستہ مخرجش را نیز ببیند واز آغاز مہم نظر بانجام انداختہ ضرر ونفع آنرا بمیزان عقل بسنجد تا رنج بیہودہ نکشیدہ باشد ونقد عمر عزیز را برباد فنا بر ندادہ۔

مثنوی

تا نکنی جائے قدم استوار پائے منہ در طلب ہیچ کار

در ہمہ کارے کہ در آئی نخست رخنہ بیروں شدنش کن درست

شاید این خط براسئے سحر یہ نوشتہ باشد واین رقم برائے اتہزا و بازی کشیدہ واین چشمہ گردابے باشد کہ باشنا ئی ازکنار نتواں آمد واگر گنجے است از و

میسر گردد و ممکن کہ وزن شیر سنگی بمشابہ باشد کہ بردوش نتوان کشید
واگر آں نیز وجود گیرد ممکن است کہ بیک دو بدن لبر کوہ نتوان رسید
واگر ایں ہمہ بجا آوردہ شود ہیچ معلوم نیست کہ نتیجہ چہ خواہد بود من بارے
دریں معاملہ ہمراہ نیستم و ترا نیز اقدام دریں کار منع می کنم غانم گفت
ازیں سخن درگذر کہ من بقول کسے از عزیمت خود برنہ گردم و عقد
کہ بستہ ام بوسوسۂ شَیَاطِیْنِ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ نشکنم و من می دانم کہ تو قوت
ہمراہی نداری و موافقت نخواہی کرد بارے تماشا نظارہ می کن و بدہ
و بنیاز مندی مدد مے مبیدہ۔

فرد

دانم کہ ترا قوتِ می خوردن نیست بارے بتماشا گہ مستاں آئی

سالم دانست کہ او در مہم خود بجہت است گفت اے برادر می بینم کہ
بہ سخن من ممتنع نمی شوی و ترک ایں کار ناکردنی نمی کنی و من طاقتِ مشاہدہ
ایں حالت ندارم و تفرج کارے کہ ملائم طبع و مقبول دل من نیست
نمی توانم صلاح دراں دیدہ ام مصرع

بیروں کشیدہ باید ازیں رخت خویش

پس بارے کہ داشت برزاحلہ نہادہ یار خود را وداع کرد و روے
براہ آورد غانم دلی از شکستہ بہ آب چشمہ آمد و گفت۔

فرد

در بحر محیط غوطہ خواہم خوردن — یا غرقہ شدن یا گہرے آوردن

پس دامن عزم بر کمر ہمت استوار کردہ قدم در چشمہ نہاد۔ فرد

آں چشمہ نبود بلکہ دریائے نمود — کا نجا خود را بصورت چشمہ نمود

غانم دانست کہ آں چشمۂ گرداب بلاست اما دل قوی داشتہ باشنائی

یقین بساحل نجات رسید و بکنار آب آمدہ نفس راست کردہ شیر سنگے

را بقوت و تمکین بر پشت کشید و ہزار گونہ زحمت را قبول نمودہ بیک

دو بدن خود را بسر کوہ رسانید دران طرف کوہ شہرے بزرگ دید با ہوائے

خوش و فضائے دلکش۔ بیت۔

شہرے چو بہشت از نکوئی — چوں باغ ارم بتازہ روئی

غانم بالائے کوہ قرار گرفتہ بجانب شہر نظر می کرد کہ ناگاہ ازاں شہر سنگے

آوازے بصلابت بر آمد چنانچہ لرزہ در کوہ صحرا افتاد و آں ... صدا

بشہر رسیدہ مردم بسیار از زمین و بسیار بیروں آمدند و روئے بکوہ

نہادہ متوجہ غانم گشتند غانم بدیدۂ حیرت می نگریست و از ہجوم خلایق

تعجب می نمود کہ ناگاہ جمعے اعیان و اشراف رسید و رسم دعا و شرط

ثنا بجا آوردند و بالتماس تمام او را بمرکبے راہوار سوار کردہ بجانب شہر

بردند و سر و تن وے بگلاب و کافور شستہ خلعتہائے پادشاہانہ پوشانیدند

وباعزاز واکرام تمام در مام سلطنت آں ولایت بکف کفایت او باز
دادند غانم از کیفیت آں حال سوال کرده بریں منوال جواب شنید که
حکما دریں چشمه که دیدی طلسمے ساخته اند آں شیر سنگین را بانواع تفکر و تامل
بملاحظه طلوع درجات ونظرات وثوابت وسیارات پرداخته و ہرچند
وقت عزیزی را در خاطر آید که بر چشمه گذشته وشیر را بر وا شته ببالائے
کوه بر آید ہر آئینه آں حال در زمانے وجود خواہد گرفت که بادشاه ایں
شہر را اجل رسیده باشد پس شیر بآواز آید و صدائے او بشہر رسیده
مردم بیروں آیند و او را بادشاہی بر داشته در سایہ عدالتش بآسایش
روزگار بگذرانند تا آں زمان که نوبت او نیز بسر آید۔

مصرع

یکے چوں رود دیگر آید بجائے

وچوں بحکم الٰہی آفتاب حیات حاکم ایں ولایت در آفق فوات غروب
کند مقارن حال ستارۂ حشمت آں صاحب دولت از ذروۂ آں
کوه طلوع نماید و مدتہا ی متمادی شده که ایں قاعده بریں دستور
که مذکور شد استمرار یافته ولوامر وز بادشاه ایں شہر و فرمانروائے
ایں دہری ۔ مصرع

ملک آں تست فرماں فرمائے ہرچه خواہی

غافل ندانست که کشیدن آں همه محنتها بتقاضاے دولت بوده. فرد

دولت چو بہ پیش کارے آید   هر کار چناں کند که شاید

و این مثل براے آں آوردم تا بدانی که نوش ناز و نعمت بے نیش آزار
و محنت نیست و هر کرا سوداے سرفرازی پدید آید با کمال هر سفله
نخواهد شد و بمرتبهٔ دنی و پایهٔ دون قانع نخواهد گشت و من تا درجهٔ
تقرب شیر حاصل نه کنم و در زمرهٔ مقربان حضرتش داخل نه گردم
سر بہ بالین فراغت نخواهم نهاد و پاے بر بستر استراحت دراز نخواهم
کرد کلیله گفت کلید این در از کجا بچنگ آوردهٔ و اندیشهٔ دخل درین
مهم چگونه کردهٔ دمنه گفت میخواهم که درین فرصت که تحیر و تردد بشیر راه
یافته است خویشتن را بروے عرضه کنم و ممکن است که بنوشدارو ے
نصیحت من او را فرجے حاصل آید و بداں وسیله در حضرت او
قربت و جاه من بیفزاید. کلیله گفت ترا قرب و نزدیکے شیر چگونه حاصل
شود و اگر شود چون تو خدمت ملوک نکردهٔ و رسوم و آداب ملازمت
نمیدانی باندک فرصتے آنچه حاصل کرده باشی از دست بدهی و دیگر
باره تدارک آں نتوانی نمود. دمنه گفت چوں مرد دانا و توانا باشد
مباشرت کارهاے بزرگ او را زیاں ندارد و هر که بر هنر خویش اعتماد
دارد در هر کارے که خوض نماید چنانچه شرط است از عهدهٔ آں بیروں

آید و دیگر آنکہ اگر دولت پدید آید بد انچہ ہم باید راہ نماید چنانچہ در اخبار آمدہ کہ آفتاب دولت یکے از بازاریاں مرتفع گشتہ رتبہ سلطنت یافت و آثار و اخبار او در جہاں منتشر گشت یکے از پادشاہان قدیم پدینامہ نوشت کہ صنعت تو نجاری بودہ است و تو در و دگی نیکو دانے تدبیر ملک داری و در اے کار گزاری از کہ آموختی۔ او در جواب نوشت کہ آنکہ دولت بمن ارزانی داشتہ ہیچ دقیقہ در تعلیم جہانداری فرو نگذاشتہ

مثنوی

خرد چوں دفتر ملقیں کشاید | زمن آں در وجود آید کہ باید
ز دولت ہر کرا روشن شود شمع | ہمہ اسباب نیکوئی کند جمع

کلیلہ گفت پادشاہاں ہمہ ارباب فضل را بکرامت مخصوص نگردانند بلکہ نزدیکان خود را کہ بہ ارث و اکتساب در خدمت ایشاں تقربے یافتہ باشند بالتفات پادشاہانہ اختصاص دہند و چوں تو باشبر نہ سابقہ امور وثیقی داری و نہ وسیلہ ملکنے ممکن کہ از عواطف او محروم بمانی و موجب دشمن کامی شود۔ دمنہ گفت ہر کہ در ملازمت سلطان درجہ رفیع پیدا کردہ بر سبیل تدریج بودہ و بجد و جہد ایشاں و آثار تربیت سلطان آں مرتبہ روئے نمودہ و من نیز ہمہ می جوییم و از جہت آں می پوییم و کشیدن رنجہائے بسیار و چشیدن شربتہائے بدگوار را با خود

راست آوردہ ام و سپیدانم کہ ہر کہ درگاہ ملوک را ملازمت گیرد او را
پنج کار اختیار باید کرد۔ اوّل شعلۂ آتش خشم را بآب حلم فرونشاند دوم
از وسوسۂ شیطان ہوا حذر نماید۔ سوم حرص فریبندہ و طمع فتنہ انگیز
را بر عقل راہ نما مستولی نسازد۔ چہارم بنائے کارہا بر راستی و کوتاہ
دستی نہد۔ پنجم حوادث و وقایعے کہ پیش آید آں را برفق و مدارا تلافی نماید
و ہر کہ بدیں صفت ہا متصف شد ہر آئینہ مراد او بخوب ترین وجہے
برآید۔ کلیلہ گفت من تصور کردم کہ بملک نزدیک شدی بچہ وسیلہ منظور
او شوی و بکدام ہنر منزلتے و درجتے یابی۔ دمنہ گفت اگر تقرب آں
حضرت میسر گردد پنج خصلت پیش گیرم اول آنکہ باخلاص تمام
خدمت کنم دوم ہمت خود را بر متابعت او مقصور گردانم سوم افعال
و اقوال او را بہ نیکوئی باز نمایم چہارم چوں کارے آغاز نماید کہ بصواب
نزدیک باشد و صلاح ملک در آں بینم آں را در چشم و دل او آراستہ
گردانم و منافع و فوائد آں بنظر او درآورم تا شادی او بخوبی رائے
و راستی تدبیر او بیفزاید۔ پنجم در کارے خوض نماید کہ عاقبتے وخیم و خاتمتے
مکروہ داشتہ باشد کہ مضرت آں بملک باز گردد بحسن عبارت شیریں
و رفق تمام ضرر آں را باز نمایم و از سوئے عاقبت آں او را آگاہ گردانم
و ہرگاہ کہ بادشاہ ہنرہائے من بدید مرا بنواخت و عنایت خود مخصوص گرداند

وپیوسته مائل صحبت و راغب نصیحت من باشد چه هیچ هنر پنهان نمی ماند
و هیچ هنرمندی از تربیت و تقویت بے بہرہ نمی شود

قطعه

هنر چو مشک بود مشک کے نہان ماند | جہاں ز نکہت او پر ز بو شود ناگاہ
برو بکسب هنر کوش کز فضائل تو | بسیط خاک پر از گفتگو شود ناگاہ

کلیله گفت چناں می نماید که رائے تو برین قرار گرفته است و عزیمت تو
بر استصوابِ این مہم تصمیم یافته بارے نیک بر حذر باش که ملازمت سلاطین
کارے پر خطر و مہمّے پر دشوار ست و حکما گفته اند که بر سه کار اقدام نماید
مگر نادانے که رائحه عقل نشنیده باشد اول خدمت سلطان دوم چشیدن
زہر بگمان سوم افشائے سر خود بازناں و حکما پادشاہاں را بکوه بلند
تشبیه کرده اند اگرچه در و معدن جواہر قیمتی است اما ہر و مسکن پلنگ
و مار و موذیات دیگر نیز می باشد ہم رفتن بر و دشوار ست و ہم مقام کردن
بر و مشکل و نیز گفته اند که صحبت سلطان بمثابہ دریا ست و بازرگانے
که سفر دریا اختیار کند یا سود بسیار بدست آرد یا در غرقاب ہلاکت
گرفتار گردد۔ بیت

بدریا در منافع بیشمار ست | وگر خواہی سلامت برکنار ست

دمنه گفت انچه فرمودی از روئے نیک خواہی بود و من میدانم که سلطان

سلطان مثل آتش سوزان است هر که بوے نزدیک تر خطر وے بیشتر بیت

از صحبت بادشہ بپرہیز   چوں ہیزم خشک ز آتش تیز

فاما هر که از مخاطره بترسد بدرجهٔ بزرگی نرسد ـ فرد

از خطر خیزد بزرگی زانکه سود دہ چہل   بر نیند گر بترسد از خطر بازارگان

و در سه کار شروع نتواں نمود مگر به بلندی همت عمل سلطان و سفر دریا

و مقابلت اعدا و من خود را دوں همت نمی بینم پس چرا از عمل سلطان اندیشم

مثنوی

چوں بازوے همتم چنین ست   هر چه آں طلبم در آستین ست

خواهی شرف و بزرگواری   می کوش بهمتے که داری

فی الجمله بهر چه دست سائی   همت چو قوی بود بر آئی

کلیله گفت که اگرچه من مخالف ایں تدبیر و منکر ایں عزیمتم اما چوں

رائے تو دریں کار رسوخے و طبع تو بریں اندیشه ثباتے دارد مبارک باد مصرع

اینک سر راه تو برو خوش بسلامت

دمنه رفت و بر شیر سلام کرد شیر پرسید که ایں چه کس ست گفتند پسر فلان

که مدتے ملازم عتبهٔ علیه بود شیر گفت آرے می شناسم پس او را پیش خواند

و گفت کجا می باشی دمنه گفت بدستور پدر حالا ملازم درگاه فلک اشتباه

شده ام و آں را قبلهٔ حاجات و کعبهٔ مرادات ساخته منتظر مے باشم

که اگر مہمے افتد و حکم ہمایوں صادر گردد آں را بخر د خویش کنم و برائے روشن دراں خوض نمایم و چنانچہ بارکان دولت و اعیان حضرت در کفایت بعضے مہمات احتیاج می افتد ممکن که بدرگاه ملوک مہمے حادث شود که بمد وزیر دستاں باتمام رسید۔ مصرع

اندریں راه چو طاؤس نگارست مگس

کاریکه از سوزن ضعیف در وجود آید نیزهٔ سرافراز در ترتیب آں مقصر است و مہمیکه قلم تراش نحیف سازد شمشیر آبدار درآں متحیر و ہیچ خدمتگار اگرچه بے قدر و فرومایه باشد از دفع مضرتے و جذب منفعتے خالی نیست چوں چوب خشک بخواری بر رہگذر افتاده امکاں دارد که روزے بکار آید و اگر ہیچ را نشاید شاید که از وے خلالے سازند یا گوش را بسبب وے از وسخ بپردازند۔ فرد

گر دستهٔ گل نیاید از ما ہم ہیزم دیگ را بشائیم

شیر چوں سخن دمنه شنید از فصاحت و بلاغت او متعجب شده رو بنزدیکان خود آورد و گفت مرد خردمند اگرچه گمنام بود عقل و دانش او بے اختیار فضائل او را بر قوم ظاہر گرداند چنانچه فروغ آتش که اگر فروزنده خواہد که پست بسوزد البته سر به بلندی کشد۔ بیت

آنرا که نشان عشق یار است بر ناصیهٔ وے آشکار است

دمنه بدین سخن شاد شده دانست که افسون او در شیر اثر کرده و فریب او بغایت موثر آمده زبان نصیحت بکشود و گفت واجب است بر کافهٔ خدم و حشم که بادشاه را هر چه پیش آید بمقدار فهم و دانش خود دران تامل نماید و آنچه هر یک را بخاطر رسد بعرض رسانند و طریق مناصحت فرو نگذارند تا ملک اتباع و لواحق خود را نیکو بشناسد و باندازه رای و تدبیر و اخلاص و تمیز هر یک واقف شده هم از خدمت ایشان انتفاع گیرد و هم فراخور استحقاق هر یک را بنوازد و چه دانه در پردهٔ خاک نهان باشد هیچکس در پروردن او سعی نه نماید و چون نقاب خاک از چهره بگشاید و با خلعت زمردین سر از گریبان زمین بر آورد معلوم شود که آن درخت میوه دار و نهال نفع رسان است لاشک آنرا بپرورند و از ثمرهٔ آن نفع گیرند و اصل در همه ابواب تربیت ملوک است هر کرا از اهل فضل بنظر عاطفت اختصاص دهند بمقدار تربیت او فائده گیرند۔ **فرد**

من همچو خار و خاکم و تو آفتاب و ابر   گلها و لالها دهم از تربیت کنے

شیر گفت تربیت خردمندان چگونه باید کرد و از ایشان بچه وسیله توان خورد دمنه گفت اصل درین کار آنست که بادشاه نظر بحسب کند نه بنسبت و اگر جمعے بے هنران خدمت آبا و اجداد او را وسیله سازند بدان التفات نکنند که آدمی را نسب بهنر درست باید کرد و نه به پدر۔

از هنر خویش کشا سینه را — مایه مکن نسبتے دیرینه را

زنده بمرده مشو اے ناتمام — زنده تو کن مرده خود را بنام

از پدر مرده چه لافے اے جوان — گر نه سگے چون خوشی از استخوان

هوش با وجود آنکه با مردم هم خانه است بواسطهٔ ایذاء او واز یکه از و میرسد
در هلاک او سعی واجب میدانند و یا آنکه وحشی و غریب ست چون انز و سنفعتے
تصور می توان کرد و با عزاز هرچه تمامتر او را بدست می آرند و بر ساعد
نازد از روئے اعزاز با هنر از می پرورند پس ملک باید که نظر با آشنا و بیگانه
نکند بلکه مردم عاقل و فرزانه را طلبید کسانے را که در کار با غافل واز هنر با
عاطل باشند بر مردمان فاضل و هنرمندان کامل ترجیح روا ندارد که منصب
خردمندان را به بیخبردان دادن چنان باشد که حلیه سر بر پاے بستن و پیرایه
پا بر سر آویختن و هر جا که اهل هنر ضائع مانند و ارباب جهل و سفاهت زمام
اختیار بدست گیرند خلل کلی با مور آن مملکت راه یابد و شامت آن حال
بروزگار شاه و رعیت رسد۔ فرد

همائے گو مفگن سایهٔ شرف هرگز — بر آن دیار که طوطی کم از زغن باشد

چون شنبه از سخن غلغ شنید شیر بد والتفات تمام فرموده از جمله خواص حضرتش
گردانید و با سخنان او انس والفت گرفته بنائے مهمات بر مواعظ

ونصائح او بہا دہ دمنہ نیز روش عقل و کیاست و فہم و فراست بیش گرفتہ باندک زمانے محرم حریم سلطنت شد و در اصلاح و صلاح امور مملکت و دولت مدار علیہ و مشار الیہ گشت روزے وقت را مساعد و زمانہ را موافق یافتہ خلوتے طلبید و گفت مدتے شد کہ ملک بر یک جا قرار گرفتہ است و لذت حرکت و نشاط شکار را فرو گذاشتہ میخواہم کہ موجب آں را بدانم و دراں باب بہر نوع کہ مقدور تو اند بود سخن راند شیر خواست کہ بر دمنہ حال ہراس خود پوشیدہ گرداند دراں میانہ شنزبہ بہ بانگ صعب کرد مہیب
وآواز او چناں شیر را از جاے برد کہ عناں تمالک از دست او بشد بالضرورت راز خود با دمنہ بکشاد و گفت سبب وحشت من ایں آواز است کہ می شنوی و من نمی دانم کہ آواز کیست اما گمان می برم کہ قوت و ترکیب او فراخور آواز او باشد اگر چنیں صورتے باشد ما را دریں جاے مقام کردن صواب نیست دمنہ گفت ملک را بجز ایں آواز دل مشغولی دیگر ہست گفت نہ دمنہ گفت پس نہ شاید بدیں مقدار از مکان موروث جلا کردن و از وطن مالوف مفارقت نمودن آوازے را چہ اعتبار و کاہ را چہ وزن کہ کسے بداں از جا برود بادشاہ را باید کہ چون کوہ ثابت قدم باشد تا بہر بادے متزلزل نگردد و بہر فریاد از جاے بجنبد۔

مصرع

تا بہر بادے بجنبی پا بدامن کش چو کوه

و بزرگان گفته اند که بهر آواز بلند و جثه قوی التفات نه باید کرد که نه
هر صورتے دلالت بر معنے کند و نه هر باطن ظاهرے نمودار باشد
نے هرچند فربه باشد چوب لاغر شکسته گردد و کلنگ هرچند بزرگ جثه بود
بچنگل باز ضعیف ترکیب در ماند و هر که از جثه بزرگ حسابے گیرد بدو آن
رسد که بدان روباه رسید شیر گفت چگونه بوده است آن۔

حکایت دمنه گفت آورده اند که روباهے در بیشه میرفت و بوئے
طعمه هر طرف می گشت بپائے درختے رسید که طبلے از پهلوئے آن آویخته بود
و هرگاه بادے بوزیدے شاخے ازاں درخت در حرکت آمده بر روئے
طبل رسیدے و آواز مهیبے ازاں برآمدے روباه بزیر درخت مرغ خانگی
دید که منقار در زمین میزد و قوتے می طلبید در کمین نشسته خواست که اورا
صید نماید که ناگاه آواز طبل بگوشش رسید نگاه کرد جثه دید بغایت فربه
آوازے مهیب استماع افتاد و طامعه روباه در حرکت آمده با خود اندیشید که
هر آئینه گوشت و پوست او فراخور آواز خواهد بود از کمین مرغ بیرون آمد و
روے بدرخت نهاد مرغ ازاں واقعه خبردار شده بگریخت و روباه بصد محنت بدرخت
برآمد بسے بکوشید تا آں طبل را بدرید جز پوستے و پاره چوبے هیچ نیافت آتش

حسرت در دل وے افتاد و آب ندامت از دیدہ باریدن گرفت و گفت دریغ بواسطۂ این جثۂ قوی کہ بہم با و بود آن صید حلال از دست من بیرون شد و ازیں صورت بے معنی ہیچ فائدہ بمن نرسید۔ قطعہ

وہل در فغان است دائم ولے | چہ حاصل چو اندر میاں ہیچ نیست
گرت دانشے ہست معنی طلب | بصورت مشو غرہ کاں ہیچ نیست

و این مثل بداں آوردم تا ملک با واز مہیب و ہیکل عظیم ذوق شکار و حرکت خود از دست ندہد اگر شیرک در نگرد از آں آواز جثہ ہیچکارے نیابد و اگر ملک فرمان فرماید نزدیک آوردم و بیان حال و حقیقت کار او ملک را معلوم گردانم شیر را سخن دمنہ موافق افتاد و دمنہ برحسب اشارت شیر بجانب آن آواز رواں شد اما چوں از چشم شیر غائب گشت شیر تاملے کرد و از فرستادن دمنہ پشیمان گشت و با خود گفت عظیم خطائے کردم و نااندیشیدہ حرکتے از من صادر شد و بزرگاں گفتہ اند کہ پادشاہ باید کہ افشائے اسرار خود پیش دہ طائفہ اعتماد نکند و از مہمات خاصہ کہ در کتمان آن مبالغہ دارد رمزے با ایشاں درمیان ننہد اول ہر کہ بر درگاہ او بجرم و جنایت جفا و بلائے دیدہ باشد و مدت رنج و بلائے او دیر کشیدہ دوم آنکہ مال و حرمت او در ملازمت پادشاہ بباد رفتہ باشد و معیشت برو تنگ گشتہ سوم آنکہ از عمل خود معزول شدہ باشد و دیگر بارہ امیدواری

بدریافت عمل ندارد چہارم شریر مفسد کہ فتنہ جوید و بجانب المینی
و آرامش مائل نبود پنجم مجرمیکہ یاران او لذت او عفو دیدہ باشند و او
تلخی عقوبت چشیدہ باشد ششم گناہ گاریکہ ابنائے جنس او را گوشمال
دادہ باشند و در حق او زیادہ مبالغہ رفتہ باشد ہفتم آنکہ خدمت پسندیدہ
کند و محروم ماند و دیگران بے سابقہ خدمتے بیشتر از وے تربیت یابند ہشتم
آنکہ دشمنے منزلت وے یاجستہ باشد و بروے سبقت گرفتہ دو بدال پایہ
رسیدہ و سلطان با وے ہمداستان شدہ نہم آنکہ در مضرت بادشاہ منفعت
خود تصور کند۔ دہم آنکہ بر درگاہ بادشاہ قبولے نیافتہ باشد و نزدیک دشمن
ملک خود را مقبول گرداند ملوک را باین دہ طائفہ سرِّ خود در میان نباید نہاد
و اصل این ست کہ دین و دیانت و مروت و اہلیت کسے را بارہا نیازمایند
او را صاحب وقوت سرِّ خود نگردانند۔

فرد

راز مکشای بہر کس کہ درین مرکز خاک — سیر کردیم بسے محرم اسرار نبود

پس بحکم این مقدمات پیش از امتحان و منہ تعجیل کردن مناسب نبود و
فرستادن او بجانب خصم از روشن خرد و دور اندیشی بعید نمود این دمنہ شخصے
زیرک می نماید و روزگارے دراز بر درگاہ من رنجور و مہجور بودہ و اگر عیاذاً
باللہ در دل وے خار آزارے خلیدہ باشد و دین محل خیانتے اندیشیدہ

وفتنہ انگیزد ویا آنکہ خصم را در قوت و شوکت برمن غالب یا بد بجد ستاو رغبت نمودہ بر آنچہ واقف باشد از اسرار من او را آگاہ گرداند مہر آئینہ تدارک آن از درجۂ تدبیر خارج باشد چرا مضمون کلام الحزم سوء الظن را کار نہ بستم واز فحوائے بیت حکیم ۔ بیت

بد نفس مباش بدگماں باش　　وز فتنہ و مکر در اماں باش

تجاوز نمودم اگر آفتے بدیں رسالت مترتب گردد من سزاوار صد چندانم دریں فکرت باضطراب تمام برمی خاست ومی نشست وچشم انتظار براہ نہاد تا گاہ دمنہ پیدا شد شیر اندکے بیارامید وبرجائے قرار گرفت اما چوں دمنہ برسید بعد از ادائے لوازم خدمت گفت ۔ بیت

تا فلک گردندہ باشد شاہ ما پایندہ باد　　آفتاب دولتش بر بندگاں تابندہ باد

اے شہریار جہاندار آنکہ آواز او بسمع ہمایوں رسیدہ گاو یست در حوالی ایں بیشہ بچرا مشغول شدہ وجز خوردن وخفتن کارے ندارد وہمت او از حلق وشکم در نگذرد شیر گفت مقدار قوت او چیست دمنہ گفت او را شکوہے ندیدم کہ بداں بر قوت او استدلال کردمے ودر ضمیر خویش او را مہابتے نیافتم کہ احترام بیشتر لازم شمردمے شیر گفت آنرا حمل بر ضعف تواں کرد وبداں فریفتہ نتواں شد کہ باد سخت اگرچہ گیاہ ضعیف را نیفگند اما درختان قوی را از پائے در آورد ومہتران وبزرگاں تا خصم را کفوی خود

نمایند اظهار قوت و شوکت از ایشان بظهور رسد بیت

شاهین بشکار پشه نگشاید چنگ باز از پی صعوه کی نماید آهنگ

دمنه گفت ملک را باید که کار او را چندان وزن ننهد و از مهم او این مقدار حساب
نگیرد که من بفراست نهایت کار او دانستم و بر کماهی حال او مطلع شدم
و اگر رای عالی اقتضا کند و فرمان همایون شرف اصدار یابد من او را بپیام
تا سر ارادت بر خط طاعت نهاده غاشیهٔ بندگی بر دوش هواداری افکند
شیر ازین سخن شاد شد و باوردن او اشارت فرمود دمنه بنزدیک شنزبه رفت
و بدل قوی بی تأمل و بی تردد سخن در پیوست مصرع

نخستین بازگفتش کز کجائی

و بدین جا چون افتادی و سبب آمدن تو بدین مقام و اینجا طرح
اقامت افگندن چون بود شنزبه صورت حال براستی باز نمودن آغاز کرد
دمنه از احوال واقف گشته گفت شیری که پادشاه این بیشه و فرمانروای
سباع این اقطار است مرا امر فرموده فرستاد که ترا نزدیک وی برم و بران منوال
مثال داده که اگر مسارعت نمائی تقصیری که تا این غایت در ملازمت واقع
شده درگذارد و اگر توقفی کنی بر فور باز گردم و صورت ماجرا باز نمایم شنزبه
نام شیر و سباع شنیده بترسید و گفت اگر مرا قوی دل گردانی و از سیاست او
ایمن سازی با تو بیایم و بوسیلهٔ مرافقت تو شرف خدمت او دریابم دمنه با وی

سوگند یاد کرد و عہد و میثاق کہ دل اورا بدان آرامے پدید آید بجائے
آورد ہر دو روے بجانب شیر نہادند دمنہ پیش آمد و شیر را از آمدن او
خبر داد و بعد از زمانے گاؤ برسید و شرط خدمت بجائے آورد شیر او را اگرم بپرسید
و گفت بدین نواحی کے آمدی و موجب آمدن چہ بود گاؤ قصۂ خود بتمامی باز
گفت شیر فرمود کہ ہم اینجا مقام کن تا از شفقت و اکرام و مرحمت و انعام ما
نصیبے تمام یابی کہ ابواب عاطفت بر روے مجاوران دیار خود گشادہ ام
و مائدہ پر فائدہ رعایت برائے ملازمان آستان خود کشیدہ۔ مثنوی

درین مملکت گر بہ گردی بسے | بما در شکایت نہ بینی کسے
درا دل بکارے کہ نیت کنیم | نظر در صلاح رعیت کنیم

گاؤ وظیفہ دعا و ثنا بتقدیم رسانیدہ کمر خدمت لطوع رغبت بر میان
بر بست و شیر نیز او را رتبہ تقرب ارزانی داشتہ روز بروز بخود نزدیک
تر میگردانید و در اعزاز و احترام مبالغہ و اطناب می نمود و در ضمن آن از یاد ق
روے تفحص حال و تحقیق کار او آوردہ اندازۂ رائے و خرد و مقدار
تمیز و تجربہ او بشناخت شخصے دید کہ بکمال کیاست معروف و بفہم و فراست
موصوف ہر چند او را بیشتر آزمود اعتماد بر سخن و فور دانش او زیادہ گشت۔ مثنوی

نکو سیرتش و پسندیدہ کیش | سخن سنج و مقدار مردم شناس
جہاندیدہ و دانش آموختہ | سفر کردہ و صحبت اندوختہ

شیر پس از تامل و مشاورت تفکر و استخارت گاؤ را محرم اسرار خود گردانید و ہر ساعت منزلت او در قبول و اقبال شریف نزد در جہ رفیعے در حکم گذاری و فرمانفرمائی ارفیع تر می شد تا از جملہ ارکان دولت و اعیان حضرت در گذشت دمنہ چوں دید کہ شیر تعظیم گاؤ را بسر حد افراط رسانید و مبالغہ در انعام و اکرام او از مرتبۂ اعتدال درگذرانید بہ سخنے او را وقعے می نہد و نہ در مہمے با مشاورت می نماید دست حسد سرمۂ نفرت در دیدۂ دل کشید و آتش خشم شعلۂ غیرت در زاویۂ دماغش افگند۔ بیت

حسد ہر جا کہ آتش بر فروزد   ہم از اوّل حسد آنرا بسوزد

خواب و قرار از وے بشد و سکون و آرام رخت از ساحت سینہ اش برداشت بشکایت نزدیک کلیلہ رفت و گفت اے برادر ضعیف رائے و سستی تدبیر من نگر کہ تمامی ہمت بر فراغت شیر مقصود گردانیدم و گاؤ را بخدمت او آوردم تا قربت و مکنت یافتہ از ہمہ ملازمان درگذشت و من از محل و درجۂ خود بیفتادم کلیلہ جواب داد۔ مصرع

جا نمن خود کردۂ خود کردہ را تدبیر نیست

بوستان سعدی

باب اوّل

در عدل و رائے و تدبیر جہانداری

نگنجد کرمہائے حق در قیاس ۔ چہ خدمت گذارد زبان سپاس

خدا تو این شاہِ درویش دوست ۔ کہ آسائش خلق در ظلِ اوست

بسے بر سرِ خلق پاینده دار ۔ بتوفیق طاعت دلش زنده دار

برومند دار از درخت امید ۔ سرش سبز و رویش برحمت سفید

براہِ تکلف مرو سعدیا ۔ اگر صدق داری بیار و بیا

تو منزل شناسی و شہ راہرو ۔ تو حق گوے و خسرو حقایق شنو

چہ حاجت کہ نہ کرسیِ آسماں ۔ نہی زیر پائے قزل ارسلان

مگو پائے عزت بر افلاک نہ ۔ بگو روے اخلاص بر خاک نہ

بطاعت بنہ چہرہ بر آستاں ۔ کہ این ست سر جادۂ راستاں

اگر بندۂ سر برین در بنہ ۔ کلاہ خداوندی از سر بنہ

چو طاعت کنی لبس شاہی مپوش ۔ چو درویش مخلص برآور خروش

که پروردگارا توانگر تویی | توانا و درویش پرور تویی
نه کشور خدایم نه فرمان دهم | یکی از گدایان این درگهم
چه برخیزد از دست و کردار من | مگر دست لطفت شود یار من
تو بر خیر و نیکی دهم دسترس | وگرنه چه خیر آید از من بکس
دعا کن بشب چون گدایان بسوز | اگر میکنی پادشاهی بروز
کمر بسته گردنکشان بر درت | تو بر آستان عبادت سرت
زهی بندگان را خداوندگار | خداوند را بنده حق گذار

حکایت

یکی دیدم از عرصهٔ رودبار | که پیش آمدم بر پلنگی سوار
چنان هول زان حال بر من نشست | که ترسیدنم پای رفتن ببست
تبسم کنان دست بر لب گرفت | که سعدی مدار آنچه دیدی شگفت
تو هم گردن از حکم داور مپیچ | که گردن نه پیچد ز حکم تو هیچ
چو خسرو بفرمان داور بود | خدایش نگهبان و یاور بود
محالست چون دوست دارد ترا | که در دست دشمن گذارد ترا
ره اینست رو از طریقت متاب | بنه گام و کامی که داری بیاب

نصیحت کسی سودمند آیدش
که گفتار سعدی پسند آیدش

۳۔ پند دادن کسریٰ ہرمز را

شنیدم کہ در وقت نزع روان ‏ بہ ہرمز چنیں گفت نوشیرواں
کہ خاطر نگہدار درویش باش ‏ نہ در بند آسایش خویش باش
نیاساید اندر دیار تو کس ‏ چو آسایش خویش خواہی و بس
نیاید بنزدیک دانا پسند ‏ شبانِ خفتہ و گرگ در گو سفند
برو پاس درویش محتاج دار ‏ کہ شاہ از رعیّت بود تاجدار
رعیّت چو بیخند و سلطاں درخت ‏ درخت اے پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دلِ خلق ریش ‏ وگر میکنی میکنی بیخ خویش
اگر جادہ بایدت مستقیم ‏ رہ پارسایاں اُمیدست و بیم
طبیعت شود مرد را بخردی ‏ بامیّد نیکی و بیم بدی
کہ گر بخشایش آرد بامیّدوار ‏ بامیّد بخشایش کردگار
گر ایں ہر دو در پادشہ یافتی ‏ در اقلیم ملکش پنہ یافتی
گزند کسانش نیاید پسند ‏ کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند
وگر در سرشت وے ایں خوئے نیست ‏ در آں کشور آسودگی بوئے نیست
اگر پائے بندی رضا پیش گیر ‏ وگر یک سوارہ سر خویش گیر
فراخی دراں مرز و کشور مخواہ ‏ کہ دل تنگ بینی رعیّت ز شاہ

ز مستکبرانِ دلاور بترس
ازاں کو نہ ترسد ز داور بترس

دگر کشور آباد بیند بخواب
کہ دارد دلِ اہلِ کشور خراب

خرابی و بدنامی آید ز جور
بزرگان رسند ایں سخن را بغور

رعیت نشاید بہ بیداد کشت
کہ مر سلطنت را پناہند و پشت

مراعاتِ دہقان کن از بہرِ خویش
کہ مزدورِ خوش دل کند کار بیش

مروّت نباشد بدی با کسے
کزو نیکوی دیدہ باشی بسے

۴۔ پند دادن خسرو شیرویہ را

شنیدم کہ خسرو بہ شیرویہ گفت
در آں دم کہ چشمش ز دیدن بخفت

بر آں باش تا ہر چہ نیّت کنی
نظر در صلاحِ رعیّت کنی

مپیچ اے پسر گردن از عقل و رائے
کہ مردم ز دستت نہ پیچند پائے

گریزد رعیّت ز بیدادگر
کند نام زشتش بگیتی سمر

بسے بر نیاید کہ بنیادِ خود
بکند آنکہ بنہاد بنیادِ بد

خرابی کند شیر و شمشیر زن
نہ چنداں کہ دودِ دلِ طفل و زن

چراغے کہ بیوہ زنے بر فروخت
بسے دیدہ باشی کہ شہرے بسوخت

وزاں بہرہ ور تر در آفاق کیست
کہ در ملک رانی بانصاف زیست

چو نوبت رسد زیں جہاں غربتش
ترحم فرستند بر تربتش

بد و نیک مردم چو می بگذرند — همان به که نامت به نیکی برند
خدا ترس را بر رعیّت گمار — که معمار ملک ست پرهیزگار
بد اندیش تست آں و خونخوار خلق — که نفع تو جوید در آزار خلق
ریاست بدست کسانے خطاست — که از دستشاں دستها بر خداست
نهد عامل سفله بر خلق رنج — که تدبیر ملک است و توفیر گنج
نکوکار پرور نه بیند بدی — چو بد پروری خصم جانِ خودی
مکافاتِ دشمن بمالش مکن — که بیخش بر آورده باید ز بُن
مکن صبر بر عاملِ ظلم دوست — چه از فربهی بایدش کند پوست
سر گرگ باید هم اوّل برید — نه چوں گوسفندانِ مردم درید

۵- حکایت

چه خوش گفت بازارگانِ اسیر — چو گردش گرفتند دزدان به تیر
چو مردانگی آید از رهزناں — چه مردانِ لشکر چه خیلِ زنان
شهنشه که بازارگاں را بخست — در خیر بر شهر و لشکر ببست
کے آں جا دگر هوشمنداں روند — چو آوازهٔ رسم بد بشنوند
نکو بایدت نام و نیکی قبول — نکو دار بازارگان و رسول
بزرگانِ مسافر بجاں پرورند — که نام نکوئے بعالم برند

بنہ گرد و آں مملکت عنقریب — کز و خاطر آزردہ آید غریب

غریب آشنا باش و سیاح دوست — کہ سیاح جلاب نام نکوست

نکو دار ضیف و مسافر عزیز — وز آسیب شان پر حذر باش نیز

ز بیگانہ پرہیز کردن نکوست — کہ دشمن تواں بود در زی دوست

قدیمان خود را بیفزائے قدر — کہ ہرگز نیاید ز پروردہ غدر

چو خدمت گزاریت گردد کہن — حق سالیانش فرامش مکن

گر او را ہرم دست خدمت ببست — ترا بر کرم ہمچناں دست ہست

۱۶ ـ حکایت

شنیدم کہ شاپور دم درکشید — چو خسرو برآمش قلم درکشید

چو شد حالش از بے نوائی تباہ — بنشت ایں حکایت بنزدیک شاہ

کہ اے شاہ آفاق گستر بعدل — اگر من نمانم تو مانی بفضل

چو بذل تو کردم جوانی خویش — بہنگام پیری مرانم ز پیش

غریبے کہ پر فتنہ باشد سرش — میازار و بیروں کن از کشورش

تو گر خشم بروے نرانی رواست — کہ خود خوئے بد دشمنش در قفاست

وگر پارسی باشدش زاد و بوم — بصنعاش مفرست و سقلاب و روم

ہم آنجا امانش مدہ تا بچاشت — نشاید بلا بر دگر کس گماشت

که گویند برگشته باد آن زمین ‏ کز و مردم آیند بیرون چنین

عمل گر دہی مرد منعم شناس ‏ که مفلس ندارد ز سلطان هراس

چو مفلس فرو برد گردن بدوش ‏ از و بر نیاید دگر جز خروش

چو مشرف دو دست از امانت بداشت ‏ بباید برو ناظرے بر گماشت

ورا و نیز در ساخت بر خاطرش ‏ ز مشرف عمل برکن و ناظرش

خدا ترس باید امانت گزار ‏ امین کز تو ترسد امینش مدار

بیفشان و بشمار و عاقل نشین ‏ که از صد یکے را نه بینی امین

دو همجنس دیرینه را هم قلم ‏ نباید فرستاد یک جا بهم

چه دانی که همدست گردند و یار ‏ یکے دزد باشد یکے پرده دار

چو دزدان ز هم باک دارند و بیم ‏ رود در میان کاروانی سلیم

یکے را که معزول کردی ز جاه ‏ چو چندے بر آید ببخشش گناه

بر آوردن کام امیدوار ‏ به از قید بندی شکستن هزار

نویسنده را گر ستون عمل ‏ بیفتد نبرد طناب امل

بفرمان بران بر شه دادگر ‏ پدروار خشم آورد بر پسر

گهش میزند تا شود دردناک ‏ گہے می کند آبش از دیده پاک

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر ‏ وگر خشم گیری شوند از تو سیر

درشتی و نرمی بهم در به است ‏ چو رگ زن که جراح و مرهم نه است

جوانمرد و خوش خلق و بخشندہ باش   چو حق بر تو باشد تو بر خلق باش

چو یاد آیدت عہدِ شاہانِ پیش   ہمیں نقش برخواں پس از عہدِ خویش

نیاید کس اندر جہاں کو بماند   مگر آں کزو نام نیکو بماند

نمرد آنکہ ماند پس از وی بجائے   پُل و مسجد و چاہ و مہماں سرائے

ہر آں کو نماند از پسش یادگار   درخت وجودش نیاورد بار

وگر رفت ایثار خیرش نماند   نشاید پس مرگش الحمد خواند

چو خواہی کہ نامت بود در جہاں   مکن نام نیک بزرگاں نہاں

ہمیں کام و ناز و طرب داشتند   بآخر برفتند و بگذاشتند

یکے نام نیکو ببرد از جہاں   یکے رسم بد ماند ازو جاوداں

بسمع رضا مشنو ایذائے کس   وگر گفتہ آید بغورش برس

گنہگار را عذر نسیاں بنہ   چو زنہار خواہند زنہار دہ

گر آید گنہگارے اندر پناہ   نہ شرط ست کشتن باوّل گناہ

چو بارے بگفتند و نشنید پند   دگر گوشمالش بزندان و بند

وگر پند و بندش نیاید بکار   درخت خبیث ست بیخش برآر

چو خشم آیدت بر گناہ کسے   تأمّل کنش در عقوبت بسے

صواب ست پیش از کشش بند کرد   کہ نتواں سر کشتہ پیوند کرد

کہ سہل ست لعل بدخشاں شکست   شکستہ نشاید دگر بارہ بست

۹

۷ ـ گفتار

نه بر حکم شرع آب خوردن خطاست — وگر خون بفتوی بریزی رواست

اگر شرع فتوی دهد بر هلاک — الا تا نداری ز کشتنش باک

وگر دانی اندر تبارش کسان — بر ایشان ببخشای و راحت رسان

گنه بود مرد ستمگاره را — چه تاوان زن و طفل بیچاره را

تنت زورمندست لشکر گران — ولیکن در اقلیم دشمن مران

که وی بر حصاری گریزد بلند — رسد کشوری بی گنه را گزند

نظر کن در احوال زندانیان — که ممکن بود بی گنه در میان

چو بازارگان در دیارت بمرد — بمالش خساست بود دست برد

کزان پس که بر وی بگریند زار — بهم باز گویند خویش و تبار

که مسکین در اقلیم غربت بمرد — متاعی کزو ماند ظالم ببرد

بیندیش از آن طفلک بی پدر — وز آه دل دردمندش حذر

بسا نام نیکوی پنجاه سال — که یک نام زشتش کند پایمال

پسندیده کاران جاوید نام — تطاول نکردند بر مال عام

بر آفاق گر سر بسر پادشاست — چو مال از توانگر ستاند گداست

بمرد از تهیدستی آزاد مرد — ز پهلوی مسکین شکم پر نکرد

۸۔ حکایت در معنی شفقت بر رعیت

شنیدم که فرماندهی دادگر
قبا داشتی هر دو روی آستر

یکی گفتش ای خسرو نیک روز
قبایی ز دیبای چینی بدوز

بگفت این قدر ستر و آسایش است
وزین بگذری زیب و آرایش است

نه از بهر آن می ستانم خراج
که زینت کنم بر خود و تخت و تاج

چو همچون زنان حلّه بر تن کنم
بمردی کجا دفع دشمن کنم

مرا هم ز صد گونه آز و هواست
ولیکن خزینه نه تنها مراست

خزائن پر از بهر لشکر بوَد
نه از بهر آئین و زیور بود

سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه
ندارد حدودِ ولایت نگاه

چو دشمن خر روستائی برَد
ملک باج و دہ یک چرا می خورد

مخالف خرش برد سلطاں خراج
چه اقبال بینی دراں تخت و تاجِ

مروّت نباشد برافتاده زور
برد مرغ دوں دانه از پیش مور

رعیّت درخت ست اگر پروری
بکام دل دوستاں برخوری

به بیرحمی از بیخ و بارش مکن
که ناداں کند حیف بر خویشتن

کساں برخورند از جوانی و بخت
که بر زیردستاں نگیرند سخت

اگر زیردستی درآید ز پائے
حذر کن ز نالیدنش بر خدائے

چو شاید گرفتن به نرمی دیار　　به پیکار خون از مسامی میار
به مردی که ملک سراسر زمین　　نیرزد که خونی چکد بر زمین

۹- حکایت

Omitted.

شنیدم که جمشید فرّخ سرشت　　بسر چشمه‌ای بر به سنگی نوشت
برین چشمه چون ما بسی دم زدند　　برفتند چون چشم برهم زدند
گرفتیم عالم بمردی و زور　　ولیکن نبردیم با خود بگور
چو بر دشمنی باشدت دسترس　　مرنجانش کورا همین غصه بس
عدو زنده سرگشته پیرامنت　　به از خون او کشته برگردنت

۱۰- حکایت

شنیدم که دارای فرّخ تبار　　ز لشکر جدا ماند روز شکار
دوان آمدش گله‌بانی به پیش　　شهنشه برآورد تفلق ز کیش
بصحرا در از دشمنان دار باک　　که در خانه باشد گل از خار پاک
برآورد چوپان بد دل خروش　　که دشمن نیم در هلاکم مکوش
من آنم که اسپان شه پرورم　　بخدمت درین مرغزار آورم
ملک را دل رفته آمد بجای　　بخندید و گفت ای نکوهیده رای

ترا یاوری کردے فرخ سروش | وگرنہ زرہ آوردہ بودم بگوش
نگہبان مرعی بخندید و گفت | نصیحت ز یاران نشاید نہفت
نہ تدبیر محمود و رائے نکوست | کہ دشمن نداند شہنشہ ز دوست
چنان سست در مہتری شہر طرز بست | کہ ہر کہترے را بدانی کہ کیست
مرا بارہا در حضر دیدہ | ز خیل و چراگاہ پرسیدہ
کنونت بمہر آمدم پیش باز | نمیدانیم از بداندیش باز
توانم من اے نامور شہریار | کہ اسپے بروں آرم از صد ہزار
مرا گلہ بانی بعقل ست و رائے | تو ہم گلۂ خویش داری بپائے
چو دارا شنید ایں حکایت ز مرد | نکوہش گفت و نکوہش کرد
ہمیں رفت و میگفت در خود خجل | بباید نبشت ایں نصیحت بدل
دراں دار ملک از خلل غم بود | کہ تدبیر شاہ از شباں کم بود

۱۱۔ گفتار

تو کے بشنوی نالۂ داد خواہ | بکیواں برت کلۂ خواب گاہ
چناں خسپ کاید فغانت بگوش | اگر داد خواہے بر آرد خروش
کہ نالد ز ظالم کہ در دور تست | کہ ہر جور کو میکند جور تست
نہ سگ دامن کاروانی درید | کہ دہقان نادان کہ سگ پرورید

دلیر آمدی سعدیا در سخن | چو تیغے بدست است فتحے بکن
بگو آنچہ دانی کہ حق گفتہ بہ | نہ رشوت ستانی و نہ عشوہ دہ
زبان بند و دفتر ز حکمت بشوئے | طمع بگسل و ہرچہ خواہی بگوئے

۱۲۔ حکایت

Omitted

خبر یافت گمدن کشے در عراق | کہ میگفت مسکینے از زیر طاق
تو ہم بر درے ہستی امیدوار | پس امید بر در نشیناں برآر
دل دردمنداں برآور ز بند | کہ ہرگز نہ باشد دلت دردمند
پریشانی خاطر داد خواہ | براندازد از مملکت بادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیمروز | غریب از بروں گو بگرما بسوز
ستانندہ داد آں کس خداست | کہ نتواند از پادشہ داد خواست

۱۳۔ حکایت

Omitted

یکے از بزرگان اہل تمیز | حکایت کند ز ابن عبدالعزیز
کہ بودش نگینے بر انگشتری | فرو ماندہ در قیمتش جوہری
بشب گفتی آں جرم گیتی فروز | درے بود در روشنائی چو روز
قضا را در آمد یکے خشک سال | کہ شد بدر سیمائے مردم ہلال

پیشانی از

چو در مردم آرام و قوت ندید
خود آسوده بودن مروت ندید

چو بیند کسی زهر در کام خلق
کیش بگذرد آب نوشین بحلق

بفرمود بفروختندش بسیم
که رحم آمدش بر غریب و یتیم

بیک هفته نقدش بتاراج داد
بدرویش و مسکین محتاج داد

بریدند بر وی ملامت کنان
که دیگر بدستت نیاید چنان

شنیدم که می گفت و باران دمع
بعارض فرو میدویدش چو شمع

که زشت است پیرایه بر شهریار
دل شهری از ناتوانی فگار

مرا شاید انگشتری بی نگین
نشاید دل خلقی اندوهگین

خنک آنکه آسایش مرد و زن
گزیند بر آسایش خویشتن

نکردند رغبت هنر پروران
بشادی خویش از غم دیگران

اگر خوش بخسپد ملک بر سریر
نه پندارم آسوده خسپد فقیر

وگر زنده دارد شب دیریاز
بخسپند مردم بآرام و ناز

بحمد الله این سیرت و راه راست
اتابک ابوبکر بن سعد راست

۴۱ - حکایت اتابک توقلہ بن زنگی رحمۃ اللہ تعالے

در اخبار شاهان پیشینه هست
که چون تکله بر تخت زنگی نشست

بدورانش از کس نیازرد کس
سبق برد اگر خود همین بود و بس

چنیں گفت یک رہ بصاحبدلے | کہ عمرم بسر رفت بے حاصلے

چو می بگذرد ملک و جاہ و سریر | نبرد از جہاں دولت الّا فقیر

بخواہم بکنج عبادت نشست | کہ دریابم ایں پنج روزیکہ ہست

چو بشنید دانائے روشن نفس | بہ تندی برآشفت کای کلہ بس

طریقت بجز خدمت خلق نیست | بہ تسبیح و سجادہ و دلق نیست

تو بر تخت سلطانی خویش باش | باخلاق پاکیزہ درویش باش

بصدق ارادت میاں بستہ دار | ز طامات و دعوی زباں بستہ دار (بیہودہ)

قدم باید اندر طریقت نہ دم | کہ اصلی ندارد دم بے قدم

بزرگاں کہ نقد صفا داشتند | چنیں خرقہ زیر قبا داشتند

۱۵- حکایت

شنیدم کہ بگریست سلطان روم | بر نیک مردے ز اہل علوم

کرم کن کہ فردا کہ دیواں نہند | منازل بمقدار احساں دہند

کہ پایا بم از دست دشمن نماند | جز ایں قلعہ و شہر با من نماند

بسے جہد کردم کہ فرزند من | پس از من بود سرور انجمن

کنوں دشمن بدگہر دست یافت | سر دست مردی و جہدم بتافت

چہ تدبیر سازم چہ چارہ کنم | کہ از غم بفرسود جاں در تنم

براشفت دانا که این گریه چیست / برین عقل و همت بباید گریست
ولایت چه باشد غم خویش خور / که از عمر بهتر شد و بیشتر
ترا این قدر تا بمانی بس است / چو رفتی جهان جای دیگر کس است
اگر هوشمند است و گر بی خرد / غم او مخور کو غم خود خورد
مشقت نیرزد جهان داشتن / گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیر خود کن که آن پیر خرد / که بعد از تو باشد غم خود خورد
بدین پنج روزه اقامت مناز / باندیشه تدبیر رفتن بساز
کرا دانی از خسروان عجم / که کردند بر زیردستان ستم
که در تخت و ملکش نیامد زوال / نماند بجز ملک ایزد تعال
کرا جاودان ماندن امید نیست / که گیتی همین جای جاوید نیست
کرا سیم و زر ماند و گنج و مال / پس از وی بچندین شود پایمال
وز آن کس که خیری بماند روان / دمادم رسد رحمتش بر روان
بزرگی کزو نام نیکو بماند / توان گفت با اهل دل کو بماند
الا تا درخت کرم پروری / که بی شک بر کامرانی خوری
یکی را که سعی قدم پیشتر / بدرگاه حق منزلت بیشتر
یکی باز پس خائن و شرمسار / بهوش که همین مرد ناکرده کار
بهل تا بدندان برد پشت دست / تنوری چنین گرم نان ورنه بست

بدانی کہ غلہ برداشتن	کہ سستی بود تخم ناکاشتن

۱۶ – حکایت

خدا دوست نامے در اقصائے شام	گرفت از جہاں کنج غارے مقام
بصبرش دراں کنج تاریک جائے	بگنج قناعت فرو رفتہ پائے
بزرگان نہادند سر بر درش	کہ در می نیامد بدرہا سرش
تمنا کند عارف پاکباز	بدریوزہ از خویشتن ترک آز
چو ہر ساعتش نفس گوید بدہ	بخواری بگرداندش دہ بدہ
دراں مرز کیں پیر ہشیار بود	یکے مرزبان ستمگار بود
کہ ہر ناتواں راکہ دریافتے	بسر پنجگی پنجہ برتافتے
جہاں سوز و بے رحمت و خیرہ کش	ز تلخیش روئے جہانے ترش
گروہے برفتند زاں ظلم و عار	ببردند نامِ بدش در دیار
گروہے بماندند مسکین و ریش	پس چرخ نفریں گرفتند پیش
بہ ظلم جائیکہ گرد دراز	نہ بینی لب مردم از خندہ باز
بدیدار شیخ آمدے گاہ گاہ	خدا دوست در روے نکردی نگاہ
ملک نوبتے گفتش اے نیک بخت	بنفرت ز ما در مکش روئے سخت
مرا با تو دانی سر دوستیست	ترا دشمنی با من از بہر چیست

گرفتم که سالار کشور نیم　　بعزت ز درویش کمتر نیم

بگویم فضیلت نهم بر کسی　　چناں باش با من که با ہر کسی

شنید این سخن عابد ہوشیار　　برآشفت و گفت اے ملک ہوشدار

وجودت پریشانی خلق از وست　　ندارم پریشانی خلق دوست

تو با دوستداران من دشمنی　　نپندارمت دوستدار منی

گر افتد ہمی دوستی با منت　　مگر آنکه دارد خدا دشمنت

خدا دوست را گر بدرند پوست　　نخواہد شدن دشمن دوست دوست

عجب دارم از خواب آں سنگدل　　که شہرے بخسپند از و تنگ دل

الا گر ہنر داری و عقل و ہوش　　بفضل و ترحم میاں بند و کوش

۱۷- گفتار

مہا زور مندی مکن بر کہاں　　که بر یک نمط می نماند جہاں

سر پنجهٔ ناتواں بر مپیچ　　که گر دست یابد بر آید بہیچ

نه موئے ترا بر تنے کمتر است　　چو پر شد ز زنجیر محکم تر است

مبر گفتمت پائے مردم ز جائے　　که عاجز شوی گر در آئی ز پائے

دل دوستاں جمع بہتر که گنج　　خزینه تہی به که مردم به رنج

مبند از در پائے کار کسے　　که افتد که در پایش افتی بسے

شگفت آمدم کو قوی حال بود — خداوند جاه و زر و مال بود

بدو گفتم ای یار پاکیزه خوی — چه درماندگی پیشت آمد بگوی

بغرید بر من که عقلت کجاست — چو دانی و پرسی سوالت خطاست

نبینی که سختی بغایت رسید — مشقت بحد نهایت رسید

نه باران همی آید از آسمان — نه بر میرود دود فریاد خوان

بدو گفتم آخر ترا باک نیست — کشد زهر جائیکه تریاک نیست

گر از نیستی دیگری شد هلاک — ترا هست بط را ز طوفان چه باک

نگه کرد رنجیده در من فقیه — نگه کردن عالم اندر سفیه

که مرد ار چه بر ساحل است ای رفیق — نیاساید و دوستانش غریق

من از بینوائی نیم روی زرد — غم بینوایان دلم خسته کرد

نخواهم که بیند خردمند ریش — نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش

بحمدالله ار چه ز ریش ایمنم — چو ریشی ببینم بلرزد تنم

منغص بود عیش آن تندرست — که باشد به پهلوی بیمار سست

چو بینم که درویش مسکین نخورد — بکام اندرم لقمه زهرست و درد

یکی را بزندان بری دوستان — کجا ماندش عیش در بوستان

۱۹- حکایت

شبی دود خلق آتشی بر فروخت — شنیدم که بغداد نیمی بسوخت

یکے شکر گفت اندرانِ خاک و دود — کہ دکانِ مارا گزندے نبود

جہاں دیدہ گفتش اے بوالہوس — ترا خود غمِ خویشتن بود و بس

پسندی کہ شہرے بسوزد بنار — وگرچہ سرایت بود در کنار

بجز سنگدل کے کند معدہ تنگ — چو بیند کساں بر شکم بستہ سنگ

توانگر خود آں لقمہ چوں می خورد — چو بیند کہ درویش خوں می خورد

مگو تندرست ست رنجور دار — کہ می پیچد از غصہ رنجور وار

سبک پے چو یاراں بمنزل رسند — نخسپد کہ واماندگاں در پس اند

دلِ بادشاہاں شود بارکش — چو بینند در گل خرِ خارکش

اگر در سرائے سعادت کس ست — ز گفتارِ سعدیش حرفے بس ست

ہمینت بسندست اگر بشنوی — کہ گر خار کاری سمن ندروی

۲۰۔ گفتار در عدل و ظلم و ثمرہ ہر کدام

خبر داری از خسروانِ عجم — کہ کردند بر زیر دستانِ ستم

نہ آں شوکت و پادشاہی بماند — نہ آں ظلم بر روستائی بماند

خطا بیں کہ بر دستِ ظالم برفت — جہاں ماند و او با مظالم برفت

خنک روزِ محشر تنِ دادگر — کہ در سایہ عرش دارد مقر

بقومے کہ نیکی پسندد خدائے — دہد خسروِ عادلِ نیک رائے

چو خواہد کہ ویراں شود عالمے | کند ملک در پنجۂ ظالمے
سگالند از و نیک مرداں حذر | کہ خشم خدا ایست بیداد گر
بزرگی ازو دان و منت شناس | کہ زائل شود نعمت ناسپاس
نہ خود خواندہ در کتاب مجید | کہ در شکر نعمت شود بر مزید
اگر شکر کردی بریں ملک و مال | بمالے و ملکے رسی بے زوال
وگر جور در پادشاہی کنی | پس از پادشاہی گدائی کنی
حرام است بر پادشہ خواب خوش | چو باشد ضعیف از قوی بارکش
میازار عامی بیک خردلہ | کہ سلطان شبان ست وعامی گلہ
بد انجام رفت و بد اندیشہ کرد | کہ با زیر دستاں جفا پیشہ کرد
نخواہی کہ نفریں کنند از پست | نکو باش تا بد نگوید کست

۳۱۔ حکام

شنیدم کہ در مرزے از باختر | برادر دو بودند از یک پدر
سپہدار و گردن کش و پیلتن | نکو روے و دانا و شمشیر زن
پدر ہر دو را سہمگیں مرد یافت | طلبگار جولاں و ناورد یافت
برفت آں زمیں را دو قسمت نہاد | بہر یک پسر زاں نصیبے بداد
مبادا کہ بر یک دگر سر کشند | بہ پیکار شمشیر کیں بر کشند

پدر بعد ازاں روزگارے شمرد ‏ ‏ بجاں آفریں جان شیریں سپرد

اجل بگسلانیدش طناب امل ‏ ‏ وفاتش فرو بست دست عمل

مقرر شد آں مملکت بر دو شاه ‏ ‏ که بیحد و مر بود گنج و سپاه

بحکم نظر در به افتاد خویش ‏ ‏ گرفتند هر یک یکے راه پیش

یکے عدل تا نام نیکو برد ‏ ‏ یکے ظلم تا مال گرد آورد

یکے عاطفت سیرت خویش کرد ‏ ‏ درم داد و تیمار درویش کرد

بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت ‏ ‏ شب از بهر درویش شبخانه ساخت

خزائن تهی کرد و پر کرد جیش ‏ ‏ چناں کز خلائق بهنگام عیش

بگردوں شدی بانگ شادی چو رعد ‏ ‏ چو شیراز در عهد بوبکر سعد

خدیو خردمند فرخ نهاد ‏ ‏ که شاخ امیدش برومند باد

حکایت شنو کودک نام جوئے ‏ ‏ پسندیده پے بود و فرخنده خوئے

ملازم بدلداری خاص و عام ‏ ‏ ثنا گوئے حق بامدادان و شام

دراں ملک قاروں بخفتے دلیر ‏ ‏ که شه دادگر بود و درویش سیر

نیامد بر ایام او بر دلے ‏ ‏ نگویم که خارے که برگ گلے

سر آمد تباینده ملک از سراں ‏ ‏ نهادند سر بر خطش سروراں

دگر خواست کافزوں کند تخت و تاج ‏ ‏ بیفزود بر مرد دهقاں خراج

طمع کرد در مال بازارگاں ‏ ‏ بلا ریخت بر جان بیچارگاں

نگویم که بدخواه درویش بود — حقیقت که او دشمن خویش بود
بامید بیشی نداد و نخورد — خردمند داند که ناخوب کرد
که تا جمع کرد آں زر از گربزی — پراگنده شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازارگانان خبر — که ظلم ست در بوم آں بے ہنر
بریدند ازاں جا خرید و فروخت — زراعت نیامد رعیت بسوخت
چو اقبالش از دوستی سر بتافت — بناکام دشمن برو دست یافت
ستیز فلک بیخ و بارش بکند — سم اسپ دشمن دیارش بکند
وفا در که جوید چو پیمان گسیخت — خراج از که خواهد چو دهقاں گریخت
چه نیکی طمع دارد آں بے صفا — که باشد دعائے بدش در قفا
چو بختش نگوں بود در کاف کن — نکرد آنچه نیکانش گفتند کن
چه گفتند نیکاں برآں نیک مرد — تو بر خور که بیداد گر بر نخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سست — که در عدل بود آنچه در ظلم جست

۲۲- حکایت

یکے بر سر شاخ و بن می برید — خداوند بستاں نگه کرد و دید
بگفتا گر ایں مرد بد می کند — نه با من که با نفس خود می کند
نصیحت بجا است اگر بشنوی — ضعیفاں میفگن بکتف قوی

کہ فردا بدا ور برد خسروے — گدائے کہ پیشت نیرزد جوئے

چو خواہی کہ فردا بوے مہترے — مکن دشمن خویشتن کہترے

کہ چوں بگذرد بر تو ایں سلطنت — بگیرد بکیں آں گدا دامنت

کہ زشتست درچشم آزادگاں — بیفتادن از دست افتادگاں

بزرگان روشن دل ونیک بخت — بفرزانگی تاج بردند وتخت

بدنبالۂ راستاں کج مرو — دگر راست خواہی ز سعدی شنو

۲۳ صفت جمعیت اوقات درویش راضی

مگو جاہے از سلطنت بیش نیست — کہ ایمن تر از ملک درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند — حق اینست وصاحب دلاں بشنوند

تہیدست تشویش نانے خورد — ملک ہم بقدر جہانے خورد

گدا را چو حاصل شود نان شام — چناں خوش بخسپد کہ سلطان شام

غم و شادمانی بسر می رود — بمرگ ایں دو از سر بدر میرود

چہ آنرا کہ بر سر نہادند تاج — چہ آنرا کہ بر گردن آمد خراج

اگر سرفرازے بہ کیواں برست — دگر تنگدستے بزنداں درست

دراں دم کاجل بر سر ہر دو تاخت

نمی شاید از یک دگرشاں شناخت

۲۴ - حکایت

شنیدم کہ یک بار در حلۂ   سخن گفت با عابدے کلۂ

کہ من فر فرماندہی داشتم   بسر بر کلاہ مہی داشتم

سپہرم مدد کرد و نصرت وفاق   گرفتم ببازوئے دولت عراق

طمع کردہ بودم کہ کرماں خورم   کہ ناگہ بخوردند کرماں سرم

بکن پنبۂ غفلت از گوش ہوش   کہ از مردگاں پندت آید بگوش

۲۵ - در معنی نکوکاری و بدکاری و عاقبت آں

نکوکار مردم نباشد بدش   نورزد کسے بد کہ نیک آیدش

شر انگیز ہم در سر شر رود   چو کژدم کہ با خانہ کمتر رود

اگر نفع کس در نہاد تو نیست   چنیں جوہر و سنگ خارا یکیست

غلط گفتم اے یار شائستہ خوئے   کہ نفعست در آہن و سنگ و روئے

نہ ہر آدمی مردہ بہ ننگ را   کہ بر وے فضیلت بود سنگ را

نہ ہر آدمی زادہ از دد بہ است   کہ دد ز آدمی زادۂ بد بہ است

بہ است از دد انسانِ صاحب خرد   نہ انساں کہ در مردم افتد چو دد

چو انساں نداند بجز خورد و خواب   کدامش فضیلت بود بر دواب

سوارِ نگوں بخت بے راہ رو   پیادہ برد زو برفتن گرو

کسے دانۂ نیک مردی نکاشت — کز و خرمن کام دل برنداشت
نہ ہرگز شنیدیم در عمر خویش — کہ بد مرد را نیکی آمد بہ پیش

۲۶ - حکایت

گزیرے بچاہے در افتادہ بود — کہ از ہول او شیر نر مادہ بود
بد اندیش مردم بجز بد ندید — بیفتاد و عاجز تر از خود ندید
ہمہ شب ز فریاد و زاری نخفت — یکے بر سرش کوفت سنگے و گفت
تو ہرگز رسیدی بفریاد کس — کہ میخواہی امروز فریاد رس
ہمہ تخم نیکو دمے کاشتی؟ — ببیں لاجرم بر کہ برداشتی
کہ بر جاں ریشت نہد مرہمے — کہ دلہا ز ریشت بنالد ہمے
تو ما را ہمیں چاہ کندی براہ — بسر لاجرم در فتادی بچاہ
دو کس چہ کنند از پے خاص و عام — یکے نیک محضر دگر زشت نام
یکے تا کند تشنہ را تازہ حلق — دگر تا بگردن در افتند خلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار — کہ ہرگز نیارد گز انگور بار
نہ پندارم اے در خزاں کشتہ جو — کہ گندم ستانی بوقت درو
درخت زقوم ار بجان پروری — مپندار ہرگز کز و بر خوری
رطب ناورد چوب خرزہرہ بار — چہ تخم افگنی بر ہماں چشم دار

۲۷- حکایت

حکایت کنند از یکی نیک مرد / که اکرام حجاج یوسف نکرد
بسرهنگ دیوان نگه کرد تیز / که نطعش بینداز و رنگش بریز
چو حجت نماند جفاجوی را / بپرخاش درهم کشد روی را
بخندید و بگریست مرد خدای / عجب ماند سنگین دل تیره رای
چو دیدش که خندید و دیگر گریست / بپرسید کاین خنده و گریه چیست
بگفتا همی گریم از روزگار / که طفلان بیچاره دارم چهار
همی خندم از لطف یزدان پاک / که مظلوم رفتم نه ظالم بخاک
یکی گفتش ای نامور شهریار / کش دست ازین پیر دهقان بدار
که خلقی بدو روی دارند و پشت / روا نیست خلقی بیکبار کشت
بزرگی و عفو و کرم پیشه کن / ز خردان اطفالش اندیشه کن
مگر دشمن خاندان خودی / که بر خاندانها پسندی بدی
مپندار و دلها بداغ تو ریش / که روزی بیایدت خیر پیش
نخفتست مظلوم از آهش بترس / ز دود دل صبحگاهش بترس
نترسی که پاک اندرونی شبی / برآرد ز سوز جگر یاربی
ببود آنچنان بر سر افشاند دست / که حجاج را دست حجت ببست

نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید — بر پاک ناید ز تخم پلید

مدر پرده کس بهنگام جنگ — که باشد ترا نیز در پرده ننگ

مزن بانگ بر شیر مردان درشت — چو با کودکان بر نیائی بمشت

شنیدم که نشنید و خونش بریخت — ز فرمان داور که داند گریخت

بزرگے وراں فکرت آن شب نخفت — بخواب اندرونش دید درویش و گفت

دمے بیش بر من سیاست نراند — عقوبت برو تا قیامت بماند

۲۸- حکایت

یکے پند میداد فرزند را — نکو دار پند خردمند را

مکن جور بر خردگاں اے پسر — که یک روزت افتد بزرگی بسر

نمی ترسی اے کودک کم خرد — که روزے پلنگیت برہم درد

بخردی درم زور سرپنجه بود — دل زیردستان ز من رنجه بود

بخوردم یکے مشت زور آوران — نکردم دگر زور بر لاغران

۲۹- گفتار

الا تا بغفلت نخسپی که نوم — حرامست بر چشم سالار قوم

غم زیردستان بخور زینهار — بترس از زبردستئ روزگار

نصیحت کہ خالی بود از غرض — چو داروئے تلخست و دفع مرض

۳۰۔ حکایت

یکے را حکایت کنند از ملوک — کہ بیماری رشتہ کردش چو دوک

چنانش در انداخت ضعف جسد — کہ می برد بر کہتر نیان حسد

کہ شاہ ارچہ بر عرصہ نام آورست — چو ضعف آمد از بیذقے کمتر است

ندیمے زمین ملک بوسہ داد — کہ عمر خداوند جاوید باد

دریں شہر مردے مبارک دم است — کہ از پارسایان چنوے کم است

نبردند پیشش مہمات کس — کہ مقصود حاصل نشد در نفس

بخواں تا بخواند دعائے بریں — کہ رحمت رسد ز آسماں بر زمین

بفرمود تا مہتران خدم — بخواندند پیر مبارک قدم

بگفتا دعائے کن اے ہوشمند — کہ در رشتہ چوں سوزنم پائے بند

شنید ایں سخن پیر خم بودہ پشت — بہ تندی بر آورد بانگ درشت

کہ حق مہربان ست بر دادگر — ببخشائے و بخشائش حق نگر

دعائے منت کے شود سودمند — اسیران مظلوم در چاہ بند

تو ناکردہ بر خلق بخشائشے — کجا بینی از دولت آسائشے

بباید ت عذر خطا خواستن — پس از شیخ صالح دعا خواستن

کجا دست گیرد دعای ویت — دعای ستم دیدگان در پیت

شنید این سخن شهریار عجم — ز خشم و خجالت بر آمد بهم

برنجید و پس با دل خویش گفت — چه رنجم حق است اینکه درویش گفت

بفرمود تا هر که در بند بود — بفرمانش آزاد کردند زود

جهاندیده بعد از دو رکعت نماز — بداور برآورد دست نیاز

که اے بر فرازندهٔ آسمان — بجنگش گرفتی بصلحش بمان

ولی همچنان بر دعا داشت دست — که رنجورِ افتاده برپائے جست

تو گفتی ز شادی بخواهد پرید — چو طاؤس چون رشته در پا ندید

بفرمود گنجینه و گوهرش — فشاندند در پائے و زر بر سرش

حق از بهر باطل نشاید نهفت — ازاں جمله دامن بیفشاند و گفت

مرو با سرِ رشته بار دگر — مبادا که دیگر کند رشته سر

چو بارے فتادی نگهدار پائے — که یک بار دیگر نه لغزد ز جائے

ز سعدی شنو کین سخن راست است — نه هر بارے افتاده برخاست است

۱۳۱ - گفتار

جهاں اے پسر ملک جاوید نیست — ز دنیا وفاداری امید نیست

نه بر باد رفتی سحرگاه و شام — سریر سلیمان علیه السلام

آخر ندیدی که بر باد رفت — خنک آنکه با دانش و داد رفت

کسے زیں میاں گوئے دولت ربود — که در بند آسایش خلق بود
بکار آمد آنها که برداشتند — نه گرد آوریدند و بگذاشتند

۳۴ - حکایت

شنیدم که در مصر میر اجل — سپه تاخت بر روزگارش اجل
جمالش برفت از رخِ دلفروز — چو خور زرد شد بس نماند ز روز
گزیدند فرزانگاں دست قوت — که در طب ندیدند داروئے موت
همه تخت و ملکے پذیرد زوال — بجز ملک فرماندهٔ لایزال
چو نزدیک شد روز عمرش بشب — شنیدند و میگفت در زیر لب
که در مصر چون من عزیزے نبود — چو حاصل همی بود چیزے نبود
جہاں گرد کردم نخوردم برش — برفتم چو بیچارگان از سرش
پسندیده رائے که بخشید و خورد — جہاں از پئے خویشتن گرد کرد
دریں کوشش تا با تو ماند مقیم — که هر چه از تو ماند دریغ ست و بیم
کند خواجه بر بسترِ جاں گداز — یکے دست کوتاه و دیگر دراز
دراں دم ترا می نماید بدست — که دهشت زبانش ز گفتن ببست
که دستے بجود و کرم کن دراز — دگر دست کوته کن از ظلم و آز
کنونت که دست ست خارے بکن — دگر کے برآری تو دست از کفن

بتابد بسے ماہ پرویں و ہور — کہ سر برنداری ز بالینِ گور

۳۳ حکایت

قزل ارسلاں قلعہ سخت داشت — کہ گردن بالوند برمی فراشت

نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بہیچ — چو زلفِ عروساں رہش پیچ پیچ

چناں نادر اُفتادہ در روضۂ — کہ برلاجوردی طبق بیضۂ

شنیدم کہ مردے مبارک حضور — بنزدیک شاہ آمد از راہ دور

حقایق شناسے جہاں دیدۂ — ہنرمندے آفاق گردیدۂ

بزرگے زباں آورے کارداں — حکیمے سخن گوئے بسیار داں

قزل گفت چنداں کہ گردیدۂ — چنیں جائے محکم کجا دیدۂ

بخندید کیں قلعۂ خرم است — ولیکن نہ پندارمش محکم است

نہ پیش از تو گردن کشاں داشتند — دمے چند بودند و بگذاشتند

نہ بعد از تو شاہانِ دیگر برند — درختِ اُمید ترا برخورند

ز دورانِ ملکِ پدر یاد کن — دل از بند اندیشہ آزاد کن

چناں روزگارش بکنجے نشاند — کہ بر یک پشیزش تصرف نماند

چو نومید ماند از ہمہ چیز و کس — اُمیدش بفضلِ خدا ماند و بس

بر مرد ہشیار دنیا خس است — کہ ہر مدتے جائے دیگر کس است

۳۴۔ حکایت

چنیں گفت شوریدۂ در عجم — بکسریٰ کہ اے وارث ملک جم

اگر ملک بر جم بماندے و بخت — ترا چوں میسر شدے تاج و تخت

اگر گنج قاروں بدست آوری — نماند مگر آنچہ بخشی بری

۳۵۔ حکایت

چو الپ ارسلاں جاں بجاں بخش داد — پسر تاج شاہی بسر بر نہاد

بہ تربت سپردندش از تاج گاہ — نہ جائے نشستن نہ آماج گاہ

چنیں گفت دیوانۂ ہوشیار — چو دیدش پسر روز دیگر سوار

زہے ملک و دوراں سر در نشیب — پدر رفتہ پائے پسر در رکیب

چنیں ست گردیدن روزگار — سبک سیر بدعہد ناپایدار

چو دیرینہ روزے سرآورد عہد — جواں دولتے سر برآرد ز مہد

منہ بر جہاں دل کہ بیگانہ ایست — چو مطرب کہ ہر روز در خانہ ایست

نکوئی کن امسال چوں دہ تراست — کہ سال دگر دیگرے دہ خداست

۳۶۔ حکایت

بزرگے جفا پیشہ در حد غور — گرفتے خر روستائی بزور

خراں زیر بار گراں بے علف — بروزے دو مسکین شدندے تلف

چو منعم کند سفلہ را روزگار　　نہد بر دلِ تنگ درویش بار
شنیدم کہ بارے بعزمِ شکار　　برون رفت بیدادگر شہریار
پیاپے بدنبال صیدے براند　　شبش در گرفت از حشم دور ماند
بتنہا ندانست روے و رہے　　بتاخت ناکام شب در دہے
خرے دید پویندہ کارگر　　توانا و زور آور و بار بر
یکے مرد کرد استخوانے بدست　　چنان میزدش کاستخوان می شکست
شہنشہ برآشفت و گفت اے جوان　　ز حد رفت جورت برین بے زبان
چو زور آوری خود نمائی مکن　　بر افتادہ زور آزمائی مکن
پسندش نیامد فرومایہ قول　　یکے بانگ بر پادشہ زد بہول
کہ بیہودہ نگرفتم این کار پیش　　برو چون ندانی پس کار خویش
بیا کس کہ پیش تو معذور نیست　　چو وا بینی از مصلحت دور نیست
ملک را درست آمد از وے خطاب　　بگفتا بیا تا چہ بینی صواب
کہ پندارم از عقل بیگانۂ　　نہ مستی ہمانا کہ دیوانۂ
بخندید کاے ترک نادان خموش　　مگر حال حضرت نیامد بگوش
نہ دیوانہ خواند کس او را نہ مست　　چرا کشتئ ناتوانان شکست
جہان جوے گفت اے ستمگارہ مرد　　چہ دانی کہ حضرا برائے چہ کرد
دران بحر مردے جفا پیشہ بود　　کہ دلہا ازو بحر اندیشہ بود

جزا از کردار او پرخروش — جہانے ز دستش چو دریا بجوش

پس آں را ز بہرِ مصالح شکست — کہ سالار ظالم نگیرد بدست

شکستہ متاعے کہ در حرزِ تست — ازاں بہ کہ در دستِ دشمن درست

بخندید دہقانِ روشن ضمیر — کہ پس حق بدستِ من است اے امیر

نہ از ابلہی می شکستم پائے خر — کہ از جورِ سلطان بیداد گر

خرایں جا کہ لنگ و تیمار کش — ازاں بہ کہ پیش ملک بار کش

تو آں را نگوئی کہ کشتی گرفت — کہ چوں تا ابد نام زشتی گرفت

تفو بر چناں ملک و دولت کہ راند — کہ شنعت بروتا قیامت بماند

ستمگر جفا بر تنِ خویش کرد — نہ بر زیر دستانِ درویش کرد

کہ فردا دراں محفلِ نام و ننگ — بگیرد گریبان و ریشش بچنگ

نہد بار او زار بر گردنش — نیارد سر از عار بر گردنش

گرفتم کہ خر بارش اکنوں کشد — دراں روز بارِ خراں چوں کشد

گر انصاف پرسی بد اختر کس ست — کہ در راحتش رنج دیگر کس ست

ہمیں پنج روزش تنعم بود — کہ شادیش در رنجِ مردم بود

اگر بر نہ خیزد بہ آں مردہ دل — کہ خسپند ازو مردم آزردہ دل

شنہ ایں جملہ بشنید و چیزے نگفت — بہ بست اسپ و سر بر نمد زین بخفت

ہمہ شب ز بیداری اختر شمرد — ز سودا و اندیشہ خوابش نبرد

چو آواز مرغ سحر گوش کرد | پریشانی شب فراموش کرد

سواران همه شب بترک تاختند | سحرگه پی اسپ بشتاختند

هر آن عرصه بر اسپ دیدند شاه | پیاده دویدند یکسر سپاه

بخدمت نهادند سر بر زمین | چو دریا شد از موج لشکر زمین

بزرگان نشستند و خوان خواستند | بخوردند مجلس بیاراستند

چو شور طرب در نهاد آمدش | ز دهقان دوشینه یاد آمدش

بفرمود جستند و بستند سخت | بخواری فگندند در پای تخت

سیه دل بر آهیخت شمشیر تیز | ندانست بیچاره روی گریز

سر آورد آن دم از زندگی آخرش | بگفت آنچه گر دید در خاطرش

نه بینی که چون کارد بر سر بود | قلم را زبانش روان تر بود

چو دانست کز خصم نتوان گریخت | بناباکی از تیر ترکش بریخت

سر ناامیدی بر آورد و گفت | شب گور در ده محالست خفت

زنا مهربانی که در دور تست | همه عالم آوازهٔ جور تست

نه من کردم از دست جورت نفیر | که خلقی ز خلقی یکی کشته گیر

عجب کز منت بر دل آمد درشت | بکش گر توانی همه خلق کشت

دگر سخت آمد نکوهش ز من | بانصاف بیخ نکوهش بکن

ترا چاره از ظلم برگشتن ست | نه بیچاره بی گناه کشتن است

چو بیداد کردی توقع مدار
که نامت به نیکی رود در دیار

ندانم که چوں خسپدت دیدگاں
نخفته ز دستت ستم دیدگاں

بداں کے ستوده شود بادشاه
که خلقش ستایند در بارگاه

چه سود آفریں بر سر انجمن
پس چرخه نفریں کناں پیرزن

گرفت ایں سخن شاه ظالم بگوش
ز سر مستی غفلت آمد بهوش

در آں دم که طالع نمودش بهی
دهی را به بخشید فرماندهی

بیاموزی از عالماں عقل و خوے
نه چنداں که از جاهل عیب جوئے

ز دشمن شنو سیرت خود که دوست
هر آنچه از تو آید بچشمش نکوست

ستایش سرایاں نه یار تواند
ملامت کناں دوستدار تواند

ترش روئے بهتر کند سرزنش
که یارانِ خوش طبع شیریں منش

ازیں به نصیحت نگوید کست
دگر عاقلی یک اشارت بس است

۳۷۔ حکایت

شنیدم که از نیک مردے فقیر
دل آزرده شد پادشاہے کبیر

مگر بر زبانش حقے رفته بود
ز گردن کشی بر وے آشفته بود

بزنداں فرستادش از بارگاه
که زور آزمایست بازوئے شاه

ز یاراں یکے گفتش اندر نهفت
مصالح نبود ایں سخن گفت گفت

رسانیدنِ امر حق طاعت ست
ز زنداں نترسم که یک ساعت ست

همان دم که در خفیه این راز رفت　　حکایت بگوش ملک باز رفت
بخندید کو ظن بیهوده برد　　نداند که خواهد دران حبس مرد
غلامے بدرویش برد این پیام　　بگفتا بخسرو بگوائے غلام
که دنیا همین ساعتے بیش نیست　　غم و خرمی پیش درویش نیست
نه گر دستگیری کنی خرمم　　نه گر سر بری در دل آید غمم
ترا گر سپاهست و فرمان گنج　　وگر من فرومانده در ضعف رنج
بدروازهٔ مرگ چون در شویم　　بیک هفته با هم برابر شویم
منه دل برین دولت پنج روز　　تن خویشتن را بآتش مسوز
نه بیش از تو پیش از تو اندوختند　　به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند　　چو مردی نه بر گور نفرین کنند
نباید برسم بد آئین نهاد　　که گویند لعنت بر آن کین نهاد
دگر بر سر آید خداوند زور　　نه زیرش کند عاقبت خاک گور
بفرمود دل تنگ روے از جفا　　که بیرون کنندش زبان از قفا
چنین گفت مرد حقائق شناس　　ازین هم که گفتی ندارم هراس
من از بے زبانی ندارم غمی　　که دانم که ناگفته داند همی
اگر بینوائی برم ور ستم　　گرم عاقبت خیر باشد چه غم
عروسی بود نوبت ماتمت　　گرت نیک روزے بود خاتمت

۳۸ - حکایت

Omitted

یکے مشت زن بخت روزی نداشت
نہ اسباب شامش مہیا نہ چاشت

زجور شکم گل کشیدے بہ پشت
کہ روزی محال ست خوردن بمشت

مدام از پریشانیٔ روزگار
دلش محنت آلود و تن سوگوار

گہش جنگ با عالم خیرہ کش
گہ از بخت شوریدہ رویش ترش

گہ از دیدنِ عیش شیرین خلق
فرو می شدے آبِ تلخش بحلق

گہ از کار آشفتہ بگریستے
کہ کس دید ازین صعب‌تر زیستے

کسان شہد نوشند و مرغ و برہ
مرا روے نان می نبیند ترہ

گر انصاف پرسی نہ نیکوست این
برہنہ من و گربہ را پوستین

دریغ از فلک شیوہ ساختے
کہ گنجے بدست من انداختے

مگر روزگارے ہوس راندمے
ز خود گرد محنت بیفشاندمے

شنیدم کہ روزے زمینے بکافت
عظامِ زنخدان پوسیدہ یافت

بخاک اندرش عقد بگسیختہ
گہرہاے دندان فرو ریختہ

دہان بے زبان پند میگفت و راز
کہ اے خواجہ با بے مرادی بساز

نہ این ست حال دہن زیر گل
شکر خوردہ انگار یا خون دل

غم از گردشِ روزگاران مدار
کہ بیحد بگردد بسے روزگار

ہمان لحظہ کین خاطرش روے داد
غم از خاطرش رخت یکسو نہاد

کہ اے نفس بے رائے و تدبیر و ہش
بکش بار تیمار و خود را مکش

اگر بندہ بار بر سر برد
وگر سر باوج فلک بر برد

در آں دم کہ حالش دگرگوں شود
بمرگ از سرش ہر دو بیروں شود

غم و شادمانی نماند ولیک
جزائے عمل ماند و نام نیک

کرم پائے دارد نہ دیہیم و تخت
بدہ کز تو ایں ماند اے نیک بخت

مکن تکیہ بر ملک و جاہ و حشم
کہ پیش از تو بودست و بعد از تو ہم

زر افشاں چوں دنیا بخواہی گذاشت
کہ سعدی در افشاند گر زر نداشت

۳۹ - حکایت

حکایت کنند از جفا گسترے
کہ فرماندہی داشت بر کشورے

در ایام او روز مردم چو شام
شب از بیم او خواب مردم حرام

ہمہ روز نیکاں از و در بلا
بہ شب دست پاکاں از و بر دعا

گروہے بر شیخ آں روزگار
ز دست ستمگر گریستند زار

کہ اے پیر دانائے فرخندہ رائے
بگو ایں جواں را بترس از خدائے

بگفتا دریغ آیدم نام دوست
کہ ہر کس نہ در خورد پیغام اوست

کسے را کہ بینی ز حق بر کراں
منہ با وے اے خواجہ حق درمیاں

حقت گفتم اے خسرو نیک رائے
تواں گفت حق پیش مرد خدائے

بمرد ناداں نریزم علوم
کہ ضائع کنم تخم در شورہ بوم

چو در روے نگیرد عدو داندم — برنجد بجاں و برنجاندم

ترا عادت اے بادشہ حق رویست — دل مرد حق گوئے ازینجا قویست

نگیں خصلتے دارد اے نیک بخت — کہ در موم گیرد نہ در سنگ سخت

عجب نیست اگر ظالم از من بجاں — برنجد کہ دزد است و من پاسباں

تو ہم پاسبانی بانصاف و داد — کہ حفظِ خدا پاسبانِ تو باد

ترا نیست منت ز روے قیاس — خداوند را فضل و منت شناس

کہ در کار خیرے بخدمت بداشت — نہ چوں دیگرانت معطل گذاشت

ہمہ کس بہ میدان کوشش درند — ولے گوئے بخشش نہ ہر کس برند

تو حاصل نہ کردی بکوشش بہشت — خدا در تو خوئے بہشتی سرشت

دلت روشن و وقت مجموع باد — قدم ثابت و پایہ مرفوع باد

حیاتت خوش و رفتنت بر صواب — عبادت قبول و دعا مستجاب

۴۰ - گفتار

ہمی تا بر آید بتدبیر کار — مدارائے دشمن بہ از کارزار

چو نتواں عدو را بقوت شکست — بہ نعمت بباید در فتنہ بست

گر اندیشہ داری ز دشمن گزند — بہ تعویذ احساں زبانش ببند

عدو را بجائے خسک زر بریز — کہ احسان کند کند دندان تیز

بتدبیر شاید جہاں خورد و نوش — چو دستے نشاید گزیدن ببوس

به تدبیر رستم در آید به بند — که اسفندیارش نجست از کمند

عدو را بفرصت توان کند پوست — پس او را مراعات چنان کن که دوست

حذر کن ز پیکار کمتر کسی — که از قطره سیلاب دیدم بسی

مزن تا توانی بر ابرو گره — که دشمن اگر چه زبون دوست به

بود دشمنش تازه و دوست ریش — کسی کش بود دشمن از دوست بیش

مزن با سپاهی ز خود بیشتر — که نتوان زد انگشت بر نیشتر

وگر زو توانا تری در نبرد — نه مردیست بر ناتوان زور کرد

اگر پیل زوری وگر شیر چنگ — به نزدیک من صلح بهتر که جنگ

چو دست از همه حیلتی در گسست — حلال است بردن به شمشیر دست

اگر صلح خواهد عدو سر مپیچ — وگر جنگ جوید عنان بر مپیچ

که گر وی ببندد در کارزار — ترا قدر و هیبت شود یک هزار

ور او پای جنگ آورد در رکاب — نخواهد بحشر از تو داور حساب

تو هم جنگ را باش چون فتنه خاست — که با کینه ور مهربانی خطاست

چو با سفله گویی به لطف و خوشی — فزون گرددش کبر و گردن کشی

چو دشمن در آمد بعجز اندرت — بدر کن ز دل کین و خشم از سرت

چو زنهار خواهد کرم پیشه کن — ببخشای و از مکرش اندیشه کن

ز تدبیر پیر کهن بر مگرد — که کار آزموده بود سالخورد

درآزندہ سپاہ در دین زپائے — جوانان بشمشیر و پیران برائے

بپیکندش در قلب هیجا مفر — چه دانی کز آنان که باشد ظفر

چو بینی که لشکر ز هم دست داد — به تنها مده جان شیرین بباد

اگر بر کناری برفتن بکوش — وگر در میانی لباس دشمن بپوش

وگر خود هزاری و دشمن دویست — چو شب شد در اقلیم دشمن مایست

شب تیره پنجه سوار از کمین — چو پانصد بشوکت بدرّد زمین

چو خواهی بریدن بشب راهها — حذر کن نخست از کمینگاهها

میان دو لشکر چو یک روزه راند — سر پنجه زورمندش نماند

گر او پیش دستی کند غم مدار — گر افراسیاب ست مغزش برار

ندانی که دشمن که یک روزه راند — سر پنجه زورمندش نماند

تو آسوده بر لشکر مانده زن — که نادان ستم کرده بر خویشتن

چو دشمن شکستی میفگن علم — که بازش نیاید جراحت بهم

بسے در قفائے هزیمت مران — نباید که دور افتی از یاوران

هوا بینی از گرد هیجا چو میغ — بگیرند گردت بتیر و پین و تیغ

بدنبال غارت نراند سپاه — که خالی نماند پس پشت شاه

سپه را نگهبانی شهریار
به از جنگ در حلقهٔ کارزار

۴۱ - گفتار اندر نواختن لشکریان

دلاور که بارے تہور نمود	بباید بمقدارش اندر فزود
که بار دگر دل نہد بر ہلاک	ندارد ز پیکار یاجوج باک
سپاہی در آسودگی خوش بدار	که در حالت سختی آید بکار
کنوں دستِ مردان جنگی ببوس	نہ آنگه که دشمن فرو کوفت کوس
سپاہی که کارش نباشد ببرگ	چرا دل نہد روز ہیجا بمرگ
نواحیِ ملک از کف بدسگال	بہ لشکر نگہدار و لشکر بمال
ملک را بود در عدو دست چیر	که لشکر دل آسودہ باشند و سیر
بہائے سر خویشتن می خورد	نہ انصاف باشد که سختی برد
چو دارند گنج از سپاہی دریغ	دریغ آیدش دست بردن بہ تیغ
چه مردی کند در صفِ کارزار	چو دستش تہی باشد و کار زار

۴۲ - گفتار

بہ پیکار دشمن دلیراں فرست	ہزبراں بناورد شیراں فرست
برائے جہاندیدگاں کار کن	که صید آزمودہ است گرگ کہن
مترس از جوانانِ شمشیر زن	حذر کن ز پیرانِ بسیار فن
جوانانِ پیل افگن و شیر گیر	ندانند دستانِ روباہ پیر
خردمند باشد جہاندیدہ مرد	که بسیار گرم آزمودست و سرد

جوانانِ شایسته بخت ور | زگفتار پیران نه پیچند سر
گرت مملکت باید آراسته | مده کار معظم بنوخاسته
سپه را مکن پیش رو جز کسے | که در جنگها بوده باشد بسے
نتابد سگِ صید روی از پلنگ | ز روبه رمد شیر نادیده جنگ
چو پرورده باشد پسر در شکار | نترسد چو پیش آیدش کارزار
به کشتی و نخچیر و آماج و گوے | دلاور شود مرد پرخاش جوے
بگرمابه پروردهٔ عیش و ناز | برنجد چو بیند در جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زین | بود کش زند کودکے بر زمین
یکے را که دیدی تو در جنگ پشت | بکش گر عدو در مصافش نکشت

۳۴ - حکایت Omitted

چه خوش گفت گرگین بفرزند خویش | چو قربان پیکار بربست و کیش
سوارے که بنمود در جنگ پشت | نه خود را که نام آوران را بکشت
تہوّر نیاید مگر زان دو یار | که افتند در حلقهٔ کارزار
دو هم جنس و هم سفرهٔ هم زبان | بکوشند در قلب هیجا بجان
که ننگ آیدش رفتن از پیش تیر | برادر به چنگال دشمن اسیر
چو بینی که یاران نباشند یار
هزیمت بجائے غنیمت شمار

۴۴۔ گفتار

دو تن پرورد اے شاہ کشور نواز ... یکے اہل بازو دوم اہل راز
ز نام آوران گوئے دولت برند ... کہ دانا و شمشیر زن پرورند
ہر آں کو قلم را نورزید و تیغ ... بر و گر بمیرد مگو اے دریغ
نہ مرد لبست دشمن در اسباب جنگ ... تو مدہوش ساقی و آواز چنگ
بسا اہل دولت بہ بازی نشست ... کہ دولت بر فتش بہ بازی ز دست

۴۵۔ گفتار

میاں دو بد خواہ کوتاہ دست ... نہ فرزانگی باشد ایمن نشست
کہ گر ہر دو باہم سگالند راز ... شود دست کوتاہ ایشاں دراز
یکے را بہ نیرنگ مشغول دار ... دگر را برآور ز ہستی دمار
اگر دشمنے پیش گیرد ستیز ... بشمشیر تدبیر خونش بریز
برو دوستی گیر با دشمنش ... کہ زنداں شود پیرہن بر تنش
چو در لشکر دشمن افتد خلاف ... تو بگذار شمشیر خود در غلاف
چو گرگاں پسندند باہم گزند ... برآساید اندر میاں گوسپند

چو دشمن بدشمن شود مشتغل
تو با دوست بنشیں با آرام دل

۳۴۶ گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی — نگهدار پنهان ره آشتی
که لشکرکشایان مغفرشکاف — نهان صلح جستند و پیدا مصاف
دل مرد میدان نهانی بجوی — که باشد که در پایت افتد چو گوی
چو سالاری از دشمن افتد بچنگ — بکشتن درش کرد باید درنگ
که افتد کزین نیمه هم سروری — بماند گرفتار در چنبری
دگر کشتی این بندی ریش را — نبینی دگر بندی خویش را
نترسد که دورانش بندی کند — که بر بندیان زورمندی کند
کسے بندیان را بود دستگیر — که خود بوده باشد به بندی اسیر
اگر سر نهد بر خطت سروری — چو نیکش بداری نهد دیگری
دگر خفیه ده دل بدست آوری — ازاں به که صد ره شبیخون بری

۳۴۷ گفتار اندر حذر کردن از دشمنے که در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود دوستدار — ز تلبیس ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکین تو ریش — چو یاد آیدش مهر و پیوند خویش
بداندیش را لفظ شیریں مبیں — که ممکن بود زهر در انگبیں

کسے جاں از آسیب دشمن نبرد — که مر دوستاں را بدشمن شمرد

نگهدار داں شوخ در کیسه دُر — که بیند همه خلق را کیسه بر

سپاهی که عاصی شود از امیر — ورا تا توانی بخدمت مگیر

ندانست سالار خود را سپاس — ترا هم نداند ز غدرش هراس

بسوگند و عهد استوارش مدار — نگهبان پنهاں برو برگمار

نو آموز را ریسماں کن دراز — نه بگسل که دیگر نه بینیش باز

چو برکندی از دست دشمن دیار — رعیّت بساماں تر از وے بدار

که گر باز کوبد در کارزار — برآرند عام از دماغش دمار

وگر شهریاں را رسانی گزند — که در شهر بر روئے دشمن مبند

مگو دشمن تیغ زن بر درست — که هم باز دشمن به شهر اندرست

بتدبیر جنگ بد اندیش کوش — مصالح بیندیش و نیت بپوش

منه در میاں راز با هر کسے — که جاسوس هم کاسه دیدم بسے

سکندر که با شرقیاں حرب داشت — در خیمه گویند در غرب داشت

چو بهمن بزاولستاں خواست شد — چپ آوازه افگند و از راست شد

اگر جز تو داند که عزم تو چیست — برآں رائے و دانش بباید گریست

کرم کن نه پرخاش و کین آوری — که عالم بزیر نگیں آوری

چو کارے برآید بلطف و خوشی — چه حاجت بتندی و گردن کشی

نخواہی کہ باشد دلت دردمند | دلِ دردمندان برآور ز بند
بہ بازو توانا نباشد سپاہ | برو ہمت از ناتواناں بخواہ دعا
دعائے ضعیفان اُمید وار | ز بازوئے مردی بہ آید بکار
ہر آنکہ استعانت بدرویش برد | اگر با فریدوں زند از پیش برد

باب دوم در احسان

اگر ہوشمندی بمعنی گرائے | کہ معنی للہ صورت بماند بجائے
کرا دانش و جود و تقویٰ نہ بود | بصورت درش ہیچ معنی نہ بود
کسے خسپد آسودہ در زیر گل | کہ خسپند از و مردم آسودہ دل
غم خویش در زندگی خور کہ خویش | بمردہ نپرواز د از حرص خویش
زر و نعمت اکنوں بدہ کان تست | کہ بعد از تو بیروں نہ فرمان تست
نخواہی کہ باشی پراگندہ دل | پراگندگاں را ز خاطر مہل
پریشاں کن امروز گنجینہ چست | کہ فردا کلیدش نہ در دست تست
تو با خود ببر توشہ خویشتن | کہ شفقت نیاید ز فرزند و زن
کسے گوئے دولت ز دنیا برد | کہ با خود نصیبے بعقبیٰ برد
بہ غمخوارگی جز سر انگشت من | نخارد کسے در جہاں پشت من
مکن بر کفِ دست نہ ہر چہ ہست | کہ فردا بدنداں بری پشت دست

بپوشیدن ستر درویش کوش — که ستر خدایت بود پرده پوش

مگردان غریب از درت بی‌نصیب — مبادا که گردی به درها غریب

بزرگی رساند به محتاج خیر — که ترسد که محتاج گردد بغیر

بحال دل خستگان در نگر — که روزی دل خسته باشی مگر

فرو ماندگان را درون شاد کن — ز روز فرو ماندگی یاد کن

نه خواهنده بر در دیگران — بشکرانه خواهنده از در مران

۲۔ گفتار اندر نواختن یتیمان و رحمت بر حال ایشان

پدر مرده را سایه بر سر فگن — غبارش بیفشان و خارش بکن

ندانی چه بودش فرومانده سخت — بود تازه بے بیخ هرگز درخت

چو بینی یتیمی سر افگنده پیش — مده بوسه بر روئے فرزند خویش

یتیم ار بگرید که نازش خرد — وگر خشم گیرد که بارش برد

الا تا نگرید که عرش عظیم — بلرزد همی چون بگرید یتیم

برحمت بکن آبش از دیده پاک — به شفقت بیفشانش از چهره خاک

اگر سایهٔ خود برفت از سرش — تو در سایهٔ خویشتن پرورش

من آنگه سر تاجور داشتم — که سر در کنار پدر داشتم

اگر بر وجودم نشستے مگس — پریشان شدے خاطر چند کس

کنون گر بزندان بزندم اسیر — نباشد کس از دوستانم نصیر
مرا باشد از درد طفلان خبر — که در طفلی از سر برفتم پدر

۳۔ حکایت در ثمرۂ نیکوکاری

کسے دید در خواب صدر خجند — که خارے ز پائے یتیمے بکند
ہمی گفت در روضہا می چمید — کزاں خار بر من چہ گلہا دمید
مشو تا توانی ز رحمت بری — کہ رحمت برندت چو رحمت بری
چو انعام کردی مشو خود پرست — کہ من سرورم دیگراں زیر دست
اگر تیغ دورانش انداخت ست — نہ شمشیر دوراں ہنوز آخت ست
چو بینی دعا گوئے دولت ہزار — خداوند را شکر نعمت گزار
کہ چشم از تو دارند مردم بسے — نہ تو چشم داری بدست کسے
کرم خواندہ ام سیرت سروراں — غلط گفتم اخلاق پیغمبراں

۴۔ حکایت در اخلاق پیغمبران

شنیدم کہ یک ہفتہ ابن السبیل — نیامد بمہماں سرائے خلیل
ز فرخندہ خوئے نخوردے پگاہ — مگر بے نوائے در آید ز راہ
بروں رفت ہر جانبے بنگرید — براطراف وادی نگہ کرد دید

به تنها یکی در بیابان چو بید | سر و مویش از برف پیری سفید
به دلداریش مرحبایی بگفت | به رسم کریمان صلایی بگفت
که ای چشمهای مرا مردمک | یکی مردمی کن به نان و نمک
نعم گفت و برجست و برداشت گام | که دانست خلقش علیه السلام
رقیبان مهمان سرای خلیل | به عزت نشاندند پیر ذلیل
بفرمود و ترتیب کردند خوان | نشستند بر هر طرف همگنان
چو بسم الله آغاز کردند جمع | نیامد ز پیرش حدیثی به سمع
چنین گفتش ای پیر دیرینه روز | چو پیران نمی‌بینمت صدق و سوز
نه شرط است وقتیکه روزی خوری | که نام خداوندی روزی بری
بخواری براندش چو بیگانه دید | که منکر بود پیش پاکان پلید
سروش آمد از کردگار جلیل | به هیبت ملامت کنان کای خلیل
منش داده صد ساله روزی و جان | ترا نفرت آمد از و یک زمان

۵. گفتار اندر احسان با مردم نیک و بد

گره بر سر بند احسان مزن | که این زرق و شید است وآن مکر و فن
زیان می‌کند مرد تفسیر دان | که علم و ادب میفروشد بنان
کجا عقل یا شرع فتوی دهد | که مرد خرد دین بدنیا دهد

ولیکن تو بستاں کہ صاحب خرد — ازاں زراں فروشاں برغبت خرد

نمبر ۷۔ حکایت عابد با دشتیّا شوخ دیدہ

زباں دانے آمد بصاحب دلے — کہ محکم فرو ماندہ ام در گلے

یکے سفلہ را دہ درم بر من است — کہ دانگے ازو بر دلم دہ من است

ہمہ شب پریشاں ازو حال من — ہمہ روز چوں سایہ دنبال من

بکرد از سخنہائے خاطر پریش — درونِ دلم چوں درِ خانہ ریش

خدایش مگر تا ز ما در بزاد — جز ایں دہ درم چیز دیگر نداد

ندانستہ از دفتر دیں الف — نخواندہ بجز باب لا ینصرف

در اندیشہ ام تا کدامم کریم — ازاں سنگدل دست گیرد بسیم

شنید ایں سخن پیر فرخ نہاد — درستے دو در آستینش نہاد

زر افتاد در دست افسانہ گوے — بروں رفت از آنجا چو زر تازہ روئے

یکے گفت شیخ ایں ندانی کہ کیست — برو گر بمیرد نباید گریست

گدائے کہ بر شیر نر زیں نہد — ابو زید را اسپ و فرزیں نہد

بر آشفت عابد کہ خاموش باش — تو مردِ زباں نیستی گوش باش

اگر راست بود آنچہ پنداشتم — ز خلق آبرویش نگہداشتم

اگر شوخ چشمی و سالوس کرد — الا تا نہ پنداری افسوس کرد

که خود را نگهداشتم آبروے — ز دستِ چناں گر بزیادہ گوئے
بد و نیک را بذل کن سیم و زر — که ایں کسبِ خیر ست وآں دفع شر
خنک آں که در صحبتِ عاقلاں — بیاموز و اخلاق صاحبدلاں
گرت عقل و رائیست و تدبیر و ہوش — بعزت کنی پند سعدی بگوش

۷۔ حکایت پدر ممسک و فرزند جوانمرد

یکے رفت و دنیا ازو یادگار — خلف بود صاحبدلے ہوشیار
نه چوں ممسکاں دست بر زر گرفت — چو آزادگاں دست ازو بر گرفت
ز درویش خالی نماندے برش — مسافر بمہماں سرائے اندرش
دلِ خویش و بیگانه خرسند کرد — نه ہمچوں پدر سیم و زر بند کرد
ملامت کنے گفتش اے بادِ دست — بیک رہ پریشاں مکن ہرچه ہست
بسالے تواں خرمن اندوختن — بیک دم نه مردی بود سوختن
چو در تنگ دستی نداری شکیب — نگہدار وقتِ فراخی حسیب

۸۔ مثل

بدختر چه خوش گفت بانوے دہ — که روزِ نوا برگِ سختی بنه
همه وقت بردار مشک و سبوے — که پیوسته در دہ رواں نیست جوئے
بدنیا تواں آخرت یافتن — بزر پنجهٔ دیو بر تافتن

ز دستِ تہی بر نیاید اُمّید | بزر بر کنی چشم دیو سفید
دگر ہر چہ داری بکف بر نہی | کف وقت حاجت بماند تہی
گدایاں بسعی تو ہرگز قوی | نگردند و ترسم تو لاغر شوی

۹- باز آمدم بحکایت فرزند خلف

چو مَتّاعِ خیر ایں حکایت بگفت | ز غیرت جوانمرد را رگ بخفت
پراگندہ دل گشت ازاں گفتگوی | برآشفت و گفت ای پراگندہ گوی
مرا دستگاہے کہ پیرامن است | پدر گفت میراث جدّ من است
نہ ایشاں بخست نگہداشتند | بحسرت بمردند و بگذاشتند
بدستم بیفتاد مال پدر | کہ بعد از من افتد بدستِ پسر
ہماں بہ کہ امروز مردم خورند | کہ فردا پس از من بہ یغما برند
خور و پوش بخشائے و راحت رساں | نگہ می چہ داری ز بہر کساں
برند از جہاں با خود اصحاب رائے | فرومایہ ماند بحسرت بجائے
زر و نعمت اکنوں بدہ کاں تست | کہ بعد از تو بیروں ز فرمان تست

بدنیا توانی کہ عقبیٰ خوری

بخرجانِ من ورنہ حسرت بری

۱۰۔ حکایت اندر راحت رسانیدن ہمسائگان

بزارید وقتے زنے پیش شوے ۔ کہ دیگر مخر نان ز بقال کوئے
بہ بازار گندم فروشاں گرائے ۔ کہ این جو فروش ست و گندم نمائے
نہ از مشتری کز زحام مگس ۔ بیک ہفتہ رویش ندیدست کس
بدلداری آں مرد صاحب نیاز ۔ بزن گفت کائے روشنائی بساز
باُمید ما کلبہ آں جا گرفت ۔ نہ مردی بود نفع ازوٗ وا گرفت
رہ نیک مردانِ آزاد گیر ۔ چو استادۂ دست اُفتادہ گیر
ببخشائے کانانکہ مرد حقند ۔ خریدار دکاں بے رونقند
جوانمرد اگر راست خواہی ولی ست ۔ کرم پیشۂ شاہ مرداں علی ست

۱۱۔ حکایت

شنیدم کہ مردے براہ حجاز ۔ بہر خطوہ کردے دو رکعت نماز
چناں گرم رو در طریق خدائے ۔ کہ خار مغیلاں نکندے ز پائے
آخر ز وسواس خاطر پریش ۔ پسند آمدش در نظر کار خویش
بتلبیس ابلیس در چاہ رفت ۔ کہ نتواں ازیں خوبتر راہ رفت
گرش رحمتِ حق نہ دریافتے ۔ غرورش سر از جادہ برتافتے
یکے ہاتف از غیب آواز داد ۔ کہ اے نیک بخت مبارک نہاد

سپندار گر طاعتے کردہ | کہ نزلے بدیں حضرت آوردہ
با حسانے آسودہ کردن دلے | بہ از الف رکعت بہر منزلے

۱۲۔ حکایت

بسرہنگ سلطاں چنیں گفت زن | کہ خیز اے مبارک در رزق زن
برو تاز خوانت نصیبے دہند | کہ فرزندگانت بہ سختی درند
بگفتا بود مطبخ امروز سرد | کہ سلطان بشب نیت روزہ کرد
زن از نا اُمیدی سر انداخت پیش | ہمی گفت با خود دل از فاقہ ریش
کہ سلطاں ازیں روزہ گوئی چہ خاست | کہ افطار او عید طفلان ماست
خورندہ کہ خیرش برآید ز دست | بہ از صائم الدّہر دنیا پرست
مسلم کسے را بود روزہ داشت | کہ درماندہ را دہد نان چاشت
وگرنہ چہ حاجت کہ زحمت بری | زخود بازگیری و ہم خود خوری
خیالات نادان خلوت نشین | بہم برکند عاقبت کفر و دیں
صفائے ست در آب و آئینہ نیز | ولیکن صفا را بباید تمیز

۱۳۔ حکایت کریم تنگدست با سائل

یکے را کرم بود و قوت نبود | کفافش بقدر مروّت نبود
کہ سفلہ خداوند ہستی مباد | جواں مرد را تنگدستی مباد

کسی را که همت بلند اوفتد — مرادش کم اندر کمند اوفتد

چو سیلاب ریزان که بر کوهسار — نگیرد همی بر بلندی قرار

نه در خورد سرمایه کردی کرم — تنک مایه بودی ازین لاجرم

برش تنگدستی دو حرفی نبشت — که ای خوب فرجام فرخ سرشت

یکی دست گیرم بچندین درم — که چندیست تا من بزندان درم

بچشم اندرش قدر چیزی نبود — ولیکن بدستش پشیزی نبود

بخصمان بندی فرستاد مرد — که ای نیک نامان آزاد مرد

بدارید چندان کف از دامنش — دگر میگریزد ضمان برمنش

وزان جا بزندان درآمد که خیز — وزین شهر تا پای داری گریز

چو گنجشک در باز دید از قفس — قرارش نبود اندر آن یک نفس

چو باد صبا زان میان سیر کرد — نه سیری که بادش رسیدی بگرد

گرفتند حالی جوانمرد را — که حاصل کنی سیم یا مرد را

چو بیچارگان راه زندان گرفت — که مرغ از قفس رفته نتوان گرفت

شنیدم که در حبس چندی بماند — نه رقعه نبشت و نه فریاد خواند

زمانها نیاسود و شبها نخفت — برو پارسائی گذر کرد و گفت

نپندارمت مال مردم خوری — چه پیش آیدت تا بزندان دری

بگفتا که هان ای مبارک نفس — نخوردم بحیلت گری مال کس

یکے ناتواں دیدم از ہند ریش … خلاصش ندیدم بجز بند خویش
ندیدم بہنر دیک دانش پسند … من آسودہ و دیگرے پائے بند
بمرد آخر و نیک نامی ببرد … زہے زندگانی کہ نامش نمرد
تنِ زندہ دل خفتہ در زیر گل … بہ از عالمِ زندہ و مردہ دل
دلِ زندہ ہرگز نہ گردد ہلاک … تنِ زندہ دل گر بمیرد چہ باک

حصہ ۱۴- حکایت در معنی احسان با خلق خدا

یکے در بیاباں سگِ تشنہ یافت … بروں از رمق در حیاتش نیافت
کلہ دلو کرد آں پسندیدہ کیش … چو حبل اندراں بستہ دستار خویش
بخدمت میاں بستہ بازو کشاد … سگِ ناتواں را دمے آب داد
خبر داد پیغمبر از حالِ مرد … کہ داور گناہانِ او عفو کرد
الا گر جفا کاری اندیشہ کن … کرم پیشہ گیر و وفا پیشہ کن
کسے با سگے نیکوئی گم نہ کرد … کجا گم شود خیر با نیک مرد
کرم کن بداں کت برآید ز دست … جہانباں در خیر بر کس نہ بست
گرت در بیاباں نباشد چہے … چراغے بنہ در زیارت گہے
بہ قنطار زر بخش کردن ز گنج … نہ چنداں کہ دینارے از دست رنج
برد ہر کسے بار در خورد زور … گراں ست پائے ملخ پیش مور

تو با خلق نیکی کن ای نیک بخت | که فردا نگیرد خدا بر تو سخت
گر از پا در آید نماند اسیر | که افتادگان را بود دستگیر
بآزار فرمان مده بر رهی | که باشد که افتد بفرمان رهی
چو تمکین و جاهت بود بر دوام | مکن زور بر مرد درویش عام
که افتد که با جاه و تمکین شود | چو بیذق که ناگاه فرزین شود
نصیحت شنو مردم نیک بین | نپاشد در رو هیچ دل تخم کین
خداوند خرمن زیان می کند | که بر خوشه چین سر گران میکند
نترسد که نعمت بمسکین دهد | وزان بار غم بر دل این نهد
بسا زورمندان که افتاد سخت | بس افتاده را یاوری کرد بخت
دل زیر دستان نباید شکست | مبادا ز روزے شود زیر دست

۱۵ - حکایت

بنالید درویشی از ضعف حال | بر تند روئی خداوند مال
نه دینار دادش سیه دل نه دانگ | برو زد بسر بارگی از طیره بانگ
دل سایل از جور او خون گرفت | سر از غم بر آورد و گفت ای شگفت
توانگر ترش روی بارے چراست | مگر می نترسد ز تلخی خواست
بفرمود کوته نظر تا غلام | براندش بخواری و زجر تمام

بنا کردن شکر پروردگار — شنیدم کہ برگشت از روزگار
بزرگیش سر در تباہی نہاد — عطارد قلم در سیاہی نہاد
شقاوت برہنہ نشاندش چو سیر — نہ بارش رہا کرد و نے بارگیر
فشاندش قضا بر سر از فاقہ خاک — مشعبد صفت کیسہ و دست پاک
سراپائے حالش دگرگونہ گشت — گذشتش چنین از مدتے برگذشت
غلامش بدست کریمے فتاد — توانگر دل و دست و روشن نہاد
بدیدار مسکین آشفتہ حال — چناں شاد بودے کہ مسکیں بمال
شبانگہ یکے بر درش لقمہ جست — ز سختی کشیدن قدمہاش سست
بفرمود صاحب نظر بندہ را — کہ خوشنود کن مرد درماندہ را
چو نزدیک بردش ز خواں بہرہ — بر آورد بے خویشتن نعرہ
چو نزدیک آمد بر خواجہ باز — عیاں کرد اشکش بدیباچہ راز
بپرسید سالار فرخندہ خوئے — کہ اشکت ز جور کہ آمد بروئے
بگفت اندرونم بشوریدہ سخت — براحوال ایں پیر شوریدہ بخت
کہ مملوک وے بودم اندر قدیم — خداوند املاک و اسباب و سیم
چو کوتاہ شد دستش از عز و ناز — کند دست خواہش بدرہا دراز
بخندید و گفت اے پسر جور نیست — ستم بر کس از گردش دور نیست
نہ آں تند روئیست بازرگاں — کہ بردے سر از کبر بر آسماں

من آنم کہ آں روزم از در براند　　بروزنش دو رگیتی نشاند

نگہ کرد باز آسماں سوئے من　　فرو شست گرد غم از روئے من

خدا ار بحکمت بہ بندد درے　　کشاید بفضل و کرم دیگرے

بسا مفلسے بے نوا سیر شد　　بسا کار منعم زبر زیر شد

۱۶۔ حکایت

یکے سیرت نیک مرداں شنو　　اگر نیک مردی و پاکیزہ رو

کہ شبلی ز حانوت گندم فروش　　بدہ برد انباں گندم بدوش

نگہ کرد مورے دراں غلہ دید　　کہ سرگشتہ از ہر طرف میدوید

ز رحمت برو شب نیارست خفت　　بماوائے خود بازش آورد و گفت

مروت نباشد کہ ایں مور ریش　　پراگندہ گردانم از جائے خویش

درون پراگندگاں جمع دار　　کہ جمعیت باشد از روزگار

چہ خوش گفت فردوسی پاک زاد　　کہ رحمت براں تربت پاک باد

میازار مورے کہ دانہ کش است　　کہ جاں دارد و جاں شیریں خوش است

سیاہ اندروں باشد و سنگدل　　کہ خواہد کہ مورے شود تنگ دل

مزن بر سر ناتواں دست زور　　کہ روزے بپایش در افتی چو مور

نہ بخشید بر حال پروانہ شمع　　نگہ کن کہ چوں سوخت در پیش جمع

گرفتم ز تو ناتواں تر بسے ست　　توانا تر از تو ہم آخر کسے ست

۱۷۔ گفتار اندر جوانمردی و ثمرهٔ آں

ببخش اے پسر کادمی زادہ صید | باحسان تواں کرد و وحشی بقید

عدو را بہ الطاف گردن بہ بند | کہ نتواں بریدن بہ تیغ ایں کمند

چو دشمن کرم بیند و لطف و جود | نیاید دگر خبث ازو در وجود

مکن بد کہ بد بینی از یار نیک | نروید ز تخم بدی بار نیک

چو با دوست دشوار گیری و تنگ | نخواہد کہ بیند ترا نقش و رنگ

وگر خواجہ با دشمناں نیک خوست | بسے بر نیاید کہ گردند دوست

۱۸۔ حکایت در معنی صید کردن دلہا باحسان

بره در یکے پیشم آمد جواں | بتگ در پیش گوسفندے دواں

بدو گفتم ایں ریسمان ست و بند | کہ می آرد اندر پیت گوسفند

سبک طوق و زنجیر ازو باز کرد | چپ و راست پوئیدن آغاز کرد

بره ہمچناں در پیش می دوید | کہ جو خوردہ بود از کف مرد خوید

چو باز آمد از عیش و بازی بجاے | مرا دید و گفت اے خداوند راے

نہ ایں ریسماں می برد با منش | کہ احسان کمندیست در گردنش

بہ لطفے کہ دیدست پیل دماں | نیارد ہمی حملہ بر پیلباں

بدان را نوازش کن ای نیک مرد ‏ ‏ که سگ پاس دارد چو نان تو خورد
بران مرد کند است دندان یوز ‏ ‏ که مالد زبان بر پنیرش دو روز

۱۹- حکایت درویش با روباه

یکی روبهی دید بی دست و پای ‏ ‏ فرومانده در صنع و لطف خدای
که چون زندگانی بسر می برد ‏ ‏ بدین دست و پا از کجا می خورد
درین بود درویش شوریده رنگ ‏ ‏ که شیری درآمد شغالی بچنگ
شغال نگون بخت را شیر خورد ‏ ‏ بماند آنچه روباه از و سیر خورد
دگر روز باز اتفاقی فتاد ‏ ‏ که روزی رسان قوت روزش بداد
یقین مرد را دیده بیننده کرد ‏ ‏ شد و تکیه بر آفریننده کرد
کزین پس بکنجی نشینم چو مور ‏ ‏ که روزی نخوردند پیلان بزور
زنخدان فرو برد چندی بجیب ‏ ‏ که بخشنده روزی فرستد ز غیب
نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست ‏ ‏ چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست
چو صبرش نماند از ضعیفی و هوش ‏ ‏ ز دیوار محرابش آمد بگوش
برو شیر درنده باش ای دغل ‏ ‏ مینداز خود را چو روباه شل
چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر ‏ ‏ چو روباه چه باشی بوامانده سیر
چو شیران کرا گردن فربه است ‏ ‏ گر افتد چو روبه سگ از وی به است

بچنگ آر و با دیگران نوش کن — نه بر فضلهٔ دیگران گوش کن
بخور تا توانی ببازوی خویش — که سعیت بود در ترازوی خویش
برو دستگیرای نصیحت پذیر — نه خود را بیفگن که دستم بگیر
خدا را بر آن بنده بخشایش است — که خلق از وجودش در آسایش است
کرم ورزد آن سر که مغزی درست — که دون همتان اند بی مغز پوست
کسی نیک بیند بهر دو سرای — که نیکی رساند بخلق خدای

۲۰۔ حکایت عابد بخیل

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم — شناسا و رهرو در اقصای روم
من و چند سالوک صحرا نورد — برفتیم قاصد بدیدار مرد
سر و چشم هر یک ببوسید و دست — بتمکین و عزت نشاند و نشست
زرش دیدم و زرع و شاگرد و رخت — ولی بی مروت چو بی بر درخت
بخلق و کرم گرم رو مرد بود — ولی دیگدانش قوی سرد بود
همه شب نبودش قرار و هجوع — ز تسبیح و تهلیل و ما را ز جوع
سحرگه میان بست و در باز کرد — همان لطف دوشینه آغاز کرد
یکی بد که شیرین و خوش طبع بود — که با ما مسافر در آن ربع بود
مرا بوسه گفتا بتصحیف ده — که درویش را توشه از بوسه به

بخدمت منہ دست بر کفش من — مرا نان دہ و کفش بر سر بزن

باِیثار مرداں سبق بردہ اند — نہ شب زندہ داراں کہ دل مردہ اند

ہمی دیدم از پاسبان تتار — دلِ مردہ و چشم شب زندہ دار

کرامت جوانمردی و نان دہی ست — مقالات بیہودہ طبل تہی ست

قیامت کسے باشد اندر بہشت — کہ معنی طلب کرد و دعوی بہشت

بمعنی تواں کرد دعوی درست — دم بے قدم تکیہ گاہیست سست

۲۱- حکایت حاتم طائی و صفت جوانمردی وے

شنیدم در ایّام حاتم کہ بود — بخیل اندرش باد پائے چو دود

صبا سرعتے رعد بانگ ادہمے — کہ بر برق پیشی گرفتے ہمے

بتگ ژالہ می ریخت بر کوہ و دشت — تو گفتی مگر ابرِ نیسان گذشت

یکے سیل رفتار ہاموں نورد — کہ باد از پیش باز ماندے چو گرد

بگفتند مردانِ صاحب علوم — سخن ہائے حاتم بہ سلطان روم

کہ ہمتائے او در کرم مرد نیست — چو اسپش بجولان و ناورد نیست

بیاباں نوردے چو کشتی بر آب — کہ بالائے سیرش نہ پرّد غراب

بدستور دانا چنیں گفت شاہ — کہ دعوی خجالت بود بے گواہ

من از حاتم آں اسپ تازی نژاد — بخواہم گر او مکرمت کرد و داد

بدانم که در روے شکوہ ہی است — وگر رہ کند بانگ طبل تہی ست

رسول خردمند عالم بطے — روان کرد و دہ مرد ہمراہ وے

زمیں مردہ و ابر گریان برو — صبا کردہ بار دگر جان درو

بمنزل گہ حاتم آمد فرود — برآسودہ چوں تشنہ بر زندہ رود

سماطے بفگند و اسپے بکشت — بدامن شکر داد و شان زر بمشت

شب آنجا ببودند و روز دگر — بگفت آنچہ دانست صاحب خبر

ہمی گفت و حاتم پریشان چو مست — ز حسرت بدندان ہمی کند دست

کہ اے بہرہ ور موبد نیک نام — چرا پیش ازینم نگفتی پیام

من آن باد رفتار دلدل شتاب — ز بہر شما دوش کردم کباب

کہ دانستم از دست باران و سیل — نشاید شدن در چراگاہ خیل

بنوعے دگر روئے و راہم نبود — جز ایں اسپ در بارگاہم نبود

مروت ندیدم در آئین خویش — کہ مہمان بخسپد دل از فاقہ ریش

مرا نام باید در اقلیم فاش — وگر مرکب نامور گو مباش

کسان را درم داد و تشریف و اسپ — طبیعی ست اخلاق نیکو نہ کسب

خبر شد بروم از جوان مردے — ہزار آفریں کرد بر طبع وے

ز حاتم بدیں نکتہ راضی مشو
ازیں نغز تر ماجرائے شنو

۲۲- حکایت در آزمودن بادشاہ یمن حاتم را بآزاد مردی

ندانم کہ گفت ایں حکایت بمن ۔۔۔ کہ بودست فرماندہے در یمن

زنام آوراں گوئے دولت ربود ۔۔۔ کہ در گنج بخشی نظیرش نبود

تواں گفت او را سحاب کرم ۔۔۔ کہ دستش چو باراں فشاندے درم

کسے نام حاتم نبردے برش ۔۔۔ کہ سودا نرفتے ازو در سرش

کہ چند از مقالات آں بادسنج ۔۔۔ کہ نہ ملک دارد نہ فرماں نہ گنج

شنیدم کہ جشنِ ملوکانہ ساخت ۔۔۔ چو چنگ اندر آں بزم خلقے نواخت

در ذکر حاتم کسے باز کرد ۔۔۔ دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد

حسد مرد را بر سر کینہ داشت ۔۔۔ یکے را بخون خوردنش برگماشت

کہ تا ہست حاتم در ایام من ۔۔۔ نخواہد بہ نیکی شدن نام من

بلا جوئے راہ بنی طے گرفت ۔۔۔ بکشتن جوانمرد را پے گرفت

جوانے بہ رہ پیش باز آمدش ۔۔۔ کز و بوئے انسے فراز آمدش

نکو روے و دانا و شیریں زباں ۔۔۔ بر خویش برد آں شبش میہماں

کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود ۔۔۔ بد اندیش را دل بہ نیکی ربود

نہادش سحر بوسہ بر دست و پائے ۔۔۔ کہ نزدیک ما چند روزے بپائے

بگفتا نیارم شد ایدر مقیم ۔۔۔ کہ در پیش دارم مہمے عظیم

بگفت ار نہی با من اندر میاں ‎ چو یاران یک دل بگوشم بجاں
بمن دار گفت اے جواں مرد گوش ‎ کہ دانم جواں مرد را پردہ پوش
دریں بوم حاتم شناسی مگر ‎ کہ فرخندہ نام است و نیکو سیر
سرش بادشاہ یمن خواست است ‎ ندانم چہ کیں در میاں خاست است
گرم رہنمائے بداں جا کہ اوست ‎ ہمیں چشم دارم ز لطف تو دوست
بخندید برنا کہ حاتم منم ‎ سر اینک جدا کن بہ تیغ از تنم
نباید کہ چوں صبح گردد سفید ‎ گزندت رسد یا شوی نا امید
چو حاتم بآزادگی سر نہاد ‎ جواں را بر آمد خروش از نہاد
بخاک اندر افتاد و بر پائے جست ‎ گہش خاک بوسیدہ و گہ پا و دست
بینداخت شمشیر و ترکش نہاد ‎ چو بیچارگاں بر کش دست برکش نہاد
کہ گر من گلے بر وجودت زنم ‎ نہ مردم کہ در کیش مرداں زنم
دو چشمش ببوسید و در برگرفت ‎ وز آنجا طریق یمن بر گرفت
ملک در میان دو ابروے مرد ‎ بدانست حالے کہ کارے نہ کرد
بگفتش بیا تا چہ داری خبر ‎ چرا سر نہ بستی بفتراک بر
مگر بر تو نامے آورے حملہ کرد ‎ نیاوردی از ضعف تاب نبرد
جواں مرد شاطر زمیں بوسہ داد ‎ ملک را ثنا گفت و تمکیں نہاد
بدو گفت کائے شاہ با داد و ہوش ‎ ازیں در سخن ہائے حاتم نیوش

که دریافتم حاتم نام جوی هنرمند و خوش منظر و خوب روی
جوانمرد و صاحب خرد دیدمش به مردانگی فوق خود دیدمش
مرا بار لطفش دوتا کرد پشت به شمشیر احسان و فضلم بکشت
بگفت آنچه دید از کرمهای وی شهنشه ثنا گفت بر آل طی
فرستاده را داد مهر درم که مهرست بر نام حاتم کرم
مراورا رسد گر گواهی دهند که معنی و آوازش هم رهند

۲۳- حکایت در آزادمردی حاتم و ذکر پادشاه اسلام

ز بتگاه حاتم یکی پیرمرد طلب ده درم سنگ فانیذ کرد
ز راوی چنین یاد دارم خبر که پیشش فرستاد تنگ شکر
زن از خیمه گفت این چه تدبیر بود همان ده درم حاجت پیرمرد
شنید این سخن نامبردار طی بخندید و گفت ای دلارام حی
گر او در خور حاجت خویش خواست جوانمردی آل حاتم کجاست
چو حاتم به آزادمردی دگر ز دوران گیتی نیاید مگر
ابوبکر سعد آنکه دست نوال نهد همتش بر دهان سوال
رعیت پناها دلت شاد باد بسعیت مسلمانی آباد باد
سرافرازد این خاک فرخنده بوم ز عدلت بر اقلیم یونان و روم

چو حاتم اگر نیستے فرّوے
نبردے کس اندر جہاں نام طے
ثنا ماند ازاں نامور در کتاب
ترا ہم ثنا ماندہ و ہم ثواب
کہ حاتم بداں نام وآوازہ خواست
ترا سعی و جہد از برائے خداست
تکلّف بر مرد درویش نیست
وصیت ہمیں یک سخن بیش نیست
کہ چنداں کہ جہدت بود خیر کن
ز تو خیر ماند ز سعدیؒ سخن

حکایت ۲۴۔ در حلم بادشاہان

یکے را خرے در گل افتاد بود
ز سودا ش خوں در دل افتاد بود
بیاباں و باران و سرما و سیل
فروہشتہ ظلمت بر آفاق ذیل
ہمہ شب دریں غصّہ تا بامداد
سقط گفت و نفرین و دشنام داد
نہ دشمن برست از زبانش نہ دوست
نہ سلطاں کہ ایں بوم و برزاں اوست
قضا شاہ کشور یکے نام جوئے
بہ نخچیر گہ بد بچوگان و گوئے
شنیداں سخن ہائے دور از صواب
نہ صبر شنیدن نہ روئے جواب
نگہ کرد سالار را قتلیم دیدہ
کہ بر پشتہ ماجرا می شنید
ملک شرمگیں در حشم بنگریست
کہ سودائے ایں برمن از بہر چیست
نگہ کرد سلطان عالی محل
خودش در بلا دیدہ خرد در وحل
بہ بخشید بر حال مسکین مرد
فرو خورد خشم سخن ہائے سرد

زرش داد و اسپ و قبا پوستیں — چہ نیکو بود مہر در وقت کیں
یکے گفتش اے پیر بے عقل و ہوش — عجب رستی از قتل گفتا خموش
اگر من بنالیدم از درد خویش — وے انعام فرمود در خورد خویش
بدی را بدی سہل باشد جزا — اگر مردی احسن الی من اسا

۲۵- حکایت توانگر سفلہ و درویش صاحب دل

شنیدم کہ مغرورے از کبر مست — در خانہ بر روئے سائل ببست
بکنجے فرو ماندہ بنشست مرد — جگر گرم و آہ از تف سینہ سرد
شنیدش یکے مرد پوشیدہ چشم — بگفتا چہ در تابت آورد خشم
فرو گفت و بگریست بر خاک کوئے — جفائے کزاں شخص آمد بروئے
بگفت اے فلاں ترک آزار کن — یک امشب بنزد من افطار کن
بخلق و فریبش گریباں کشید — بمنزل در آورد و خواں کشید
برآسود درویش روشن نہاد — بگفت ایزدت روشنائی دہاد
شب از نرگسش قطرہ چندے چکید — سحر دیدہ برکرد و دنیا بدید
حکایت بشہر اندر افتاد و جوش — کہ بے دیدہ دیدہ برکرد دوش
شنید ایں سخن خواجۂ سنگدل — کہ برگشت درویش ازو تنگدل
بگفتا حکایت کن اے نیک بخت — کہ چوں سہل شد بر تو آں کار سخت

که برکردت این شمع گیتی فروز — بگفت اے ستمگار آشفته روز

تو کوته نظر بودی و سست رائے — که مشغول گشتی به چغد از همائے

بروئے من این در کسے کرد باز — که کردی تو بر روئے او در فراز

اگر بوسه بر خاک مرداں زنی — بمردی که پیش آیدت روشنی

کسانیکه پوشیده چشم دل اند — همانا کزیں توتیا غافل اند

چو برگشته دولت ملامت شنید — سر انگشت حسرت بدنداں گزید

که شهباز من صید دام تو شد — مرا بود دولت بنام تو شد

کسے چوں بدست آورد جرّه باز — فرو برده چوں موش دندان آز

۲۶۔ گفتار اندر دلداری خلقے تا برسند با اہل دلے

الا گر طلب گار اهل دلی — ز خدمت مکن یک زماں غافلی

خورش ده به دراج و کبک و حمام — که یک روزت افتد همائے بدام

چو هر گوشه تیر نیاز افگنی — امیدست ناگه که صیدے کنی

درے هم بر آید ز چندیں صدف — ز صد چوبه آید یکے بر هدف

۲۷۔ حکایت دریں معنی

یکے را پسر گم شد از راحله — شبانگه بگردید در قافله

ز ہر خیمہ پرسید و ہر سو شتافت — بتاریکی آں روشنائی بتافت
چو آمد بر مردم کارواں — شنیدم کہ میگفت با ساربان
ندانی کہ چوں راہ بردم بدوست — ہر آنکس کہ پیش آمدم گفتم اوست
مشائخ بجاں طالب ہر کسند — کہ باشد کہ وقتے بمردے رسند
برند از برائے دلے بارہا — خورند از برائے گلے خارہا

۲۸۔ حکایت ہم دریں معنی

ز تاج ملک زادہ در مناخ — شبے لعلے افتاد در سنگلاخ
پدر گفتش اندر شب تیرہ رنگ — چہ دانی کہ گوہر کدام ست و سنگ
ہمہ سنگہا گوش دار اے پسر — کہ لعل از میانش نباشد بدر
در اوباش پاکانِ شوریدہ رنگ — ہماں جائے تاریک لعل اند و سنگ
بعزت بکش بار ہر جاہلے — کہ افتی بسر وقت صاحب دلے
کسے را کہ با دوستے سر خوش است — نہ بینی کہ چوں بار دشمن کش است
بدرّد چو گل جامہ از دست خار — کہ خوں در دل افتادہ خندد چو نار
غم جملہ خور در ہوائے یکے — مُراعاتِ صد کن برائے یکے
گرت خاک پایانِ شوریدہ سر — حقیر و فقیر اند اندر نظر
تو ہرگز مبین شاں بچشم پسند — کہ ایشاں پسندیدہ حق بس اند

کسے را که نزدیک ظنت بد اوست | چه دانی که صاحب ولایت خود اوست

در معرفت بر کسانی ست باز | که درهاست بر روے ایشان فراز

بسا تلخ عیشان تلخی چشان | که آیند در حلّه دامن کشان

ببوسی گرت عقل و تدبیر هست | ملک را نوادر نوا خانه دست

که روزے فرح یابد از شهر بند | بلندیت بخشد چو گردد بلند

مسوزان درخت گل اندر خریف | که در نوبهارت نماید ظریف

۲۹- حکایت احسان اندک و ثمرۂ آں بے نہایت

جوانے بدانگے کرم کرده بود | تمنائے پیرے برآورده بود

بجرمے گرفت آسمان ناگهش | فرستاد سلطان بکشتن گهش

تماشا کنان بر در و کوے و بام | تکاپوے ترکان و جوش عوام

چو دید اندر آشوب درویش پیر | جوان را بدست خلایق اسیر

دلش بر جوان مرد مسکین بخست | که بارے دل آورده بودش بدست

برآورد زاری که سلطان بمرد | جهاں ماند و خوے پسندیده برد

بهم بر همی سود دست دریغ | شنیدند ترکان آهخته تیغ

بفریاد از ایشان برآمد خروش | تپانچه زنان بر سر و روے و دوش

پیاده بسر تا در بارگاه | دویدند و بر تخت دیدند شاه

جوان از میان رفت و بر زند پیر — بگردن بر تخت سلطان اسیر

بهوشش بپرسید و هیبت نمود — که مرگ منت خواستن بر چه بود

چو نیک ست خوئے من و راستی — بد مردم آخر چرا خواستی

بر آورد پیر دلاور زبان — که اے حلقه در گوش حکمت جهان

بقول دروغے که سلطان بمرد — نمردی و بیچاره جان ببرد

ملک زین حکایت چنان بر شگفت — که چیزش ببخشید و چیزے نگفت

وزین جانب افتان و خیزان جوان — همی رفت بیچاره هر سو دوان

یکے گفتش از چار سوئے قصاص — چه کردی که آمد بجانت خلاص

بگوشش فرو گفت کاے هوشمند — بجانے و دانگے رهیدم ز بند

یکے تخم در خاک ازان می نهد — که روزے فرو ماندگی بر دهد

جوئے باز دارد بلائے درشت — عصائے ندیدی که عوجے بکشت

حدیث درست آخر از مصطفاست — که بخشایش و خیر دفع بلاست

عدو را نه بینی درین بقعه پائے — که بوبکر سعد ست کشور کشائے

بگیر اے جهانے بروے تو شاد — جهانے که شادی بروے تو باد

کس از کس بدور تو بارے نبرد — گلے در چمن جور خارے نبرد

توئی سایهٔ لطف حق بر زمین — پیمبر صفت رحمة العالمین

ترا قدر اگر کس نداند چه غم — شب قدر را می نداند هم

۱۵۰۔ حکایت در معنی ثمرۂ نیکوکاری

کسے دید صحرائے محشر بخواب | مس تفتہ روئے زمیں آفتاب
ہمی بر فلک شد ز مردم خروش | دماغ از تپش می بر آید بجوش
یکے شخص ازیں جملہ در سایۂ | بگردن بر از خلد پیرایۂ
بپرسید کائے مجلس آرائے مرد | کہ بود اندریں مجلست پائے مرد
رزے داشتم بر در خانہ گفت | بسایہ درش نیک مردے بخفت
دریں وقت نومیدی آں مرد راست | گناہم ز داوار داور بخواست
کہ یارب بریں بندہ بخشائیشے | کزو دیدہ ام وقتے آسائیشے
چہ گفتم چو حل کردم ایں راز را | بشارت خداوند شیراز را
کہ آفاق در سایہ ہمتش | مقیم اند بر سفرۂ نعمتش
درختیست مرد کرم بار وار | وزو بگذری ہیزم کوہسار
حطب را اگر تیشہ بر پے زنند | درخت برومند را کے زنند
بسے پائیدار اے درخت ہنر | کہ ہم میوہ داری وہم سایہ ور

۱۵۱۔ گفتار اندر ہیبت ملوک و سیاست ملک

بگفتیم در باب احساں بسے | ولیکن نہ شرطست باہر کسے

بخور مردم آزار را خون و مال — که از مرغ بد کنده به پر و بال

کسے را که با خواجه تست جنگ — بدستش چرا می دہی چوب و سنگ

بر انداز بیخے که خار آورد — درختے بپرور که بار آورد

کسے را بده پایۂ مہتران — که بر کہتران سر ندارد گران

مبخشائے بر ہر کجا ظالمے ست — که رحمت برو جور بر عالمے ست

جہاں سوز را کشته بہتر چراغ — یکے به در آتش که خلقے بداغ

ہر آنکه که بر دزد رحمت کنی — بیازوئے خود کاروان میزنی

جفا پیشگاں را بده سر بباد — ستم بر ستم پیشه عدل ست و داد

۳۲۔ گفتار در معنی احسان کسیکه سزاوار نباشد

شنیدم که مردے غم خانه خورد — که زنبور در سقف او لانه کرد

زنش گفت از ایناں چه خواہی مکن — که مسکیں پریشاں شوند از وطن

بشد مرد ناداں بر کار خویش — گرفتند یک روز زن را بنیش

بیامد ز دکاں سوے خانه مرد — براں بے خرد زن بسے طیره کرد

زن بے خرد بر در و بام و کوئے — ہمیکرد فریاد و میگفت شوئے

مکن روئے بر مردم اے زن ترش — تو گفتی که زنبور مسکین مکش

کسے با بداں نیکوئی چوں کند — بداں را تحمل بد افزوں کند

چوں اندر سرے بینی آزارِ خلق | بشمشیرِ تیزش بیازار حلق
سگ آخر کہ باشد کہ خوانش نہند | بفرمائے تا استخوانش دہند
چہ نیکو زدست ایں مثل پیرِ دہ | ستور لگد زن گرا نبار بہ
اگر نیک مردی نماید عسس | نیارد بشب خفتن از دزد کس
نئے نیزہ در حلقۂ کارزار | بقیمت تر از نیشکر صد ہزار
نہ ہر کس سزاوار باشد بمال | یکے مال خواہد یکے گوشمال
چو گربہ نوازی کبوتر برد | چو فربہ کنی گرگ یوسف درد
بنائے کہ محکم ندارد اساس | بلندش مکن ور کنی زو ہراس

۳۸۔ گفتار اندر پیش بینی و عاقبت اندیشی

چہ خوش گفت بہرام صحرا نشیں | چو یکراں توسن زدش بر زمیں
دگر اسپے از گلہ باید گرفت | کہ گر سرکشد باز شاید گرفت
سرِ چشمہ شاید گرفتن بمیل | چو پر شد نشاید گذشتن بہ پیل
بہ بند ای پسر دجلہ گر آب کاست | کہ سودے ندارد چو سیلاب خاست
چو گرگ خبیث آمد اندر کمند | بکش ور نہ دل برکن از گوسفند
از ابلیس ہرگز نیاید سجود | نہ از بد گہر نیکوئی در وجود
بد اندیش را جائے فرصت مدہ | عدو در چہ و دیو در شیشہ بہ

نگو شاید این مار کشتن بچوب ــــ چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب

قلم زن که بد کرد با زیر دست ــــ قلم بهتر او را به شمشیر دست

مدّبر که قانونِ بد می نهد ــــ ترا می برد تا بآتش وحد

نگو ملک را این مُدبّر بس است ــــ مدبّر مخوانش که مُدبر کس است

سعید آورد قول سعدی بجائے ــــ که توفیر ملک است و تدبیر رائے

باب ششم - در قناعت

خدا را ندانست و طاعت نه کرد ــــ که بر بخت و روزی قناعت نکرد

قناعت توانگر کند مرد را ــــ خبر کن حریص جهان گرد را

سکونے بدست آور اے بے ثبات ــــ که بر سنگِ گردان نروید نبات

مپرور تن ار مرد رائے و هشی ــــ که او را چو می پروری می کشی

خردمند مردم هنر پرورند ــــ که تن پروران از هنر لاغر اند

کسے سیرتِ آدمی گوش کرد ــــ که اوّل سگِ نفس خاموش کرد

خور و خواب تنها طریقِ ددست ــــ برین بودن آئین نابخردست

خنک نیک بختے که در گوشهٔ ــــ بدست آرد از معرفت توشهٔ

بر آنان که شد سرِّ حق آشکار ــــ نکردند باطل بر و اختیار

تو خود را از آن در چه انداختی ــــ که چه را ز ره باز نشناختی

بر اوجِ فلک چون پرد جرّه باز | که در شهپرش بسته سنگ آز
بکم کردن از عادت خویش خورد | توان خویشتن را ملک خوے کرد
کجا سیر وحشی رسد در ملک | نشاید پرید از ثری تا فلک
نخست آدمی سیرتی پیشه کن | پس آنگه ملک خوے اندیشه کن
تو بر کُرّهٔ توسنے بر کمر | نگر تا نه پیچد ز حکم تو سر
که گر پالهنگ از کفت در گسیخت | تن خویشتن کشت و خون تو ریخت
باندازه خور زاد اگر مردمی | چنین پُر شکم آدمی یا خمی
درون جائے ذکرست و قوت و نفس | تو پنداری از بهر نانست و بس
کجا ذکر گنجید کز انبار آز | به سختی نفس می کند پا دراز
ندارند تن پروران آگهی | که پُر معده باشد ز حکمت تهی
دو چشم و شکم پر نه گردد بهیچ | تهی بهتر این روده پیچ پیچ
چو دوزخ که سیرش کنند از وقید | دگر بانگ دارد که هل من مزید
همی میردت عیسیٰ از لاغری | تو در بند آنی که خر پروری
بدین اے فرو مایه دنیا مخر | چو خر با انجیل عیسیٰ مخر
مگر می ندانی که در او دام | نینداخت جز حرص خوردن بدام
پلنگے که گردن کشد بر وحوش | بدام افتد از بهر خوردن چو موش
چه موش آنکه نان وپنیرش خوری | بدامش در افتی و تیرش خوری

باب ہفتم در تربیت

سخن در صلاح ست و تدبیر و خوی — نہ در اسپ و میدان و چوگان و گوی

چہ با دشمن نفس ہمخانۂ — چہ در بند پیکار بیگانۂ

عنان باز پیچان نفس از حرام — بمردی ز رستم گذشتند و سام

کس از چو تو دشمن ندارد غمے — کہ با خویشتن بر نیائی ہمے

تو خود را چو کودک ادب کن بچوب — بگرز گران مغز مردم مکوب

وجود تو شہریست پُر نیک و بد — تو سلطان و دستور دانا خرد

ہمانا کہ دونانِ گردن فراز — درین شہر کبر اند و سودا و آز

رضا و ورع نیکنامان حُر — ہوا و ہوس رہزن و کیسہ بُر

چو سلطان عنایت کند بابدان — کجا ماند آسایش بخردان

ترا شہوت و حرص و کین و حسد — چو خون در رگانند و جان در جسد

گر این دشمنان تربیت یافتند — سر از حکم و رائے تو بر تافتند

ہوا و ہوس را نماند ستیز — چو بینند سرپنجۂ عقل تیز

نہ بینی کہ شب دزد و اوباش و خس — نگردند جائے کہ گردد عسس

رئیسے کہ دشمن سیاست نکرد — ہم از دست دشمن ریاست نکرد

نخواہم درین نوع گفتن بسے — کہ حرفے بس از کار بندد کسے

گفتار اندر فضیلتِ خاموشی و حلاوت خویشتن داری

اگر پائے در دامن آری چو کوہ — سرت ز آسمان بگذرد در شکوہ

زبان درکش اے مرد بسیار دان — کہ فردا قلم نیست بر بے زبان

صدف وار گوہر شناسان راز — دہن جز بہ لؤلؤ نکردند باز

فراوان سخن باشد آگندہ گوش — نصیحت نگیرد مگر در خموش

چو خواہی کہ گوئی نفس بر نفس — حلاوت نہ بینی ز گفتار کس

نباید سخن گفت ناساختہ — نشاید بریدن نینداختہ

تأمل کنان در خطا و صواب — بہ از ژاژ خایانِ حاضر جواب

کمالست در نفس انسان سخن — تو خود را بگفتار ناقص مکن

کم آواز ہرگز نہ بینی خجل — جوئے مشک بہتر کہ یک تودہ گل

حذر کن ز نادان دہ مردہ گوے — چو دانا یکے گوئے و پروردہ گوے

صد انداختی تیر و ہر صد خطاست — اگر ہوشمندی یک انداز و راست

چرا گوید آن چیز در خفیہ مرد — کہ گر فاش گردد شود روے زرد

مکن پیش دیوار غیبت بسے — بود کز پسش گوش دارد کسے

درونِ دلت شہر بندست راز — نگر تا نہ بیند در شہر باز

ازان مرد دانا دہان دوختست — کہ بیند کہ شمع از زبان سوختست

۲۔ حکایت در حفظ اسرار

تکش با غلامان یکے راز گفت — کہ این را نشاید بکس باز گفت

بسالے نیامد ز دل بر دہان — بیکروز شد منتشر در جہان

بفرمود جلاد را بے دریغ — کہ بردار سرہائے اینان بہ تیغ

یکے زان میان گفت و زنہار خواست — مکش بندگان کین گنہ از تو خاست

تو اوّل نہ بستی کہ سرچشمہ بود — چو سیلاب شد پیش بستن چہ سود

تو پیدا مکن راز دل بر کسے — کہ او خود نگوید بر ہر کسے

جواہر بگنجینہ داران سپار — ولے راز را خویشتن پاسدار

سخن تا نگوئی برو دست ہست — چو گفتہ شود یابد او بر تو دست

سخن دیو بندیست در چاہ دل — ببالائے کام و زبانش مہل

توان باز دادن رہ نرّہ دیو — ولے باز نتوان گرفتن بریو

تو دانی کہ چو دیو رفت از قفس — نیاید بلا حول کس باز پس

یکے طفل بردارد از رخش بند — نیاید بصد رستم اندر کمند

مگوئے آنکہ گر بر ملا اوفتد — وجودے از ان در بلا اوفتد

بدہقانِ نادان چہ خوش گفت زن
بدانش سخن گوئے یا دم مزن

٣- حکایت سلامت جاهل در حجاب خاموشی

یکے خوب خُلق و خَلَق پوش بود | که در مصر یک چند خاموش بود
خردمند مردم ز نزدیک و دور | بگردش چو پروانه جویان نور
تفکر شبے با دلِ خویش کرد | که پوشیده زیر زبانست مرد
اگر من چنین سر بخود در برم | چه دانند مردم که دانشورم
سخن گفت و دشمن بدانست و دوست | که در مصر نادان تر از وے هموست
حضورش پریشان شد و کار زشت | سفر کرد و بر طاقِ مسجد نبشت
در آئینه گر خویشتن دیدمے | به بیدانشی پردهٔ ندریدمے
چنین زشت از آں پرده برداشتم | که خود را نکو روئے پنداشتم
کم آواز را باشد آوازه تیز | چو گفتی و رونق نماندت گریز
ترا خامشی اے خداوند هوش | وقارست و نا اهل را پرده پوش
اگر عالمی هیبتِ خود مبر | و گر جاهلی پردهٔ خود مدر
ضمیر دل خویش منمائے زود | که هر گه که خواهی توانی نمود
ولیکن چو پیدا شود راز مرد | بکوشش نشاید نهان باز کرد
قلم سرِّ سلطان چه نیکو نهفت | که تا کارد بر سر نبودش نگفت
بهایم خموشند و گویا بشر | پراگنده گوئے از بهایم بتر

چو مردم سخن گفت باید بہوش | دگر نہ شدن چون بہایم خموش
بہ نطق است و عقل آدمی زادہ فاش | چو طوطی سخن گوے نادان مباش

۴- حکایت

یکے ناسزا گفت در وقت جنگ | گریبان دریدند ویرا بچنگ
قفا خوردہ عریان و گریان نشست | جہاندیدۂ گفتش اے خود پرست
چو غنچہ گرت بستہ بودے دہن | دریدہ ندیدے چو گل پیرہن
سراسیمہ گوید سخن بر گزاف | چو طنبور بے مغز بسیار لاف
نبینی کہ آتش زبانست و بس | بآبے توان کشتنش در نفس
اگر ہست مرد از ہنر بہرہ ور | ہنر خود بگوید نہ صاحب ہنر
اگر مشک خالص نداری مگوے | وگر ہست خود فاش گردد ببوے
بسوگند گفتن کہ زر مغربیست | چہ حاجت محک خود بگوید کہ چیست
بگویند ازین حرف گیران ہزار | کہ سعدی نہ اہل ست و آمیزگار
روا باشد ار پوستینم درند | کہ طاقت ندارم کہ مغزم برند

۵- حکایت

عضد را پسر نیک رنجور بود | شکیب از نہاد پدر دور بود

یکے پارسا گفتش از روے پند — کہ بگذار مرغان وحشی ز بند
قفسہاے مرغ سحر خوان شکست — کہ در بند ماند چو زندان شکست
نگہداشت بر طاق بستان سرائے — یکے نامور بلبل خوش سرائے
پسر صبحدم سوے بستان شتافت — جز آن مرغ بر طاق ایوان نیافت
بخندید کاے بلبل خوش نفس — تو از گفت خود ماندہ در قفس
ندارد کسے با تو ناگفتہ کار — ولیکن چو گفتی دلیلش بیار
چو سعدی کہ چندی زبان بستہ بود — ز طعن زبان آوران رستہ بود
کسے گیرد آرام دل در کنار — کہ از صحبت خلق گیرد کنار
مکن عیب خلق اے خردمند فاش — بعیب خود از خلق مشغول باش

باب ہشتم در شکر

۲ - حکایت

جوانے سر از راے مادر بتافت — دل دردمندش چو آذر بتافت
چو بیچارہ شد پیشش آورد مہد — کہ اے سست مہر فراموش عہد
نہ گریان و درماندہ بودی و خرد — کہ شبہا ز دست تو خوابم نبرد
نہ در مہد نیروے حالت نبود — مگس راندن از خود مجالت نبود
تو آنی کہ از یک مگس رنجہ — کہ امروز سالار سرپنجہ

اے شوی باز در قعر گور | کہ نتوانی از خویشتن دفع مور
ز دیدہ چون بر فروزد چراغ | چو کرم لحد خورد پیہ دماغ
پوشیدہ چشمی نہ بینی کہ راہ | نداند ہمی وقت رفتن ز چاہ
گر نیا موختنت فہم و رائے | سرشت این صفت و روجوت خدائے
حرکت منع کردے دل حق نیوش | حقیقت عین باطل نمودے بگوش

۴۔ گفتار اندر صنع باری در ترکیب خلقت انسانی

بین تا یک انگشت از چند بند | باقلیدس صنع درہم فگند
ن آشفتگی باشد و ابلہی | کہ انگشت بر حرف صنعش نہی
تاَل کن از رفتار مرد | کہ چند استخوان پے زد و وصل کرد
کہ بے گردش کعب و زانو پائے | نشاید قدم بر گرفتن ز جائے
ازان سجدہ بر آدمی سخت نیست | کہ در صلب او مہرہ یکلخت نیست
و صد مہرہ در یکدگر ساختست | کہ گل مہرہ چون تو پرداختست
رگت بر تن است اے پسندیدہ خوئے | زمینے درو سیصد و شصت جوئے
مرور سر و فکر و رائے و تمیز | جوارح بدل دل بدانش عزیز
ہائم بر وے اندر افتادہ خوار | تو ہمچون الف بر قدمہا سوار
نگون کردہ ایشان سر از بہر خور | تو آری بعزت خورش پیش سر

نزیبد ترا با چنین سروری — کہ سر جز بطاعت فرود آوری

ولیکن بدین صورت دلپذیر — فریفتہ مشو صورتِ خوب گیر

رہِ راست باید نہ بالائے راست — کہ کافر ہم از روی صورت چو ماست

ترا آنکہ چشم و دہن داد و گوش — اگر عاقلی در خلافش مکوش

گرفتم کہ دشمن بکوبی بسنگ — مکن بارے از جہل با دوست جنگ

خردمند طبعانِ منت شناس — بدوزند نعمت بمیخِ سپاس

۳۔ حکایت

نبرد آزمائے ز ادہم فتاد — بگردن درش مہرہ برہم فتاد

چو پیلش فرو رفت گردن بتن — نگشتے سرش تا نگشتے بدن

پزشکان بماندند حیران درین — مگر فیلسوفے ز یونان زمین

سرش باز پیچید و تن راست شد — دگر وے نبودے زمن خواست شد

دگر نوبت آمد بنزدیک شاہ — نکرد آن فرومایہ در وے نگاہ

خردمند را سر فرو شد بشرم — شنیدم کہ میرفت و میگفت نرم

اگر دوش نہ پیچیدمے گردنش — نہ پیچید امروز روے از منش

فرستاد تخمے بدستِ رہی — کہ باید کہ بر عود سوزش نہی

ملک را یکے عطسہ آمد ز دود — سر و گردنش ہمچنان شد کہ بود

بعذر از پئے مرد بشتافتند — بجستند بسیار و کم یافتند

تو ہم گردن از شکر منعم مپیچ — کہ روز پسین سر برآری بہیچ

۴۴ - گفتار اندر نظر در صنع باری تعالیٰ

شب از بہر آسایشِ تست و روز — مہِ روشن و مہرِ گیتی فروز

سپہر از برائے تو فراش وار — ہمی گسترانَد بساطِ بہار

اگر باد و برفست و باران و میغ — دگر رعد چوگان زند برق تیغ

ہمہ کارداران فرمان برند — کہ تخمِ تو در خاک می پرورند

اگر تشنہ مانی ز سختی مجوش — کہ سقائے ابر آبت آرد بدوش

ز خاک آورد رنگ و بوی و طعام — تماشاگہ دیدہ و مغز و کام

عسل دادت از نحل و من از ہوا — رطب دادت از نخل و نخل از نوا

ہمہ نخلبندان بخایند دست — ز حیرت کہ نخلے چنین کس نبست

خور و ماہ و پروین برائے تواند — قنادیلِ سقفِ سرائے تواند

ز خارت گل آورد و از نافہ مشک — زر از کان و برگِ تر از چوبِ خشک

بدستِ خودت چشم و ابرو نگاشت — کہ محرم باغیار نتوان گذاشت

توانا کہ آن نازنین پرورد — بالوانِ نعمت چنین پرورد

بجان گفت باید نفس بر نفس — کہ شکرش نہ کار زبانست و بس

خدایا دلم خون شد و دیدہ ریش — کہ می بینم انعامت از گفت بیش

نگویم دد و دام و مور و سمک — کہ فوجِ ملائک بر اوجِ فلک

هنوزت سپاس اندکے گفته اند | زبیور هزاران یکے گفته اند
بروسعد یادست ودفتر بشوے | براهی که پایان ندارد مپوے

باب نهم در توبه

بیا اے که عمرت به هفتاد رفت | مگر خفته بودی که بر باد رفت
همه برگ بودن همی ساختی | بتدبیر رفتن نه پرداختی
قیامت که بازار مینو نهند | منازل باعمال نیکو دهند
بضاعت بچندان که آری بری | دگر مفلسی شرمساری بری
که بازار چندانکه آگنده تر | تهیدست را دل پراگنده تر
زپنجه درم پنج اگر کم شود | دلت ریش سرپنجه غم شود
چو پنجاه سالت برون شد زدست | غنیمت شمر پنج روزے که هست
اگر مرده مسکین زبان داشتے | بفریاد وزاری فغان داشتے
که اے زنده چون هست امکان گفت | لب از ذکر چون مرده برهم مخفت
چو مارا بغفلت بشد روزگار | تو بارے دمے چند فرصت شمار

۲- حکایت پیر مرد وتحسر بر روزگار جوانی

شبے درجوانی وطیب نعم | جوانان نشستیم چندے بهم

چو بلبل سرایان چو گل تازه روی ‌‌ ‌‌ ز شوخی در افگنده غلغل بکوی

جهاندیده پیری ز ما برکنار ‌‌ ‌‌ ز دور فلک لیل مویش نهار

چو فندق زبان از سخن بسته بود ‌‌ ‌‌ نه چون ما لب از خنده چون پسته بود

جوانی برفت کاسی پیر مرد ‌‌ ‌‌ چه در کنج حسرت نشینی بدرد

یکی سر برآر از گریبان غم ‌‌ ‌‌ بآرام دل با جوانان بچم

برآورد سر سالخورد از نهفت ‌‌ ‌‌ جوابش نگر تا چه پیرانه گفت

چو باد صبا بر گلستان وزد ‌‌ ‌‌ چمیدن درخت جوان را سزد

چمد تا جوانست و سرسبز خوید ‌‌ ‌‌ شکسته شود چون بزردی رسید

بهاران که باد آورد بید مشک ‌‌ ‌‌ بریزد درخت جوان برگ خشک

نزیبد مرا با جوانان چمید ‌‌ ‌‌ که بر عارضم صبح پیری دمید

بقید اندرم جبره بازی که بود ‌‌ ‌‌ دمادم سر رشته خواهد درود

شمارست نوبت برین خوان نشست ‌‌ ‌‌ که ما از تنعم نشستیم دست

چو بر سر نشست از بزرگی غبار ‌‌ ‌‌ دگر چشم عیش جوانی مدار

مرا برف باریده بر پر زاغ ‌‌ ‌‌ نشاید چو بلبل تماشای باغ

کند جلوه طاوس صاحب جمال ‌‌ ‌‌ چه میخواهی از باز برکنده بال

مرا غله تنگ اندر آمد درو ‌‌ ‌‌ شما را کنون میدمد سبزه نو

گلستان ما را طراوت گذشت ‌‌ ‌‌ که گلدسته بندد چو پژمرده گشت

مرا آنکه جانِ پدر بر عصاست — دگر تکیه بر زندگانی خطاست
مسلم جوانراست بر پائے جست — کہ پیران بر ند استعانت بدست
گل سرخ رویم نگر زرّ ناب — فرو رفت چوں زرد شد آفتاب
ہوس پختن از کودکِ ناتمام — چناں زشت نبود کہ از پیرِ خام
مرا می بباید چو طفلاں گریست — ز شرمِ گناہاں نہ طفلانہ زیست
نکو گفت لقمان کہ نازیستن — بہ از سالہا بر خطا زیستن
ہم از بامدادان در کلبہ بست — بہ از سود و سرمایہ دادن نہ دست
جواں تا رساند سیاہی بنور — برو بیر مسکیں سیاہی بنور

۴۔ حکایت

کہن سالے آمد بنزدِ طبیب — زنالیدنش تا مردن قریب
کہ دستم برگ برنہ اے نیک رائے — کہ پایم ہمی برنیاید ز جائے
بداں ماند ایں قامتِ خفتہ ام — کہ گوئی بگِل در فرو رفتہ ام
بدو گفت دست از جہاں برگسل — کہ پایت قیامت برآید ز گل
اگر در جوانی زدی دست و پائے — در ایام پیری بہش باش و رائے
چو دورانِ عمر از چہل برگذشت — مزن دست و پا کابت از سر گذشت
نشاط آنگہ از من رمیدن گرفت — کہ شامم سپیدہ دمیدن گرفت
بباید ہوس کردن از سر بدر — کہ دورِ ہوس بازی آمد بسر

نہ سبزی کجا تازہ گردد دلم | کہ سبزی بخواہد دمید از گلم
تفرج کناں در ہوا و ہوس | گذشتیم بر خاک بسیار کس
کسانیکہ دیگر بغیب اندر اند | بیایند و بر خاک ما بگذرند
دریغا کہ فصل جوانی برفت | بلہو و لعب زندگانی برفت
دریغا چناں روح پرور زمان | کہ بگذشت بر ما چو برق یمان
ز سودائے آں پوشم و ایں خورم | نہ پرداختم تا غم دیں خورم
دریغا کہ مشغول باطل شدیم | زحق دور ماندیم و غافل شدیم
چہ خوش گفت با کودک آموزگار | کہ کارے نہ کردیم و شد روزگار

۴۔ گفتار اندر غنیمت شمردن قوت جوانی پیش از ضعف پیری

جوانا رہ طاعت امروز گیر | کہ فردا جوانی نیاید ز پیر
فروغ دلت ہست و نیروئے تن | چو میدان فراخ ست گوئے بزن
من ایں روز را قدر نشناختم | بدانستم اکنوں کہ در باختم
قضا روزگارے ز من در ربود | کہ ہر روز ازو شب قدر بود
چہ کوشش کند پیر خر زیر بار | تو میرو کہ بر باد پائی سوار
شکستہ قدح گر ببندند چست | نیاورد خواہد بہائے درست
کنوں کوفتاد ز غفلت ز دست | طریقے ندارد بجز باز بست

که گفتت به جیحون در انداز تن | چو افتاد هم دست و پایی بزن
بغفلت بدادی ز دست آب پاک | چه چاره کنون جز تیمم بخاک
چو از چابکان در دویدن گرو | نبردی هم افتان و خیزان برو
گر آن باد پایان برفتند تیز | تو بی دست و پای از نشستن بخیز

باب دهم در مناجات

بیا تا بر آریم دستی ز دل | که نتوان برآورد فردا ز گل
بفصل خزان در نبینی درخت | که بی برگ ماند ز سرمای سخت
برآرد تهی دستهای نیاز | ز رحمت نگردد تهیدست باز
مپندار از آن در که هرگز نبست | که نومید گردد برآورده دست
همه طاعت آرند و مسکین نیاز | بیا تا به درگاه مسکین نواز
چو شاخ برهنه برآریم دست | که بی برگ از این بیش نتوان نشست
خداوندگارا نظر کن بجود | که جرم آمد از بندگان در وجود
گناه آید از بندهٔ خاکسار | بامید عفو خداوندگار
کریما برزق تو پرورده ایم | بانعام و لطف تو خو کرده ایم
گدا چون کرم بیند و لطف و ناز | نگردد ز دنبال بخشنده باز
چو ما را بدنیا تو کردی عزیز | بعقبی همین چشم داریم نیز

عزیزی و خواری تو بخشی و بس — عزیزی تو خواری نه بیند ز کس

خدایا بعزّت که خوارم مکن — بذُلّ گنه شرمسارم مکن

مسلّط مکن چون منی بر سرم — ز دست تو به گر عقوبت برم

بگیتی بتر زین نباشد بدی — جفا بردن از دست همچون خودی

مرا شرمساری ز روی تو بس — دگر شرمسارم مکن پیش کس

گرم بر سر افتد ز تو سایه — سپهرم بود کمترین پایه

اگر تاج بخشی سر افرازدم — تو بردار تا کس نیندازدم

انتخاب آئینۂ سکندری

گر آسایشی خواهی از روزگار — جمال عزیزان غنیمت شمار

دل از روی هم صحبتان شاد کن — به نقل و می مجلس آباد کن

بجمعیت دوستان کوش نه — پراگندگی را بیک سوی نه

بدوری مکوش ارچه بدخوست یار — که دوری خود افتد سر انجام کار

اگر جامه تنگ است پاره مکن — که خود پاره گردد چو گردد کهن

مزن شاخ اگر میوه تلخ است تیز — خود افتد چو پیش آیدش برگ ریز

چو لابد جدائیست از بعد زیست — بعمدا جدا زیستن بهر چیست

ازان تیغ برداشت این پشت خم — که پیوند یاران گشاید ز هم

از آن دشمنی ہا کہ در خوے اوست
نیارد بیک جائے دیدن دو دوست

رفیقے کہ با وصل شد کار او
مبادا پراگندہ بازار او

گر از آشیان مرغ افتد جدا
ز نالہ کند چرخ را پر صدا

بہ بین چون بود حال آن ناصبور
کہ دور افتد از خانۂ خویش دور

دل مردم آن گاہ توسن بود
کہ آزادہ از سرو سوسن بود

چو گردد گرفتار اندیشۂ
ندارد بجز عاجزی پیشۂ

خردوشی از چند باشد حرون
ز آسیب یک نشتر آمد زبون

حریف ارچہ تلخست بدخوے نیز
نیاید پس از دیدن عزیز

بلاہست اندرون چشمۂ تلخ دام
وہد تشنہ را آب حیوان بکام

گلیمے کہ مویش بود سینہ گز
برہنہ تنان را حریرست وخز

تن از فاقہ چون ناشکیبا بود
خورش گر سبوس ست حلوا بود

جدا ماندگان را از و پرس اسوز
کہ چون میرساند شبے را بروز

مرا دوری دوستان عزیز
جگر خستہ گردد و آزردہ نیز

فرو مردم از حسرت دوستان
چو بیل از تمنائے ہندوستان

کسانے کہ بر روئے شان پے بہ پے
میان گل و لالہ خوردیم مے

کنون سوے بستان چو پویم فراخ
کہ یک مرغ از ایشان نبینم بشاخ

تہی گشت زان تازہ رویان سراے
بیک بارہ گشتند غربت گراے

نشانے نہ بینم کنوں زاں نشاط　　کہ دور فلک در نوشت آں بساط

زمانہ ندارد جز ایں ہیچ کار　　کہ اول دہد شربت آخر خمار

ہزاری چرا خوں نگرید رہی　　کہ از ہمرہاں ہید ایواں تہی

گزشت آں کہ باہم نشستیم و خاست　　کنوں رفتہ را باز جستن خطاست

بزرگاں پس رفتہ نشتافتند　　کہ بسیار جستند و کم یافتند

نہ بعد از شدن باز گردد زماں　　نہ تیرے کہ بیروں پرید از کماں

کجا بودی اے مرغ فرخندہ پے　　چہ داری خبر زاں حریفان مے

بشادی کجا می گزارند گام　　سفر تا چہ جائیست و منزل کدام

کجا روز راحت فزوں میکنند　　شب آسایش خواب چوں میکنند

بعیش و طرب ہمعنان کہ اند　　بریحاں و مے میہمان کہ اند

کدام آب دیدست در جوئے شاں　　دل ما چگونہ است پہلوئے شاں

چو از ما خرامی سوئے خانہ باز　　بیاران بری ماجرائے نیاز

بدریوزۂ چشم یاران من　　تماشا کنی جوئے یاران من

فغاں زاں حریفان صحبت گسل　　کہ یکبارہ زما بر گرفتند دل

بیک نامۂ ہم نہ کردند یاد　　کہ دل خوش کنم زاں ہمایوں سواد

براں نامہ کز یار جانی بود　　طرب نامۂ زندگانی بود

اگر دانشے داری اے نیک رائے　　دیگر　یکے گرد اندیشۂ خود گرائے

نگه کن درین چرخ دولاب گرد | که چون هر زمان می برد آب مرد
چه دلها کز آسیب غم گرد خورد | چه سرها که در خاک خارے سپرد
کس این ماجرا از وے پرسید باز | کزین ره نوشتن چه داری نیاز
چه مشکل ست کین و درظلمات نور | زگردندگی نیست یک لحظه دور
روانے برآوردن از خاک آب | چو شد ساخته باز گردد خراب
خیالے بهر پیکرے ریختن | طلسمے بهر گنج انگیختن
مبین دلکش این منظر شیشه فام | که در شیشه کرد او جهان را تمام
چو کرد او جهان را بشیشه درون | تو از شیشه او کے برآئی برون
سراپائے این مادر فتنه زائے | که بینی پر از چشم گیتی نمائے
همین چشمهایش که بیش و کم است | نهانی بنظارهٔ عالم است
ز چندین منظرهائے عالم فروز | به بین تا چه دیدی و بینی هنوز
جهان غرق نادیده دریائے شور | که بالاست آب و تهش چاه کور
بسا حال مردم که گشت و گذشت | که از حال خود چرخ مو نگشت
بسا تو که کهنه شد از روزگار | جهان کهنه و همچنان برقرار
یکے گم شد و دیگرے خاست نو | که هست این جهان جائے کشت و درو
درین کشتن و باز کردن درود | ندانم غرض باغبان را چه بود
یکے باز کن پرده زین خاک زرد | که دیبائے چین بینی اندر نورد

هزاراں لالہ و گل کہ در گلشنے ست | بناگوشش و رخسار سیمیں تنے ست
بسا دیدہ کز سرمہ آزاد گشت | کہ تا گرد خاک سیہ باز گشت
بسا چہرہ گم شد درین خاک پست | کہ از خاک جز خاک نامد بدست
بسا تن کہ او بار صد دل نہ برد | کہ در زیر انبار گل شد چو مرد
بنائے کش از گل برآری برآب | بسے بر نہاد کہ گردد خراب
چو در کیسۂ مردم این نقد خاص | ز تاراج دزداں ندارد خلاص
بیا تا کنیم آں چناں رخت ہیچ | کہ جز نام نیکو نمانیم ہیچ
بہ معشوق یک شب چہ باشیم شاد | کہ مہمان غیرے شود بامداد
مکن میل این خاک چوں ناکساں | کہ پیوند او نیست جز با خساں
مباش از نوائے فلک ناشکیب | کہ چشمش چہ ہندوست آہو فریب
شنیدہ کہ بر آہو آواز راند | ز تن جان او را بہ آواز خواند
صفیرے کہ صیاد زو کرد دام | ز مرغ ارغنون اجل یافت نام
جہاں مایہ ندہد مگر شوم را | کہ ویرانہ میمون بود بوم را
چہ باید از اں دانہ خرسند بود | کہ با جاں ہم باز خواہد ربود
جہاں را چو نیکو شناسد کسے | متاع جہاں را نجوید بسے
درین خوان کہ حلوا شکر خاکستر است | جگر اول و شور با پستر است
ہماں طفل را مادر دستگیر | بخوں پرورد اول آنگہ بشیر

منه دل دریں باغ ابله فریب | که خرزهره را نام کردست سیب
ندانم کسے رازِ وابستگاں هوشیار | که خواند درو لوح پایندگاں
دو رہ دارد ایں تنگنائے دراز | که در رفتن و آمدن هر دو باز
ازیں هر زماں نو برے می‌رود | یکے آید و دیگرے می‌رود
دریں مرحله بار نتواں نهاد | که در مرگ را خار نتواں نهاد
چه سازی رواقے کزاں رفتنیست | غمے کا ید خورکه جاں رفتنیست
چرا باید آراستن منظرے | که خواهد شدن منزلِ دیگرے

رباعیاتِ حکیم عمر خیام

عشاق بدر گهت اسیر ند بیا | بدخوئی تو بر تو تکبیر ند بیا
هر جور و جفا که کردهٔ معذوری | زاں پیش که عذرت نپذیر ند بیا

مرد آں نبود که خلق خوار ند او را | وز بیم بدی نیک شمار ند او را
رندے که بمو دیشے دستے بکرم | رنداں همه پشت دست دار ند او را
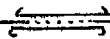
خرم بتو داشتم دل پر از غم را | هجر تو حزیں کرده دل خرم را
من تلخی عالم بتو خوش می‌کردم | با تلخی هجرت چه کنم عالم را

عاقل بچہ اُمّید دریں شوم سرائے | بہر دولت او دل نہد از بہر خدائے
ہر گاہ کہ خواہد نشیند از پائے | گیرد اجلش دست کہ بالا بجائے

اے خواجہ یکے کام روا کن مارا | دم درکش و در کار خدا کن مارا
ما راست رویم لیک تو کج بینی | رو چارہ دیدہ کن رہا کن مارا

اے دل ز زمانہ رسم احسان مطلب | وز گردش دوراں سر و ساماں مطلب
درماں طلبی درد تو افزوں گردد | با درد بساز و ہیچ درماں مطلب

چوں کار نہ بر مراد ما خواہد رفت | اندیشہ و جہد ما کجا خواہد رفت
پیوستہ نشستہ ایم در حسرت آنکہ | دیر آمدہ ایم و زود می باید رفت

ہر کو ورقے ز عقل در دل بنگاشت | یک لحظہ ز عمر خویش ضائع نگذاشت
یا در طلب رضائے یزداں کوشید | یا راحت خود گزید و ساغر برداشت

امروز ترا دسترس فردا نیست | و اندیشہ فردات بجز سودا نیست
ضائع مکن ایں دم ار دلت شیدا نیست | کیں باقی عمر را بہا پیدا نیست

سرّ از همه ناکسان نهان باید داشت   راز از همه ابلهان نهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می چه کنی   چشم از همه مردمان نهان باید داشت

هر دل که درو مهر و محبت بسرشت   اگر ساکن مسجد است ور اهل کنشت
در دفتر عشق نام هر کس که نوشت   آزاد ز دوزخ است فارغ ز بهشت

هرگه که غمی ملازم دل شودت   یا قصهٔ کار خویش مشکل شودت
حالِ دلِ دیگرے بباید پرسید   تا خوش دلئ تمام حاصل شودت

در چشم محققان چه زیبا و چه زشت   منزل گه عاشقان چه دوزخ چه بهشت
پوشیدن بیدلان چه اطلس چه پلاس   زیر سر عاشقان چه بالین چه خشت

بسیار بگشتیم بگرد در و دشت   اندر همه آفاق بگشتیم بگشت
از کس نشنیدیم که آمد زین راه   راهے که برفت راهرو باز نگشت

بسیار بگشتیم بگرد در و دشت   یک کار من از گشت همی نیک نگشت
در ناخوشی زمانه بارے عمرم   گر خوش نگذشت یکدمے خوش گذشت

هر سبزه که بر کنار جوئی رسته است — گویا ز لب فرشته خوئی رسته است
پا بر سر سبزه تا بخواری ننهی — کان سبزه ز خاک لاله روئی رسته است

آن به که درین زمانه کم گیری دوست — با اهل زمانه صحبت از دور نکوست
آن کس که ترا بجملگی تکیه بر اوست — چون چشم خرد باز کنی دشمنت اوست

چندین غم مال و حسرت دنیا چیست — هرگز دیدی کسی که جاوید بزیست
این یک نفسی که در تنت عاریت است — با عاریتی. عاریتی باید زیست

چون مردن تو. مردن یکبارگیست — یک بار بمیر این چه بیچارگی است
خونی و نجاستی و مشتی رگ و پوست — در کار نبود این چه غمخوارگی است

هشدار که روزگار شور انگیز است — ایمن منشین که تیغ دوران تیز است
در کام تو گر زمانه لوزینه نهد — زنهار فرو مبر که زهر آمیز است

با دشمن و دوست فعل نیکو نیکوست — بد کی کند آنکه نیکیش عادت اوست
با دوست چو بد کنی شود دشمن تو — با دشمن اگر نیک کنی گردد دوست

× اے دل چو نصیب تو ہمہ خوں شد نست — احوال تو ہر لحظہ دگرگوں شد نست
اے جان تو دریں تنم چہ کار آمدہ — چوں عاقبت کار تو بیروں شد نست

بت خانہ و کعبہ خانۂ بندگی است — ناقوس زدن ترانۂ بندگی است
محراب و کلیسا و تسبیح صلیب — حقا کہ ہمہ نشانۂ بندگی است

گل گفت بہ از لقائے من روئے نیست — چندیں ستم گلاب گر بارے چیست
بلبل بزبانِ حال با او می گفت — یک روز نہ خندید کہ سالے نگریست

---

maroof urrahman

(تمام شد)

(باہتمام منشی امداد حسین علیم برقی پریس چوڑی والا دہلی میں چھپا)

عصیان خلائق ارچه صحرا صحراست
در پیش عنایت تو یک برگ گیاست
ہر چند گناه ماست کشتی کشتی
غم نیست که رحمت تو دریا دریاست

مردان خدا ز خاکدان دگرند
مرغان هوا ز آشیان دگرند
منگر تو ازین چشم بدیشان کایشان
فارغ ز دو کون و در مکان دگرند

گر دم ز رہ یاد تو غافل نشود
ہر جان برود مهر تو از دل نرود
افتاده ز روی تو در آئینه دل
عکسی که به هیچ وجه زائل نشود

ای خواجه ز مکر تو غم می باید
اندر دل و دیده سوز و نم می باید
صد وقت برای کار دنیا داری
یک وقت تفکر عدم هم می باید

با علم اگر عمل برابر گردد
کام دو جهان ترا میسر گردد
مردان تو دل مکن گردون نشود
لب به لب دهن کاسه پر زر اند

شاهی طلبی برو گدای همه باش
بیگانه ز خویش و آشنای همه باش
خواهی که ترا چو تاج بر سر دارند
دست همه گیر و خاک پای همه باش

رو شد سحری ز بہر گلاب سوز دیدم
پژمرده عندلیب گل چو آتش دیده
گفتم که چه کرده که می سوزندت
گفتا که درین باغ دمی خندیده

یا رب ز قناعتم توانگر گردان
وز نور یقین دلم منور گردان
احوال من شکسته سرگردان
بی منت مخلوق میسر گردان